

Cadiz

1818

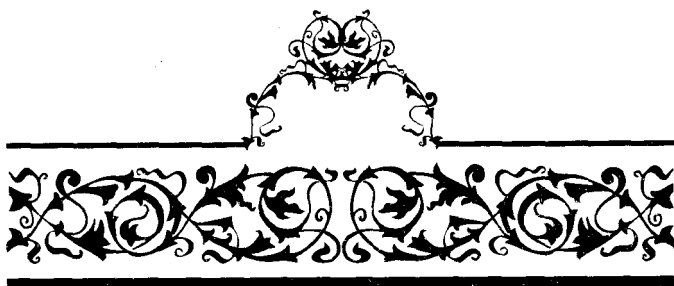
Опардым алыс кәңні кәмбесін кәп,
Жұлдызы әлгендерді сәнбесін деп.
Жаңырып ер есімі ел есінде,
Айтадан кәк жәзіне әрлесін деп.

Софы Сматаев

Көп томдык
шыңармалар жинагы

11 том

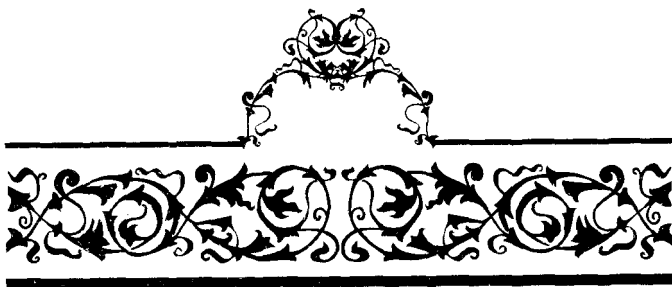

84Қаз7-4;
С 52

Софы Сматаев

Жарылқап батыр

Роман

ББК 84 (Қаз)7-44
С 52

Сматаев С.
С 52 Жарылғап Батыр: Роман. - Алматы: "Ел-шежіре", 2008.
Т.11.-312 б.

ISBN 978- 601-7011- 46 - 8

Аса халыны ата ты жазушысы, белгілі олам қайраткері Софы Сматаев “Жарылғап батыр” романымен ізіні алы оқырманын таы бір еле еткізіп еді. лтты дебиетімізді лкен кбылысына айналан осы ле мен жазылған тпшыш кркем роман бінде халымызды рухани дніесіне бір кірпіш боп аланды.

Романны негізгі кейіпкері - Абылай ханны олбасышарыны бірі - Керней Жарылғап батыр - Отанымызды туелсіздігін саптап алуда айрыша ерлік жасаған дыретті тла.

4702250201
С — 2008
00(05)-08

ББК 84 (Қаз) 7-44

ISBN 978- 601-7011- 46 - 8

© Сматаев С, 2008
© “Ел-шежіре”, 2008

КІЛТ

Беттерін тауарихтың параңтадым.
Кейінге,
 екі-ш асыр бірі аттадым.
Білімдім керуен-уаңыт іздеріне,
Жар бол деп біл сапарда, Жаратқаным!

Жанелді жылдар аунап,
 көңдер зулап,
Жеткізді алған кезге сәлдер біурап.
Тап бас деп көз алдыма тізіп салды,
Болғанын кімдер саба,
 кімдер тулаң.

Көрдім мен Аспан, Жерді біртенгенін,
Сәбиді сәт орнына дерт емгенін.
Біаншытай кейуананы ба сылатып,
Біңшыған а отауа шертінгенін.

Сан таяң сахараны шандатқанын,
Жырды бізіп,
 көйді тійреп,
 бінді атқанын.

Тәс-тәстан анталап жау білім сеуіп,
Біздыңа аза біанын жалдатқанын.

Көрдім мен біткен көннің елестерін
Ізгілік, зәлымдықты егескенін.
Бас бірдим батырлықты нарлығына,
Сіңірдім биді білгі көестерін.

Енгенде ішіне мен көмескіні,
Бің емес,
 зар естідім, шер естідім.

Біріне кінәлі екен тек кіншілдік,
Бағасты - зұлымы екен ең ескіні.

Түн ойнын дұрс-дұрс ұрып дүбір тескен.
Бұл дала ат жалында ұмыр кешкен.
Төз, ұзды ор-жарына сұңгіп кетсе,
Аңыз ып жел ұткенді күбірлескен.

Ел мұңын екшеп сол жел сыр аңтарар,
Кеудең ең мен күйден бұлаң тamar.
Боздақты боздап жебе тәсін тесіп,
Бойжеткен жау ұолында жылап ұалар.

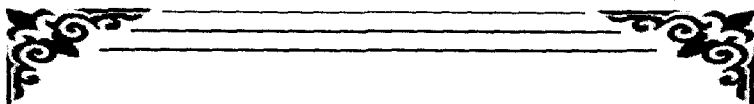
Артына-аң күшкен жұртты мінгестім
мен,
Солармен шаттандым да мұң кештім мен.
Ұқсiгiн ұткендердi ұзек ұылып,
Күбімен кеткендердi тiлдестiм мен.

Талайлар етік сүйген кездерде мен,
Көз сатып,
Ұңбылмаған, ұзгермегем.
Ұр кезді аңиатын айта алатын
Керек ұой мендей адам сүзге ермеген.

Атының нар күтермес ер-тұрманы
Батырмен танысармын ұр, тұлалы.
Көрейін шаужайласып аңынымен
Аялап ардаң тұлған елді бұрі.

Жатырғап жатсынбаса ұиыр далам,
Ұанайын тірлігіне ұңындаған.
Аңайын жауған арман - жұлдыздай боп,
Ұазақты маңдайына бұйырмаған.

Сауымға орап тастап күк белдерді,
Ұиратып бұзып, жарып ұкелдерді.

Кешелер кешегіні кәксейді деп
Жамандап келмеп пе едік өткендерді.

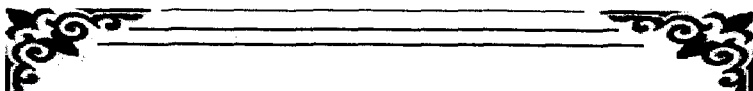
Көңсипап өыздарының өына белін,
Толтырған зөм-зөм суы төма, көлін,
Жері бай,

жаны - жомарт,
көңі - думан,
Табармын мәмкін өлде жөма өелін.

Өопардым алыс көңні көмбесін көп,
Жөлдызы өлгендерді сөнбесін деп.
Жаөырып ер есімі ел есінде,
Өайтадан көк жөзіне өрлесін деп.

Ер болды шер бөлісіп сырласөаным,
Өн келді төріп тастап мәөлы аспанын.
Өткенні өзі шертсін көкей көйін,
Жаяйын алдарыөа жыр дастанын.

АШУ А БАСУ

Тігілді ара қырыр басына,
Көк аспан шамамын тәрді асыа.
Азаты сауыны аз, сауымы көп,
Жетеді той, думаны бір басына.

Ар кетсе,
“шыты быстан, шөкір” дейді
Бойды емес,
Ескі тойды бөтіндейді.
Көкпарға соғылаын беріп салып,
Тапдыр төгіл Төгірге төкірмейді.

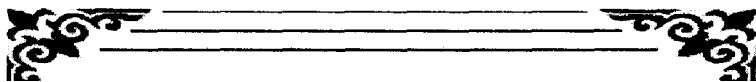
Жау шапсын,
ойдан-ойырдан аттандасын,
Ар төстан сумандатсын оттар басын.
Бөйге мен көкпарынан бөрылмайды,
Астында шабатөйын ат болласын.

Зар емес көкіректен өн өрсе деп,
Шөбырып өн артынан жан өрсе көп,
Аттарып, а төйені өарнын жарып,
Сауыға тойшыл аза табар себеп.

...Бөгін де тау-даланы той тербетті.
Сөндеттой өызыл-жасыл жайды өрмекті.
өызыты жол-жөлісі - тай жарысы,
Бөлектөп өылөйрытан тайды өрлетті.

Еліргіш той иесі - есер Есен.
Кететін өсерленіп есер десе,
өонжіөан бөтө өөжа төрөаннан со
Көккіреп жауар бөлттай нөсерлесін:

- өөкеге бауыр өтө ой пай, пай бала!
Кетті өой ойым самөпө өай-өайдаөа.

Осарлап бәйге тігем тай жарыса,
Дәбірлеп бір жауырсын айхай, дала!

Желпінді, желік буды тіпті ап-аны,
Кетердей тау мен тасты тік опарып.
Аны тап тай кәмбесі - арашыны
Орыты ыра Есен тікті апарып.

Болса да аш баа мен ала жылан,
Аттамас бір-біріні табаынан.
Айын ошау шешім абылдады
Абатын ит пен биттей балаынан.

Жусатан жұртты жинап осы араа,
Пішпе ой - телөзы анау оос анаа.
“Шабады рбомын із тайымен
Олсызды орны бәгін босаада”.

Осылай рескел бір тәйді тәйін.
Есерлер ерегіссе тию ойын.
Аса тап есекмасы зәрге мінсе,
Болмайды жеке тәгіл жиын бәйым.

- Бәл тойым - көптен көткен зарыуым,
Шауырдам осы өлкені бар руын!
Керек жоқ нәтікке өйрым шәләу,
Маымнан аулақ жүрсін көрі буын!

Тойыма сойызыдам жоқ көк жамбасты!
Жасытан таба тартып шен алмас-ты.
Ойбай-ау, анау өлгі... жаршы айда,
Жын өрып айда өана кетті албасты?! -

Тоңтатты. Тайа белгі бергізбеді.
Жарысты шаын көкке өргізбеді.
Жаршыны зі тәгіл ісі де жоқ
Шар өрып көп іздеді, ел іздеді.

Көңбеді,
Есен біраз көңстендеді,
Жаршының келмеуіне еш сенбеді.
Он емес, жиырма мұрте көйталады,
Жаршыға жіберткенін бес теңгені.

- Кежеге көңсілгір-ай,
ойбай, жаман!
Даусыңды көңкіртермін ойбайлаған!
Ішегін ит тырнаған көңшілдерді,
өңөң сысып, тырыстырар ой, хой, баған!

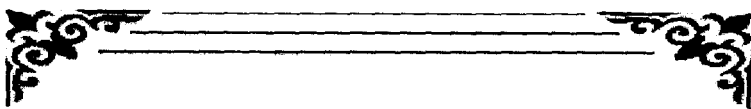
өңзімдей айта алады көңай антөңрған,
Шөңбырттым бар көңазаөңты ойдан, өңырдан.
Дайын төңр тай жарысөңа бес жөңз жылөңы.
Мен сөңйтіп Жер төңтөң асын айналдырған!

Ал енді...
өңй, анау кім?
Араласпа! -
Жалт етті белгі-жалау тал-ағашта.
өңлгінде жетіп еді Төңйте батыр
Белгілі ер болатын бар алашөңа.

Білетін Есен сырын елден ерек,
өңсірген тал бесікке бірге бөңлеп.
өңөңрдасын өңатты ойнайтын өңдетімен
Таөңы да байбайлатты шерге бөңлеп.

Төңрғанын өңөңр иіріліп келді, көңрді.
Сілтеп өңап Төңйте ағашты берді белгі.
Тоғаннан ағтарылған тасөңындай боп,
өңара жер төңяғтармен пергіленді.

өңазаөңпа өңиөңуламас ат өңосөңанда,
өңзі мөңнда, дауысы жатты аспанда.

Жер т^ісін д^ісірлетіп, д^ібірлетіп,
Т^ія^ң тар тасты уатып,
от шаш^ы анда!

Аза^ң сы^ң !
Жаны^ң ашып ыш^ыын^ы анда,
Аза^ң сы^ң !
Аны^ң тасып к^іш^і ыл^ы анда.
Аза^ң сы^ң !
Айры^ң -жалды^ң суылымен
Жаны^ң ды алса аты^ң ны^ң астіңде Алла!

Даланы дауылпаз ып т^ія^ң тепті.
Екпінді дауылынан аия^ң кепті.
Босатпай бір ысытып, бір суытып,
К^імбірлеп т^іла бойды к^ій ап кетті!

Созылды т^ірт-бес ара бетті б^ірып,
К^ілдене^ң к^ік асекті атті жырып.
Ай^ы ай-шу,
Амар, желік, аюу ша^ң нан
К^ірінбей алды бір кез к^ік тыылып.

Тояр ма ат шабысты к^ірген к^із-а^ң,
Жындантып,
ес-т^істі алып бергенде азап.
Азгелер к^іктен, шеттен іздей берсін,
Табады аз ызы^ңын Жерден аза^ң !

Соралап алды^ң аы тай т^ійреп белді,
Жазылды,
б^ікетілді, иректелді.
Кейінгі ар^ыан бойы ал^ыандары,
Жібермей бірін-бірі т^ійдектелді,

Біткендей аңат малға,
аңат елге,
Арындап ал, тырмыссын баран аңге.
“Аңабаң!”
“Машайлаңаң!” дүркін дауыс
аңады тәрт аңабылаңа тарап желге.

аңранды жаңарт жаңаңырытып,
ел айтады,
Кәтеріп ерді аңабын талай таңы.
Жасаурап кейбіреулер шын аңуанса,
аңызлаңша аңсәң ты кәзін алайтады.

Сілтесі хас жаңыріктей тай-аң екен!
(Жылқыны неге аңаң сояды екен?)
аңзеге шаңаң аптыраңаң аңыл аңырыңа
Кәңілі аңаңша кәрсәң, тоя ма екен!

аңміт-ай!
аңстатпайтын аңшаңала!
Су аңяр,
бірде жаңар от санаңа.
Адамды жіберді аңаңдай аңылып,
Пыс аңыртпай бас аңаңгіл
патшаңа да!

Аты озды.
аңруаң танып біреу кәлді.
Жынданды.
аңаң арына біреу мінді.
аңалың жаңарт мәре-сәре боп жат аңаңда
Ірітер кей кәркәң іл тілеу кәнді.

Жаңгірді жаңарт лап аңойып аңла тайла.
- Ой, пәле! Анау бізді аңлаңатай ма?!

- Баласы бәгін міне, атқа шапты,
Мен са мен той жасатам Рәтайға!

- Ойбай-ау!
Төйтенікі мына қала!
Шешімі жетпеген-ау қалаына -
...қалдекім қыбы қанып қар-қар қалді,
Сорасын жаға салып тымаына.

Қала тай қзге тайдан озып келді,
Қаландар қар сі ірін созып келді.
Қрандап қамей біткен дәріліккенде
Арқасы ер Төйтені қозып берді.

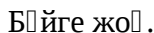
- Қай, Есен!
Болсын тойың қабыл бәгін!
Ат болып,
айқыр еді табылды қалы.
Ал, шығар қосарлаған бәйге малын,
Аяба! Жарыл бәгін! Шабыл бәгін!

Сөз тыңдар бір бәзилса Есен бе еді.
Ашуға қарың созды.
Нәсерледі.

- Сен кімді басынасың?
Тасынасың!
Тілінді тәп орнымен кесер ме еді!

Сәуіріктей саяң қуған пысырынбай,
Аулаң жәр!
Қайысқанға қыстырылмай.
Саулауы сабауыңның бітеуленген,
Ышқырың қарашының ышқырындай!

Қалы жоң тайға шабар зыр еткізіп,
Шабынба бостан босқа қар ет қызып.

ТҰйтені ыза кернеп, ашу буды.
Тізгінді шошаң ердің асына ілді.
Төкіріп алаңанға, жең сыбанды,
Дос өркіп,

“Шо! ” деп іштей ой арсы келді.

- Не деді?! Й, ант ран,

лаы кп,
аншыты тырынан лаын жеп,
Бйгемді осы азір бермей крші,
Трмаса бгін бден жылаы кеп!

Тәйтәні ә абаынан бәлт әрідді.
Есеннә ә әлаынан кәң кәрінді.
Тапты да әәлан бәлкіл,

- Әй, батыр! Сөзіп едім бәйтеріңді...

Болады  р ауылда к к айыл шал,
 р ісін к рседағы а айын шам,
Іздейтін бітпес жанжал,   сендей с ріс,
Басса да сай-самайды   талайын ша .

Тепсінді сол пәлекет зәрін шашып:
- Сен кімге зіркілдейсің кәрін басып!
Пұбас деп ол айтпаса, мен айтамын,
Ал, енді кете пәйішы пәнім шашып!

Тай   айда?

Бәйге пайда?

Бала   айда?

Шапты ма   з сідігі  ана тай а?

Ендеше    тырынбай жолымнан тай,
Б  йге жо  т  сірердей талапай а!

Алданып м рагерсіз елес к нге,
Шайтанмен,
жын-перімен ке  есті  бе?

Астамсып,
бу а  ызып  о иланба,
Батамды б з ызбаймын мен ешкімге! -

Атылды Т йте, шал да шегінбеді.
Ж дыры  к кса  ал а т гілмеді...
Жалт беріп батыр кері б рыл анда.
Білінді іштей  аусап, егілгені.

Быт-шыт боп к ні с ніп к гіндегі,
Асылын   рт кеміріп к  ілдегі,
Мамырын   мырыны  суы  шалып,
Тірлігін тал ан етті  мір желі.

“М рагер тай а шабар тумас сенен!..”
А ырап тулады  зен,
шуласты емен.
Т ршінтіп, д ниені дірілдетті,
Жал ыз с з жанын тіліп “ убас!” деген.

 ан кернеп, т ла бойы дуылдады,
Жазы сыз жапа шекті шыбын жаны.
Т ншы ып  асіретті  ше гелінде.
Ж регі бозтор ай боп шырылдады.

Т йтені т теледі ауыр ойлар.
Жо алды а ыл, сана,
абырой бар.
Айырды ашу-д шпан  ас батырды
Хал ыны   асиеттен  амын ойлар.

Атына оңды тәйте “а, оң дайлап!”
Жармасты шылбырына ауыл-аймақ.
Тәгілді кеудесінен ара боран,
оң шында оң абағыны дауыл ойнап:

- Тастай бер оң ырығыңды мал-жаным!
Жармаспа, жармаспа тек шаужайыма!
оң апыда оң ан атырдың жәрегіме,
Ешкімнің арамаймын аужайына!

Бауырым елжіреуші ед көпке деген,
Білмеуші ем туатынын көпке неден.
Саяннан шілік бойлап оң спейт оңын
Терек боп келдің дедің көпкемеген.

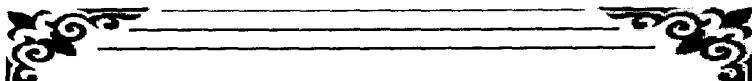
Таңдыр ма төлкек еткен?
Төңірі ме?

Сесі ме,
оң ысасы ма,
оң мірі ме?

Елім деп еміренген ер едім оң ой
оң алайша оң арамадың көңіліме?

оң л көтпей,
мал жинамай,
ел деп едім.
Жауыма кек найзасын сермеп едім.
Тобыңа топырлатып олжа салып,
Намысты оң оңдан оң ашан берген едім?

Жанымды керіп байлап оң иянат а,
Сөр майды кеудемдегі оң яды от а.
“Жау жаман іштен шыққан” рас екен,
оң йтпесе “оң убас” деген оң ия ма ат а?..

Дол мендей табарсындар бәрі кімді?
Ұлытып кәкірегімді бәрі ұлды.
Жетейін Балта ама,
Кіші жүзге
Сендерге кәрсетпейін Ұлігімді! -

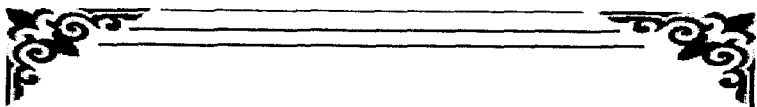
Кірпіктер жасаурамай,
Ұйлайланды.
Сәрекей астында Ұы шыр айналды.
Суырылып Төйте ат Ұып шыққан кезде,
Туыстар жапырылып Ұлай Ұалды.

Кім кетті?
Кім адасты?
Кім Ұлады?
Кәк аспан мәнәр торлап тәнжырады.
Басына Ұара бәлттан Ұара салып,
Кіре алмай Ұясына Кән жылады.

Кім кетті?
Кім Ұлады?
Кім адасты?
Арайын неге шолақ кінәласты?
Осындай бысық, баас мерездік пе,
Жік-жік Ұып Ұшке бәлген бір Алашты?

Жалғыздығ ежелден-ақ мәнә аашық.
Жәңелді жалғыз атты Ұырдан асып.
Тәбеден жалғыз жәлғыз кәз ашқанда,
Ымыртты Ұуа келді тән таласып.

Жәңе алмай “Ұубас” деген бір арамды,
Тәнертіп мың кеудеге тән оралды.
Шуақын бәлт астынан бәріккен Кән
Шығарды Ұыр басына бір адамды.

Тұс-тұстан дауыс біткен жамырады,
Ешбірі ұуыншыны танымады.

- Е, бәсе!

- Ел едік ұой ер іздейтін.

- Елміз ұой шай алмаған ша ұраұы!

- Ұй, анау... ақ сейсеппен буған белін...

- Апырай! Азаматты тұған ба елім?

- Тұйтені аман-есен ертіп келсе...

- Келін ұой ұор ұып бізді, ұуған ерін!

- Айша ұой!

- Ұжет ұызы Балаұтыныұ!

- Оны да аяусыз-ақ талапты мұқ.

- Пұшпаұы ұанамаған...

- Ақ отауы...

ішіндей кұрінбей ме абаұтыныұ!

- Тұйт ұрі!

Кұп боұташаұ шуылдаған!

Тұйтеден садаа кет бұрылмаған.

Бұріңді мысыменен басып кетті

Бір ұйелдіұ жұрегі шырылдаған.

* * *

Бастады бірте-бірте жұлдыз жана,

Ай туды секілденіп ұұндыз жаа,

ұылт етіп шыла келді ұыр ұстіне,

ұараұшы,

я ұуыншы - жалұыз ұара.

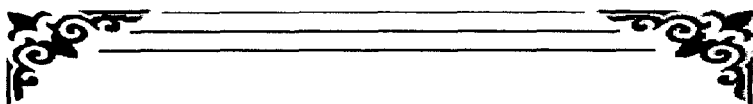
“Е, бәсе!

Мен деген жұрт мінер атұа,

ұашанда дос кұбейер тілеуі аұұа...

... Апыр-ай, ұадірімніұ ұашұаны ма,

Артымнан іздеп шыұған біреу-ақ па?

Сім заман!

 Кем біршіп, кейейді шім!
Біржола аулым мені гей десін!
Кетейін бұл бейбақты анын шашып,
Жанашыр кбеймесе,
 кбеймесін!”

Аспанның ліккігірт Ай-шырағы.
Алмады Төйтеде ес, жай шыдамы.
Батырдың обалжуын сезген сәтте
Сәрекей осы лағын айшылады.

“Кім екен? Досым ба екен?
 Туысым ба?

Шегелдеп ан кете ме уысымда?
Алдама зіңді зің!

 Тартсады!
Кек атан ккіл сөйтіп суысын да!

Мәзәт, әсіретім, ірегіме!
Сәрекем, адал барып жеріне!
...Жетем бе жендет болып бір мірге!?
Кетем бе балта шауып тірегіме?”

Сәрекем бізге бізге бізге,
Ажалды дайын болды “жгермегі”
Серпеден саусақ суси берген сәтте,
Төппарды айға етті жмыр белі.

Жануар кім екенін сезді білем,
Бітпесе оза алмас еді біздінен.
Сәрекем сума етіп бізді апты
Бізді із сап серке санның боз тінінен.

Бізді бізді бізді, кірпік ашты,
Бет-жүзден ан жоғалып,
 сәрекем бізді ашты.

Екі адам Ұнсіз-тҰнсіз Ұалған кезде,
ОҰыранып Ұос жануар шҰрҰырасты.

- Сен бе едіҰ ?!.

- ОтаҰасы...

- Айша ма едіҰ ?!!

СҰр шоршып, жаҰсаҰ кеткен тайсаҰ Ұлім...

- ОҰ ҰаҰҰан ТҰҰ ірім бе? Таланым ба?

ТҰптерміз кҰп кҰдіктіҰ Ұай себебін...

СҰржекей тапҰан екен ҰапыҰ ызды,

АйыпҰ а бҰйырмаҰ ыз атыҰ ызды.

ЖебеҰ із таусылмаса...

мен дайынмын!

ОпыҰҰ а жібермеҰ із аҰыҰ ызды.

- ЖоҰ, Айша!

ЖаҰ тартылар бір-аҰ рет.

ТҰҰ ірге оҰты бҰрҰан раҰым ет.

Жолымыз мана кеште екі айрылҰан

МаҰ шарда жолыҰ тырар сҰр аҰырет.

Ер ТҰйте тебініп Ұап,

тізгін ҰаҰты.

ТҰяҰпен тасыр-тҰсыр тҰз тіл Ұатты,

СҰржекей арҰан бойы ҰзаҰанда,

ҰосаҰы дыбыс берді:

- Сіз Ұымбатты-ты!..

БҰрылып ТҰйте тіл Ұатты:

- Мен бе сонда Ұымбатты?

СаҰаҰтатҰ алы жебеме

СадаҰ тартып кеудеҰе,

Айналмап пем жеңдетке!

Томаршадай денеҰді

ТоҰымдай жерге кҰмбекке.

Ұлсізге Ұару кезеңдім,

АҰылды ашу жеҰ беп пед?!

Кеудемде жанған бір шырақ
Осы тінде сәнбеп пед?!
Ешқашанда айып пас
Шалындым бәлкім мен дертке!

Ер болар балды анасын
Жүрегіне оң адап,
Мәліруге сайландым.
Ат айналар табырда
Адам аныма айранмын.
Бастан бағым тайды ма?
Мәра Жер, мына Ай күн
Мәуаныш беріп, мәйімі алдым!
Жүзім көйіп барады,
Келмейді мәйіміп айналдым!

Мәп-мәра тінде жарыны
Ашылғанда шын сыры,
Еміренген Айшаны
Көзінен жасы ыршыды:

- Көк жасынын жайнатқан,
Найзағайын ойнатқан,
Көк Төгірді көріне
Мәйімі дірет шыдайды?
Ағыл-тегіл егіліп,
Нәсер боп,
сел боп тәгіліп,
Сол мәйімі дірет - Көк Төгір
Іле-шала жылайды!
Кеудемізден мәуыс тап,
Жоғалтып алмай мәйімі дайды.
Сол мәйімі дірет - Төгір хәй,
Екі аяқты пендесін
Мәксітіп кейде сынайды.
Жасаған хәйті сынына
Жасын мен асыл шыдайды.

Айтыңыз, мырзам, райдан,
Қушып айтам мына Айды!

Жаны ауырған жас батыр,
Жарынысырын байлады.
Иіле беріп...

Кілт тоқтап,
Асарып басты шайлады:

- Айшатай, босаинама!
Бәлгіңгі күн - жалған күн,
Төбемнен арғыс жауған күн!
Асымнан досты таппызбай,
Басымнан бағым ауған күн!
Аңжаулыты анамның
Аңсұтін күкке сауған күн!
Аңтуым тәсіп олымнан,
Намыстан белім сынған күн!
Аңуым шып олымнан,
Кеудеме айы тәңірінің күн!
Көз алдымды мәңгі етіп,
Тура жолдан бұрған күн!
Сәуекелелі жарымды,
Аңшағымнан жұлған күн!
Торына баттым зыңданның,
Сорыма баттым,

жыңдандым!

Мен - бір шіріген жәміртә,
Не бәлкі шалар әрбанмын!..
Елден,

жардан,

Тәңіріңден -

Бәрінен бәлгің әр алаңдым.
Жыңдандым, Айшам,
жыңдандым!..

Бестемше Сәрекейді тіліп тұрды.
Тілінген көк тоғымнан тұрды.
Атылып сәрі арқыма жүрелгенде
Айшаның кеудесінен тұрды.

Кеудеден тұрды тұрды тұрды.
Жұлдыздар жерге тұрды аспанда.
Тұртып тұрды жүрек теуіп жүргенде,
Көзінен келіншектің жас парлады.

Білмейді шыңырды ма,
жылады ма?
Білмейді қисайды ма,
тұрды ма?
Бір кезде еміс-еміс дыбыс келді,
Түлдекім сыбырлай ма тұрдына?..

Тұрды ме,
Дүние ме алыс-бұрын?
Тұрды ой!.. Елжіреген дауыс екен.
Бір топ жан!..
Аңғары ма таңдайына?..
Мына жүз, о, жасаған, таныс екен!..

Ашылған сәрі бешпенттің кең жаңасы,
Нұр тұрған ара көздің мол аласы...
Дауысы?..
Тұрды ніндей аңғарылдаған
“Биә! Орта жүздің ел аңасы!”

Таныды Биәны.
Тұрды шерді!
Ыстық жас моншақ-моншақ тұрды жерді.
Жүректің бісігімен баяндады,
Тайтарар ешкім жоғын кекшіл ерді.

“Тұр, арнам!
 Бізгесі емес мен іздедім.
Мірді тұр намыспен егіз дедім.
Қарсетпе қыз жасыңды босаңсыта,
“Жан жары жасың екен!” дегізбегін”.

* * *

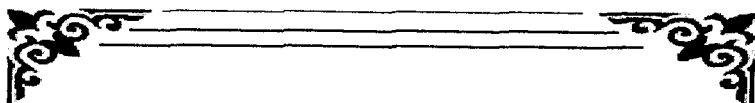
Түскенде кешіп Түйте Миялыны,
Оятты дала түнін тұяқ бұні.
“Дүбірлеп жау келе ме, ел келе ме?”
Кеудеде толқып бітті қызыны.

“Ашанда
 сасанда мен не табамын?
Алдыма тартса таңдыр ер табаңын,
Басайып барсы тұрып барыс салам,
Жылыстап кетсем -
 онда дерт аламын”

Түлгінде Миялы сай салырт еді,
Түбеден түмен аунап шабар бұрқеді.
Тастаң таңалардан от шашырап,
Бұшынды биіаш-бісың желдіртеді.

Тоңтамай тасыр-тұсыр,
 Бізгермей бұн,
Бойып аптан сұсы қыптің біздер гүлін.
Ер Түйте бұржынынан суырып ап,
Боздатты екіленте сазкернейін.

“Жекпе-жек!”
 Сазкернейді біздегені,
Сол бұннен барып бітті мұз денені.
...Естілді біз дауысы бізбектің:
“Жау емес,
 іздеп шыққан - біз!” дегені.

Көпелесу - дөлей осы дауылға.
Жібермейді ол Ынтымақты алысқа.
Көбік көпке айналар ед бауырға
Жігеріңді жани алсаң намысқа.

Таза адалды - қасиетті тарағы.
Жалпаңды - жолама.
Кісілік те кішіліктен тарады,
Мір атты додада.

Таста көпелі!
Ойды тәзе! Мін атқа!
Қылың еді ерлігінен танысын.
Қол сыйесің!
Жетесің тез мұратқа
Қарпайың мен кетер алыс дабысың.

Ер жігітті алдан көтер дауыл көп.
Жарылмайды Төңірім!
Орындалар бар тілеуің абыл боп,
...Осы бөгің келіңізге бар, інім...

Қай, қаттеген-ен!..
(Қазақ азыбек сөзі кідірді.
Адам тәртіпін аттар тәгел тыншыды.
Биябадан тауып тәртіпін аңдырды
Айша жасы ыршыды).

Қаттеген-ай!.. Сілтемесең жебейді..
Қыңғынмен жоң амал!
Жаңға алмаймын
Қылыңыңнанмен мен енді
Қыңғынмен кептеліп тәртіп жорамал...

Жіберіпсің бекер, бекер жебені..
Ашу жеңіп аңдыды!
Сол жебейнен бесінші қарпай леді,

Өлтіресің тәрт-бес мыңты аяңды,
Шығаратын атыңды...

Өміріңнің көп болады шуағы, -
Сау қалғаны келіннің,
Тау тұлғалы асыл қалан туады,
Өорғанышы болады Ол елімнің !..” -

“Ел мен Жерсіз таң атпайды,
жоң Көнің !”
Дәл осылай айраң даңа ектің өзім.
Есеңгіреп Төйте батыр өлі отыр,
Батасың дай сөзінен соң тектіңің .

Ауысқан ба сап-сау жерген есі де,
Өара жердің өадалған ба тәсіне?
Апыр-топыр неге орнынан төрмейды,
Ілеспей ме өмір-дәрімек көшіне?

“Таусылар ма ең сені езген мынау тәһн...
Өксігенің , өкінгенің мін-ау тым.
Өй, өазекем!
Сипап жазды-ау жанымды!..
Иымыннан өстай алған кім-ау? Кім?”

Сөйрік саусаң жайлап тиіп аяғырын,
Ыстың леп шарпып өтті:

“Батырым!”
Айшасы екен!
Ханшасы екен өзің !
Бар екен-ау!
Өолда осылай я, пірім!

Тамшылай ма сырлас айдан сөт өлі.
Еңтігеді.
Сөтті ауаны жаңтады.

Жайлап кетті Ұан аралап сарайын
Ұола Ұшашты Ұандырмайтын жҰпары!

Оралды Ұой, о жаса Ұан, ба Ұ, талап!
(Ба Ұ, талап боп жар Ұ етті ме а Ұ тама Ұ).
К Ұ л екен Ұой л Ұззаты!

К Ұ мп етті.
Шай Ұ ап алмай келген екен са Ұ тап-а Ұ !

Мынау жалын суымас-ау
К Ұ н с Ұ нбей!

Ысты Ұ Ұ Ұ ша Ұ !
С Ұ йлей алмас тіл сендей.
Ұ айран Ұ аза Ұ !
Отауы Ұ ой - ке Ұ дала Ұ !
(Сол даланда м Ұ Ұ гі-ба Ұ и ж Ұ рші Ұ лмей).

Ұ андай Ұ ажап Ұ ос ж Ұ ректі Ұ еңтігі!
Сол еңтігу - таби Ұ атты Ұ т Ұ л тілі.
Жер мен Аспан.

Асты-Ұ стілі д Ұ ние.
Шырын сезім!..
Самал бояу желпіді...

ІЛ ТУДЫ, КӨН ТУДЫ

Көндерден қалар белгі көп,
Шпейді бәрі тікенің.
Суарып көзді мәлдіреп,
Гөлдеріңнді көктемнің.

Сай-сайдан тулап осылып,
Жапырттың зен суың.
...Шал-кемпір Көңге бас қрып,
Аулады шафқат шуағын.

Атарлап ағып желіні,
Азағы ауыл сінденді.
Аға да тиіп еріні
Ашыған арын ілденді.

Төбеге келіп Көктөірі
Мейірін төгер көктем бұл!
Аңдырған жерді төп-төуір
Неугі жауып кеткен бұлт.

Мадақтап тұған мекенін,
Сайрады-ай ойнай осы біткен.
Оызартып таудың етегін
Одірет енді төстіктен.

Оырғада өрген оызалда
Өртеді маңды.
Лаулатты.

Өрө аза...
Яки жөз алма
Гөл болып тауды жаулапты!
Гөл терген оырда жастың-ай!

Сың ыр да сын ыр, мол сың ыр.
Мәңдайда кәлкі-бас ңдай.
Сың ырға дала, толсын ыр,
Бітпесін кәлкі балсың ыр.
Жер-ана бал ып,
тас ңдай

Кәлкіге мейрі ңансын бір!
Сол кәлкі жат ңан керіліп,
Сәңгіді Сырдың суына.
Жәңелді біреу бәлініп,
Желпінген судың буына.

Дайраға ңскен бәлт еміп,
Бәрыл ңаң,
зейін ңойса ыз,
Топ ызбен жәрген гәл теріп,
Кәдімгі таныс Айшамыз.

Айшамыз - Тәйте жәбайы,
Аспандағы Айдай шырайы,
Адамнан,
Кәктен,

Тәңірден
Жаңсылың тос ңан ңдайы.
Олайы да жоң, бәлайы,
ңосағы ңана - ңңдайы,
Мәп-мәлдір жаны шынайы.
Елжірей кәткен перзентін
Жаңындап ңал ңан кәң-айы!
Тап-таза іңкәр тілегі,
Жәп-жәмыр ңппаң білегі,
ңәрсәң а тәйін біткелі
Тотыдай жайнап, тәледі.
Ізгілік аңсап жәрегі
ңос таста ңан кәздері
От шашып, жанып жәреді.

Алабақтып ісем іремі,
Жан тартып саң-саң келеді.
Сәулесін шашқан нәрі еді!
Кіртие алып абабы,
Айшамыз неге жәдеді?
Сәланды кірпік.

Жылай ма?

Не болған көркем шырайа?
Тең селіп кетті-ау келіншек,
Тең селіп кетті-ау,
Қалай ма?

Істіп те, жанды сынайма?
Жасашы, Төгір, бір айла.
Көбірлеп кетті еріні.
Кімдерден жұрдем сарайды, і?
І олыды жайшы і дайа,
І згерген көрші тәсінді,
Алдыда жатқан жайылып,
Сыр-суы - төніан сәр айна.
... Тең селіп кетті-ау,
Қалай ма?

Секірді тамшы дариядан,
І зен де бірге жылай ма?

...О, жалған! Тырнап бәрді іші,
Жатқандай ара ідалап.
Тең селіп толғып тәрі кісі.
Тістеніп,

көшін жинап ап.

Шуағын тәкті ерке Көң,
Маңдайда тері кілкіді.
“Сабыр ет сәл-сәл, тентегім!”
І рсақты бір зіл жәлөыды.

Бәлдырап екі жанары,
Шуылдап кетті қалабы.

Айналтып Ұ сен, даланы,
Айналып басы, Ұ лады.

“Ұ ыздардан неге б Ұ ліндім?
Ұ ялдым...
Ұ лде Ұ ыз Ұ аңдым”
Ұ ашырып Ұ анын ерінні
Ре Ұ ін жанны Ұ б Ұ з Ұ ан кім?

“Тентегі!”
Ұ лы,
Ұ анаты,
Шы Ұ па Ұ шы жарып Ұ анасын.
Жеткен со Ұ туар са Ұ аты
Ұ иналтып жат Ұ ан анасын.

Д Ұ ние-болмыс ж Ұ мба Ұ -ау
Дегендей тылсымды шеше біл.
Ажалды Ұ торын Ұ Ұ рма Ұ -ау
Неше адам тусын.
Неше Ұ мір.

Азаппен Ұ инап енесін,
С Ұ биді шар-шар жылатып.
Дей ме екен:
“Туды Ұ - Ұ лесі Ұ !”
Т Ұ бе Ұ мен т Ұ мен Ұ Ұ латып.

Ұ асиет-ау туу е Ұ ізгі,
Не жетсін жары Ұ жал Ұ ан Ұ а!
Ұ Ұ г Ұ мен бастар Ұ мірді
Алды Ұ нан шыра Ұ жан Ұ аңда!

...Д Ұ Ұ бекшіп жат Ұ ан ананы Ұ ,
Ж Ұ марлап ішіп б Ұ рді уыс.
Шекесін жарып даланы Ұ
Шы Ұ Ұ ыра жетті бір дыбыс.

Ол дыбыс - ұрлап кәлкіні
Дәріліккен заман “Аттаны!”
Бір кәні бейбіт.
Бір кәні
Ең іреп етіп жатқаны.

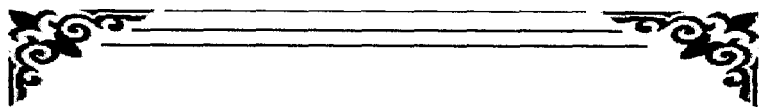
Сол “Аттан!” кәңдей кәріреп,
Жетті де соқты дауылды.
Тәс-тәстан келіп дәріреп,
Жәрт біткен жықты ауылды.

Шыбыра тартты еткелге,
Шуласты біраз таласып.
Сәт пісірімдей еткенде
Жәкіді Сырдан ері асып.

Бысыған тәтін,
жероша,
Тайазан
сынған елді есік.
Есетін сәби - болашақ
Еарыды кәзді тал бесік!..

Тал бесік мәңде,
ана аңда,
Шыбыра безіп ел кетті.
...Апырай, Айша аман ба?
Еоршады-ау ерей жер-кәкті...

Сырындай кәпшегі бос арбаны,
Еарылындай боаршыған Еараны,
Алып кетті озан-Еран жер-кәкті,
Сәгіледі дәниені заржақ ең.

Жылшылар атып тәрды жан кіріп,
“Айдаы жау?!”

Кеуде толы сан кдік.
Та арасы йып тсті айрандай.
Дауылпаздар д кілдейді жа ырып.

Шылбырларын орап алан беліне,
Кзетшілер онды жып-жып еріне.
“Мал алам!” деп тап бергендер білмейді-ау
рынарын к кжал - аза бріге!

ос жылшыны трт жігітке табыстап,
Кк найзасын бллап, сипап, арыстап,
Тйте батыр аз тобымен лап ойды
Келе жатан ажал-сма ан стап.

лемін деп еш азамат тумайды
мір тілеп жрек тынбай тулайды.
Ажалы а арасы мтылтып асірет
Ерлік дейтін асиетімен шы дайды.

аза сйген ел ораны арысын,
Аямаан аты анын ары шін.
орынышын кеудесінен аластап,
Жалау еткен жан жаныан намысын.

“Арах!” “Апта!” “Тухта, кейін!”
“Тиме!” деп
Жете берді тйдек-тйдек кимелеп.
Ойраты бар, збегі бар, аза бар
Тарпып тпек, жаншып тпек ймелеп.

“Тоқта!” - Бйры!
Аттар андай кнігі.
Кілт кідірді.
Тына алды арыны.

“Жебелей ат!”

Кірш-кірш жебе адалып,
апысыз-а кеуделерді таныды.

Зу-зу шан о боранын ктпеген
Талай жан а кзден шып, бітті лем.
Соыс заы - тек з анын шашады,
“лтірем!” деп зге анды жктеген.

“Тйре! Тура!” - Тйте аты тізгінді.
Кк найзасы жолын анды із ылды.
Тау суындай ла еткенде аза тар
зен шалып, дала балып, тз клді.

Белдеуленіп та етегі трілді,
Ауа - шады,
мда - анды сімірді.
Алмас ылыш,
ара шо пар,

кк найза
Жлып тсті небір бозда ммырды.

Сой анынан соыс дейтін смдыты,
Жиіркенді ме, ан ызыл боп шыты Кн.
зілгенін глдей нзік тірлікті
Крмейін деп ша-пердені ттты Кн.

ан суарды алмас жзін ылышты,
Адырнасы а ырады сада ты.
ызан кезде ан ырыны ырысты
Тас т беден сын тікті адап Кн.

Ойрат, збек,
сатын аза ты сырды,
Кп ашанда жасай білер кптігін.
Жар-жр еткен найзасында ш ырлы,
Жан шыдатпас Ер Тйтені жо тыным.

“Көке-е!” деген дауыс кенет аспандап,
Жалт е аратты арпалысқан батырды.
Найза е шында ерді е асын бос е армап,
Көрді де елды,
атты орнытып, атылды.

Сыңыр сөгі көкірекке кірш етті...
еілді елан...
езуінен еан аты.
Ажал - жылан жөрегіне у септі,
Көзден - жасты,
іштен кекті боратты.

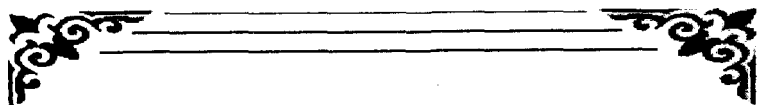
Шаңырды да бабаларды екиесін,
е руаңтарды еондырды да басына,
Бір-аң шаншып көк сөгіні еиесін,
Жетіп келді елгі еланны еасына.

Аңасыны - Ер Тоңтарды ебаласы,
“Көке!” деді.
О, жасаңан! Тірі елі!
Иек еаңты.

Жөмылды көз танасы
Опырылып ат естінен еөлады.

Безе еашты көйік шері беткейге,
еоя берді боз даладан боздап тал.
Жер шай еалып,
тау еозалып кетпей ме,
еыршынынан еиыланда боздаң тар.

Бозбаланы еозды, ене, еөмыры: -
Боздап, далам,
зар мен шерді еозлап еал!
Төіріні ешай еалмай ма төөыры
Дөниеден баз кешкенде боздаң тар?

...Тартты Төйте,
тала етіп мірді.
өзәп кегін,
жөтап шейіт боздағы
Жебеледі.
Себеледі өлімді.
Адырнасын аруанадай боздатты.

өруа танды.
Арыстандай аырды,
Көк сөгісін адап көпке, арала,
өбағынан өр боратан батырды
Алып өлды-ау бір кез өамап ортаа.

Аса алан жө біра жауды айласы.
Төя серппей өза сірө ле ме.
Ер Төитені шыр айналан найзасы,
Дарытпады еш өаруды денеге.

Бар мен жө тай сөттік кезде жанталас,
Медет өылды ол Жасаан ха өө дайды.
Тас өкпелі пенде жө өой шаршамас,
Талмас өолдар өнді өанша шыдайды?

Кенет сусып,
жау өкпіні сөйылды.
өділет пе өолын созан?
Төө ір ме?!.
“өарөабаттап!” өазаы өран өөйылды!
Тау мен Дала жетті ілесіп өр өнге!

өанат өағы,
өл-дөрменін шаөырып,
өше жаздап өшпей өалан бір өміт.
Жолбарыстай жолдағысын жапырып.
Шығыты Төйте тор өөрсаудан жырылып.

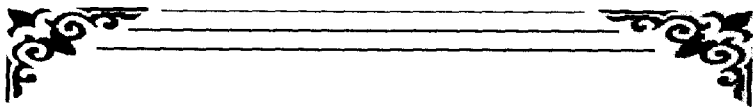
Ұ руа Ұ олдап,
 жебеді ме Жер-ана,
 Нұрын тәгіп Хаптағала иді ме?
 Ой! Салды-ау кеп жау алмағы ты додаға,
 Азағым олы тәтқиылдан тиді де!

Ұ апы тҰ стан Ұ аршыҰ адай таҰ ымдап,
 Тарпа басты бҰ рҰ ыраҰ ан бурадай.
 Ұ ылыш, найза кҰ к желкеге жаҰ ындап,
 Кірш-кірш еніп,
 айҰ ыш-йҰ ыш турады-ай!

□ мір жалмап жала□ та□ ан ажал-с□ м.
Ж□ тты та□ ы ысты□ □ анды к□ мейлеп.
“□ ан□ а жерік к□ □ іл □ алай тазарсын,
Тап-тар пейіл □ айтіп □ ан□ а ке□ еймек”.

Кр сіңді ме, тй йсінді ме осылай,
Тұрды Тй іте найзасына сй йеніп.
...тті шайас ан ырыннан шошымай,
Бір тбені бір ырымпа ие ып.
руаы асып аза же ді,
жау ашты.
Тұтынынан босатанда блт Кнді.
Ал аза тар мал мен жанды ауласты,
Екіш йір,
жз шамалы тұтынды.

Арпы анасы -
 ар абатты рпайы,
 аракесек арда тт ан мы басы,
 діл, тура.
 Болан емес блтаы,
 зегілес Тотар ерді рдасы.

“Бар бол әман!”

 Қаза шақына қапсырып,
Жадыратты Төйте інісін жылы қыні.
Нөкеріне қаадау-қаадау тапсырып,
Төгендетті қолілер мен тіріні.

Айтты сонсоқ інісіне мөң жайды,
Ойда жоқта қалай, қайтіп жеткенін.
Қаза елін шырмалғанын мол қайғы,
Дүниеден қыз Төукені қаткенін:

- Асқақты төмендетпеген,
Жазықсызды төуелді етпеген,
Төре мен қараны тең қастаған,
“Шәлқындар - демеген - тегіс малған”,
Намыз азамат еді-ау!..
Асылды жарқырата білген,
Масылды шырқырата тілген,
Жарамсақ шашбау көтергіштерден,
Қос секшіл, қос былғыш төстерден
Ақ ордасын тазалап еді-ау!..

Арына шақ жолатпаған,
Жанына нәр қонақтаған,
Қар азаматын хандай сыйлаған,
Қазына, байлық емес,
Қасиет жинаған
Халқының асыл ақасы еді-ау!..

Қой қастіне бозторғай жұмыртқа алаған,
Жұртына бейбіт қосмыр таратқан,
Елінің берекесін қоскелген,
Ерінің мұртебесін көтерген,
Қалтының қосқандыз жақасы еді-ау!..

Қай қазақты маңдайына
енді мұндай хан бітер ме?

Оралар ма Ұз Тәукедей Ұқат елге?
Кейінгі жыртқыш, жортқыш кездерден,
Жаным Ұалтырап Ұорғамын,
Бұз емес,

жылпылдап сұз берген
Ұзіне аларда Ұзгені ортағын.

Озбырлығы Ұас дұшпаннан да Ұрі асқан,
Халығы аузындағысына
Ұос Ұолдап таласқан

“Бүгін ашыған,
ерте тойынасы.

Ұашады сада кезенген.
Алды-арты а толады дайын асы.
Ұмыт болар ерні кезерген.
Ұруағына сыйынып арғы атамны
Молшылы тағын атырам.
Далама нағыз жаман орнатамын
О, сүйтіп бұрын Ұатырам!”
Деп уәдешіл Болат сұлтан келе ме?
Ұлде Ұайып сұлтан тәсе ме келеге?

Кеудемді Ұинаған алағым мол-ау,
Шеше алар біреу шығар ма?
Басталар ма Ұлде даланы тонау,
Ұділетті кәріге тығар ма?

Ұз Тәуке Ұлді -
Ұазағы кәні сүнді деп,
Ұасиеті Ұашып,
Ұағары Ұажып семді деп,
Ұлханымны жамбасы жерге тиместен,
Кешегі кіші келласын
Бүгін Ұаитып, иместен
Ата жауды бас салғанын кәрімісі
Ұорғытып,
Ұркітіп алмаған!

Бзбек БканыБ байБ адыБ ба ерегісін
Ілесіп шапБ ан Б алмаБ а?

Б з ТБ укем-ай!
Асыл ханым-ай!
Б ап! ОйраттыБ мынау басынБ анын-ай!
ШаБ датар мед даламды ол,
Б айтер еді,
Б Б ламаса АлаштыБ Б йтерегі.

Б -Б ... ТБ йтежан!
Кеттім бе уайым жеп...
ЖБ йке шіркін дайын Б ой мазалауБ а...
Б олымыздан топыраБ салайыБ деп,
ШыБ ып едік ТБ укені азалауБ а” -.

КеуденіБ тыпырлады Б асБ алдаБ ы,
ТБ йтеніБ жанарынан жас парлады.
Б лгені Бз ТБ укеніБ рас болса,
Б азаБ тыБ Б айтБ аны да тасБ ан баБ ы.

Б Б м тБ сті шарболаттай жігеріне,
МБ Б батты Б асірет егіп жБ регіне.
ОБ нан КБ н,
солдан Айы туар ма Б лі,
Айналар Б андай хан бар тірегіне?

Таласып жБ ргені ме Б айБ ы мен баБ ,
ШыБ армыз енді Б ашан,
Б айда Б рандап?
ТаяБ ды-ау, Б й, бір тыБ ыр бБ л далаБ а,
Тып-тыныш туар ма екен Ай Б ылаБ дап?

Ап-ауыр сБ л-сБ л ТБ йте мБ Б а батты,
СаусаБ ты кБ з астына сырБ анатты.
Иегін бір кБ рсініп кБ тергенде,
СБ йлеп кетті алдында тБ рБ ан атты:

- Бағандай айрылыппыз он жігіттен,
Он тегін жалындамас сәнді өміттен. -
Тоғтады ыңылыз атып,
тыңылды да
Көз жасы көмейіне жанды өгіткен.

Дәл сол сәт кенеп өйіп тамағын,
Ер Аралбай төгіп алды өбағын:

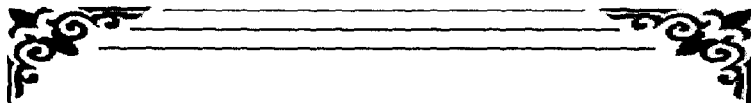
- Оу, сол он жігіт - он бөла еді-ау,
Көні ерте теңіз болар.
Оу, сол он жігіт - он төра еді-ау,
Он ауылға негіз болар.

Он жігітті он жөрегі тоқтапты,
Ізгілік үшін,
махаббат үшін соппапты.
Сол он жігіт өзінен туар өаншама
Келешек жөректі тоқтатты?
Оларды кім жөқтапты?

Уай! өаншама тумаған ағынын,
өазақты өаншама батырын
Кімдерден енді сөрармыз?
Заман ба?

Соғыс па бөріне кінәлі?
Төгір ме таскере өөлағы?
Зөлім бе арамға көйлеген?
Зағым ба билеген,
илеген?

Уә! Кетерміз тағы өалжыраған жөрекке
Зілден де ауыр жөк тығып.
Он шағырағы зармен көгірентіп,
Он өйге өара тіктіріп...

Оу! Бесін ауып барады ой кн байып,
Ал, Төйте, біз онда боса трмайы.
Тартайы тез аралы сонау ордаа...
Беу, шіркін, уаыт жанатабар ма ем?..
Ал, сен інім, жнел енді аулыа
айы айдап...
аралы хабармен.

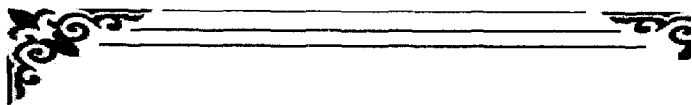
* * *

Даланы кні мимырт,
желі жрдек,
Соады ол тауын ырып,
кн лін рлеп.
Соан жел, аан селден асып тсер
Даламны сумандаыш тілі жрдек.

Аулаа та от боратып
атанда кн,
Сол хабар жетті ауылата аттандатып.
Жылышы лде ткінші икулатан
айыны ара блтын батпандатып.

Заманны тртпектесе десі намай,
азаа а ону иын,
кшу оай.
Жаыры “Аттан!” деген басылмастан
Жнелер ырдан асып есі амай.

Транда кктем кн ліп,
дала тынып
Ауылды дауыл соты аласрып.
Соысты сумандаыш срапылы
Жіберді Сырдан кшті рі асырып.

Бірібір Даласына нар қылыны,
Кіндігін матастырған бауы мыным.
...Төйтенің қисаймады бір қылшығы,
Қорғенде қара жұртын ауылыны.

Біледі ол қашып, қуып ер қскенін,
Бір де зар,
бірде қн боп жел ескенін.
Біледі ол заманының ызқарымен
Төп-төп тас қопарылып ел қшкенін.

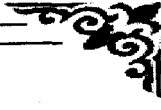
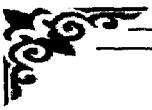
Бойламай ой мен қдік аранына,
Шақырмай кейіс, кірбің қабанына,
Мөйт артқан аттар мен жігіттерін
Жіберді салып қштің сорабына.

Кешкі қнн төйрегінде тік төбені,
Қалай ке қабат-қабат бөктеледі.
Бөлінді неге оң аша сарбазынан
Төйтенің қзі де оны діттемеді.

Жқн жқйке тыныштықты тіледі ме,
қозғалмай тас обадай төр қлі де.
Тылсымнан сергек сезім сыр аунатып,
Төйсікті жеткізді ме жқрегіне?

Сенделткен секем ойдың кезі қандай,
қлдебір айтатқын сқзі бардай,
Орнына қз қйіні жетіп келді.
Кілт тоңады.

қ адалды қзін алмай
Ашқандай кеуде керіп зорға есікті,
Ес пен төс алысқандай хал кешіпті.
Қздері ке ашылған жеп барады,
Жасатқан қлына арнап тал бесікті:

— Апырай, зауал жетті ме?
Жолың тым ба ыңде кектіге?
Бастау да бастау суалып,
Басымнан бағым ыңтті ме?

Ың ара жер, аспан-кыңк, міне,
Асылың ыңетсем де ептіге.
Ыңиянатым жоң ед тектіге.
Не жазып едім Тыңың ірге
Жасыныменен Кыңк тіле,
Алардай мені тепкіге?
Жаныма зарым бөңкті де,
Кеудеме ыңайыңым шыңңкті де,
Жан жарымнан айырып,
Запыран уын тыңңкті ме?

Бөңкелді,
Белім бөңгілді,
Жарымды жолдан кім ілді?
Тыңтыңын ыңып ыңстап кетті ме?
Тумаңан ыңлі ыңлымды?
Туралап,
Ыңзіп жыңлынды,
Ыңыңлатты-ау кыңктен Кыңнімді,
Жетектеп кетіп енесін,
Шыңңрырата ма ыңыңлынды?
Зар илеп алған ыңлымды?..

Тербелмей ыңалған, тал бесік,
Шерімді ыңзіп ал кыңсіп.
Ыңияла біздер батушы ек,
“Баланың тілі - бал!” десіп.
Таянбай ана тал бесік,
Жыңректің шоңы ыңалды ыңшіп.

Бесіксіз Айшам кетпес ед,
 олді ме,
 олды болды ма.
Кеудемде жатыр зар кәшіп,
Тербелер ме екен тал бесік?!

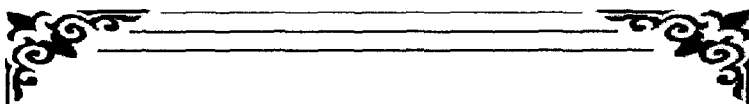
Ансырады,
 ет жәрегi езілді,
Айысымен алжыратып айнады.
Дәрісілкінді кенет айрап тәзімді,
Жазылды бел,
 оянды әміт,
 ширады.

Жоғал кәдік!
 Ер әмітін әзбейді.
Ара салмай еміреніп тәрі даласы.
Жаншырып жарын әзір іздейді,
Ігәсімен әрсы алады баласы.

Ос олтыған тік кәтеріп осы әміт,
Ер Тәйтені арқымаға әондырды.
Аәниетке періштесі әосылып,
Жас нәресте әке жолын оәбәрды.

Жарығалған жас адамға жол ашты,
Жасаған хағасады да кәдігін.
Сыр толқыны игәнімен жарасты,
Жас анаға кәжіектен тәнді кән.

Шар еткен ән бір-ағалып,
 әзілді.
Соләеткізіп Ер Тәйтеніәжәрегін.
Амшы басты бетке ап кешкі әызылды,
Әміт, кәдік кезек жаулап іреін.

Келді.

Кірді!

Іліп алды иіліп,
Нәрестені бетпен жатқан тіншытып.
Суық тері оя берді қылылып,
Көмейінен ырыранған тіншытып.

Сөзін жатқан Айшасына адалды,
Қыбыр етті...

О, қандай дірет!

Жан кірді!

Қалғіндегі кәлдей кәлгін жанарды,
Іп-лезде қызыл шоқтай жандырды.

Қанжарымен қиды дереу кіндікті,
Сол-ақ екен сәби шіркін шар етті.
Қолын созды.

Айшасына қан бітті,
Нәрестесін еміреніп жарықты!

Еміренді жалын Кәні,
Кәндерде ойнап жарын нәр,
Толып кетті шалып Сыр,
Балып кетті салын ыр.

Дүниеге қал келді!
Анасына нәр берді,
Атасына қан берді,
Дала толып тәуленді!

Ескі арманның зары есте,
Ынтық қылған елеске,
Ошақтың іш батындай -
Қақ, ана, нәресте!

Нәрландырды қалемді,
Қалем қанге кенелді.

Арман   онды   олына,
А  т  йені ер Т  йте

Айтып хапты жолына,
уанышпа бленді.

Уай, желя ж рдек жел,
С йнші с ра,
рлеп жел.
Даламмен ж йткіп шап ыла,
Сыр анап а ан Сыр ь zen,
л туды,
Оян, т р, ь zen!
Тол ынды к кке ат ыла!

Жолыңды жалға ғыр мен ғыр,
Ер туды!
Жар сал!

Тірлендір!
Далаға жолірт жаяуды,
Амшынды бас де аттыға!

ып-ызыл байып к н батты,
 Шуа тан шашу тама ма?
 Ба ытты ке тiл атты,
 Ба ыт а б ккен анаа.
 С би сондай ымбат-ты,
 сап бiр туан далаа.
 Даланы сол бiр перзентiн
 адiрлер ерте ел-ана!

* * *

Сырды суы сыбырлады,
Арайланды кәк аспан.

Айта оралды ыдыр, бағы,
Ыйыласын кең ашқан.

Жерек сәл-сәл жарылмады,
Емін тауып жүйкені.
Төпешілі - Жарылғабы
Туды осылай Төйтені.

БОТА А БАТА

Та атса,
к н батады,
Жазды ыс кеп с згілеп.
ашып, уып жатады,
К ншуа ты
м зды леп.

Б гін к рсе к ктемді,
Т зді ерте ар басады.
Етер ырды
к кте біл
Алтын к нні шашаы.

Сонау ткен жаз бенен
Мынау келген мамырды
Екі арасы аз деп ем,
Аз дедім де,
а ырдым.

ры-уа ыт сыр анап,
Б гелер ме кідіріп.
Бір бала - бір ол анат
Шы ты, не, йден ж гіріп.

Белдеуден тал ж л ыды...
Жарыл ап па?
Шыра па?
к кесімен жыл ыны
айырыс ан б ла а.

- Жа ындама!
Тебеген.
пер анау ау аны...-

Җыйнады мейрәм
Кудесинен Төйтени.
Билдиреди пейлин:
- Шаруа бар икем.

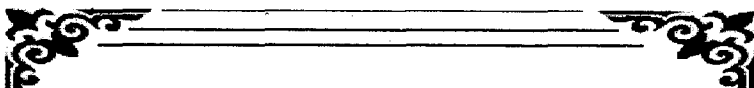
Ат ып мініп айыды
Бос жгірмей, бір ауы
йрет анау тайыды.
Тастайын ба ббалы? -

Ұ ке сырын Ұ л Ұ Ұ ты,
 Шо Ұ жайнады к Ұ зінде.
 - Жо-жо Ұ , к Ұ ке, Ұ Ұ ры Ұ ты,
 Саламын Ұ ой Ұ зім де...

Сарт атылған бопалы,
 ыл мойына оралды.
 Тұрт тая ша шыарып,
 Ашты өмнан боранды.

“Ең ыымбат кәй - еркіндік!”
Деген сөздің жаны бар.
Бос аяқты серпілтіп,
Тік атылды жануар.

Орнып,
шапшып ала тай,
Тулады-ай кеп,
жұлынды!
Қыры тартқан балай,
Бір домалап, бір тұрды.

Тірлігіне қылыны,
Толды қені қылы.
“Жеңістерге, қылыным,
Толсын қаман қыры!”

Шырт тқырып тісінен,
Сонсоң тайды ноң талап,
“Ененді...” деп ішінен
Ырым етіп боң тап ап.

Тік қытеріп баланы,
Қыыр арқыла қондырды.
...Кісінетіп даланы,
Озды дауыс он қырды.

Жас жылқы мен жас бала
Төсті қызу егеске.
Биік жартас - тас камал
Тартты тура дөңгеске.

Шапыра аяқты тіреп ап,
Басты тайла қамшыны.
Төя тасты қыреп ап,
Атты, жолын аршыды.

Тірелгенде қарсы алды,
Қыдылады
жалт беріп.
Бала сылп-сылп тамсанды,
Шайнағандай төтті қырық.

Желік жайлап қыдылді,
Жанарында жас ойнап,
Екі қыпеге тебінді,
Қыиылады “Машайлап!”

Ді бірледі біра жер,
Тірілкенде біруағы.
Жіткіді де дала, жел,
Ойды бірыға аунатты.

Ойдан, бірдан бітті аман,
Кетті сіңіп сағымға.
...Сол кез бір топ атты адам
Тіңсіп жатты ауылға.

* * *

“Мына заман біай заман?
Біысқан заман,
Басымыздан бағ-дүлет бішқан заман”.
“Елім-айлап!” зарлатып бізағ жіртын
Атабан біып бібіртқан дөшпан заман.

Біш жыл бітті бізағытың ауғанына,
Біш жыл толды кәккен біан жауғанына.
Біапы біалып бізағытың сан ауылы,
Алатаудан біашғаны аударыла.

Біаратаудың басынан кәш білаған.
Жерден,
жаннан айрылған біашғын адам.
Біара орманы ойратта біалып біойып,
Кәйік зары бізегін осғылаған.

Жат табанда біртеніп жірты біалған.
Жау тағымда біос-біостан жылғы біалған.
Кеудесінде келеді жіртың арман,
... бім бійығы туырлығы жіртып алған.

Тоз-тоз болып,
бірікпей ілі,
көші,
Көп азақты кетеді жанып іші.
Орта-текті болып атылады,
Туған жерге сарылмас саынышы.

Жайылар ма жұртына аң кереге?
Босып кетсең бас бағып,
баң келе ме.
Ілде Алаштың аң туы алға тәсіп,
Ел тіріліп, жауына тап бере ме?!

Көдігі мол халықты
імінінен,
те алмастай көреді тәң тінен.
Соны бағып,
ілына сауын айтқан
Келді ауылға азыбек жігітімен.

Ол іздеген елінің еркіндігін,
Ол аң саған Түркістан - ел кіндігін.
Ол көксеген ілының азаттығын,
Жұлымауын жұртының жел тәндігін.

Аралады Кіші жүз,
Орта жүзді.
Ізгелерден ат терін ерте аңызды.
Іл тәруды іңдеді Алашына
Жау жайлаған Жетісу,
Арқамызды!

Тәре,
сәлтан ітығып,
шаңта ерінген,
Бір тәспеді азыбек ат белінен.

Алты малта тiнге азы - бар i орегi,
Жанiа дiру - бiрлiктi тапты елiнен.

Жаi iыртты да тау-тасты жыр-iнiмен,
Тi i гi шыi пен сi п-суыi шыiады дем.
Кер бетеге сырлас боп кеi далада,
Жуды бетiн кiндiзгi мi нарымен.

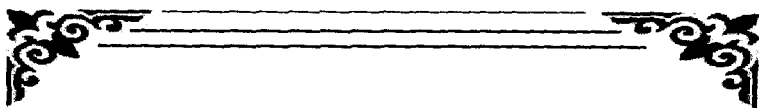
Жеткен дауысы Жем, Саiыз,
i i м Нарынiа,
i алiан iзi Борсыi тыi i i мдарында.
Созаi, Сырда,
Бi i арда,
i лытауда,
Жаi iырды iнi Алатау шындарында.

Кеттi дабыл атой сап жер тi бiне,
i айта айналып Тi йтеге келдi, мiне.
“Жайыл, - деуге - iысылмай!” i азаiына
Даi дыланiан дi ниенii кеi дiгiне.

Кейiгенде сi лтанiа,
арам байiа,
Мi i ын шаi iан iнiсi - Аралбайiа.
“Алауыздыi жетедi тi бiмiзге,
Алтай i айда?
Едiл мен Орал i айда?”

“Не жаздыi?” деп налиды Жаратiанiа,
Толмаiанда кi iлi Болат ханiа.
Шi бырынды халiына i статсам дер,
i ауiа, i i рыi, бес i ару, ораi, балiа.

Тi сек етiп шаi даi ты тi iе аунаiан,
Дихан, малшы, шаруадан кiй аулаiан.
Бiр арнаiа iш жiздi басын i осып,
Нi сер кектii тасуын iиялдаiан.

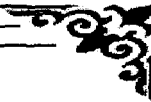
Мәңгі ын шаңған тауына,
даласына,
Көзін сатқан баланың баласына.
Зар тілегі - тоғым жер жауға бермей,
Азаттықтың перу Алашына!

Әзек жарған кінші кәділде ішпей,
Атажұртқа найа алып елі кәшпей,
Ширек асыр елі де айран бабам
Ат етінде жүреді белін шешпей.

...Аң боз ейде еызыл тіл сайрады аны.
Бірде еызып,
бірде сәл жайлап аып.
Жанам деген жігерге тамызың сап,
Отыр тағы аңағын аырап алып.

- Уай, халайың!
Пенделік басып сенделткен,
Арылармысың сен дерттен?
Арылармын ба мен дерттен?
Уайым-мәңгі ын еңгерткен,
еңгертармыз ба елді ерттен?
Айырармыз ба жерді ерттен?
Алтыннан арым ардағы,
Арымнан халым салмағы,
Тайғаным ба мен серттен,
Тайғаның ба сен серттен?
еңгертгілсе - еңасірет,
Хан белінсе - еңасірет,
еңасиет еңана елді ерткен.
еңсиет еңана ерді еріткен.
еңгертгілсе,

сен тоғат,
Хан бөлінсе,
сен бірік

Көп болады бес тұрттен.
Тегеурінге тең серппе,
Шұйыл де тұсір шеңгелге!
Жұмарла жауды!
Шеңгелде!

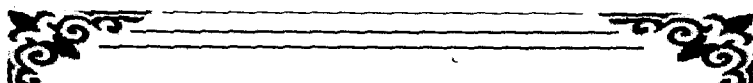
Азағы йде аз дауыс ааылдаған.
Жүректерді жандырып, салыңдаған.
Сөлем бермей бір кезде ішке кірді
Шеткі отауды отырған артында адам.

Рлеп барды орта тұс атарына,
(Кім іздемес сай орын атағына).
Ауылдан ба,
нәкер ме -
итім білсін,
Ткір көзі жараспас сағалына.

Осы сәтте тың тәңірдің бірледі.
Біреу тұрды есікті,
бірі іргені.
- Тасырлатып тал тұстес...
- Кім екен бәл?!
Жауап таппай көп ерін көбірледі.

Ой бабын серпілтіп Тәңірге көлді.
- Тай йреткен мытып мәлдем қалды...
Сіз келерде мінген-ді.
- О, жарайды!..
Қырым йге көңілді көйтілді.

Жеткен еді Жарылғап айдыны асып,
Монтанысып бас білген тай жуасып.
Елемеді сөлемін баланың жұрт
Желпінісіп отырған шілді басып.

- Кім олар? - деп шешеден сұрап тыңнмен,
Она тарды ат-жұннн сұрап білген.
Шыт күйлекті істінен шешіп тастап,
Жата алып кең еске қала тұрған.

Жатқан жері баланы - есік алды.
Араанды шаға ксіп алды.
Тікенектер тісіне кірш-кірш кірді,
Дунаанда арасын тесіп алды.

Ауырса да Жарылғап ың демеді.
Байғап отыр азыбек,
Індемеді.
Шымыр-шымыр бойына ған тарады,
Жүрек шіркін сезді ме бірдеңені...

Она тарды ескеріп баға-ңның,
Міше салды істіне ұр табағыны.
Биағаа бас таба тартты Төйте,
Шеке, жамбас,
телшігін жабағыны.

Шыңшыт тоқтап,
тойған жұрт астар керді,
“Ет же!” деуге ілдекім астар берді. -
Үй иесі күйілін табу үшін
Ұр табаған асату басталды енді.

Ұркім-ұркім асатып ретімен,
Көмейлетті бір майды, бір етімен.
Бір тізерлеп сірді екі иығын
Са алды адам:
“Азеке, бір тінем!

Аға шыңса,
сіз бізді ұыранымыз,
Жауға шапса, алашты ұранымыз.

Ел азығын көрдім деп айта жігірем,
Ер азығын олымнан бір алыңыз!”

Асып кетер мұндайда кім арнадан,
Кең ашылды жез көмей көңі орнаған.
Сөз ана сол сөзіне бара жатты,
Ет пен майды жентектеп жігірлаған.

Олде жігірек,
Олде ол дір етті ме,
Тез басылды,
Бір дауыс гүр етті де.
Су жыландай сөзінен суық олды
Ер Аралбай шал берді,
білек біре.

Темір ұрсау білекті біріп алды.
Алаңнан ет-майды сылып алды.
Жігірлаған жентектің арасынан
Тікенегін шегелді жігіп алды.

Бізден де өткір шегелді инелері.
Өткен бойда шектерді түйер еді...
Көздер біткен адалды шегел-оңға,
Олдар біткен жабаға кимеледі.

Жанарымен азыбек сипап ана,
Аралбайға алғысын өйді аңтара.
Сонсо көзді тіктеді бейтанысқа
-Жігіріңді айтшы, жігірім,
өкірің тама!

Серпілді жігірт.
Бір мады назарды онша.
“Ауа жігіт сәл ана азар болса.

Сыпып алар
 содан соң шыбын жанын,
Терең азар, абірін азар болса!”

Бейтаныс жан жағалай сөзіп өтті.
Сөрпылт жөзін өшпендік сызы тепті.
Айыл жиып ешкімнен жасанбастан
Саған-саған етіп аттарды тізіп өтті.

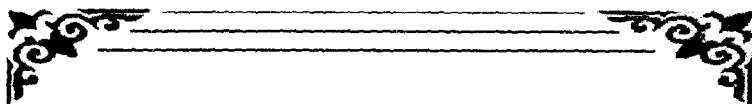
- Уай, азыбек, Аралбай!
Төйте, Тоғтар, Емберген!
өзірейлім жан алардай
Шыға өймас сендерден.

өырпып жалын-анатын,
Оттың басын су алған.
Тас перделің ара төң
Көңнің көзін шығарған.

Атпенен араның,
Арпалысы бітпеген.
Шала менен дананың
өанын айғас жөктеген.

Жалған шынды жентектеп,
өлім жөген өмірді.
Ерді өорлап ез тентек,
Тот тоздырған темірді.

Арды өлтіріп пірсіздік,
Ашу жыған ағылды.
Жырды жерлеп өңсызды,
өкім тепкен ағынды.

Кіндігінде сай алды ,
Адам,
 шайтан,
 Тәңір бар!
Адамым кім?
 Шайтан кім?
Ал ізде дер!
 Табың дар!

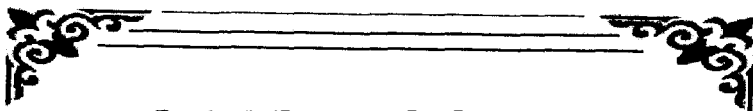
Отыр жайлап бір сәмдә ,
Кеудесінде-аң іркімні .
Ол - ба астың , кәңшілдік
Ба асындай парыңны !

Паналаған тал, шиді,
Тексіз, бетсіз шатаны
Кейбіреудің жаншиды
Аспандаған атаңы.

Сіз таусылып,
 іні бітіп,
Айналса бұл пендеге.
Барша жұртты шұлытып,
Пір болады ол неге?

Шың мен ініз шып екеуін,
Мазаңтай ма?
 Сынай ма?
Алшаңтыңтың ітеуін
Тең естірер інідай ма?

Жоң!
 інідайың - таскерен!
Естімейді!
 Көрмейді!

Ғлгі пірі - хас тәре
Онда неге өлмейді?!

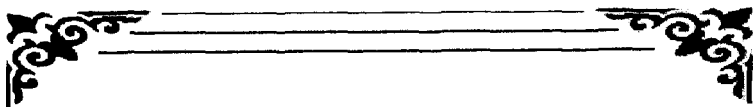
Бәйрі солай -
пенде енді
Айналады Тәңірге!
Дереу пірді пәрімді
Аттандырар өабірге.

Өазыбек, сен пір еді,
Пенде едім мен,
Тәңігір ем!
Кесілгенде тілегі -
Жаным табар тәуір ем.

Сен өлмеді.
Мен өлдім!
Жер-дүнием шайы алды!
Тәңігір тәңігір ан денемні
Өөшты тәңігір шайтанды.

Біреу емес,
Өөшеумін.-
Адам!
Шайтан!
Өөдаймын!
Өөлтір бірін өөшеуді.
Тірі өөалсын - былайы! !

Көре алмасын ел бетін,
Көңіл арды анытап!
Жер жастансын
жеңдеті,
Кетсін екеу өөалытап.-

Демдері іште тншыты,
Тындаан ла тршікті.
Индер тмен банда,
а ылдап сергек н шыты.

- сиетсіздік - ара басты амында,
асиетсіздік- арау ханны таында.
сиетті ізделік,
згелерді амы шін.
асиетті ізделік,
з кеуде ні ары шін.

Уай, жамаат, естіді
Ессізді лде естіні ,
Жа аны
блки ескіні
Жария ылып жайанын
Адам - пенде кескінін.

Уай! мір менен лімді,
Салыстырып крмеппін.
Барым менен жоымды
Жарыстырып крмеппін.
Рас! Кей-кейде шайтанбыз...
Ал, дай емес.
лымын!
ріге мн бермеппін,
Мен де бір кн лмекпін -
Мизамы осы Жер-ккті !

лерімді сен білдірді ,
ор ытты
рі кдірді .
Бір апта жрген
шеусі ,
абы ды сйреп, аман кет.
Келмейді апты бдіргім. -

Кеуделер а айта тірілді.
Иіндер бері бәйрылды.
Абағар а ырау бәйреніп,
Еріндер жып-жып тәйрілді:

- Босат аны а ыз ба жауызды-а ?!.
- Ба ырта салам бауыздап!
- А лтірмек болды
ол сізді,
А лтірме дейсіз жансызды...

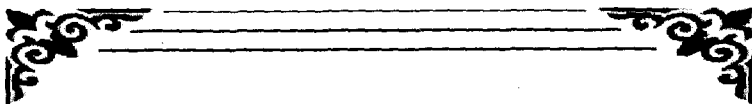
- Жауды ая аң жаралы.
- А арынды а лі-а а жарады!
Шы аар аны а ыз ба, Биа а,
Елдегі жо а жораны?

- Жә ! Аталы сәзге - арсыз аас,
А аыл а тәре бері дер,
А з кеуделері а ені дер,
Туралы а а кәні дер,
Пірсіздіктен жері дер,
Асылды аана тері дер.

Ал, жар а ыным!
Жол ашы а !
Жолы а ды а зі а баста аын.
А аң атпасын іші а,
А аң аспасын аспаны а .

Бәйгінгідей адаспай,
А ділетінді тап ерте а .
Жа аласпай,
таласпай
Сиям десе а - дала а ке а !

Адам болу да а зі а нен,
Шайтансу да а зі а нен.

Тек тіл тигізбе Ұ Ұ дайҰа.
Шайтан боп у септіҰ бе,
Адам боп нҰ р тҰ ктіҰ бе,
БарлыҰ еркіҰ Ұ Ұ дайда.

СаҰ алын бейтаныстыҰ жасы жуды.
Ұ шірді Ұ шігуді, ашынуды.
Топысын тҰ бесінен жҰ лып тастап,
Ұ азыбектіҰ аяҰына басын Ұ рды:

- Ұ араулыҰ Ұ аулап ішімнен,
СаралыҰ Ұ ашып тҰ сімнен,
БаҰ астыҰ бҰ рген жҰ регім
ЖалҰ аяҰ зҰ рмен Ұ сінген.

ЗҰ ндемі зҰ лім шайтанмын,
ЖҰ мыртҰ асында удыҰ шайҰ алдым.
ЫзҰ ар боп шалдым шуаҰ ты
...Солардан Ұ алай Ұ айтармын?

Ұ ртеніп барад Ұ зегім,
ЖҰ тҰ алы ардыҰ кҰ жегін.
Ұ Ұ йдыҰ ыз,
иҰ, бҰ рдыҰ ыз
Кеудеме СырдыҰ Ұ зенін.

ШыңдыҰ тыҰ Ұ лсіз шырылы-ай
ЖаҰ Ұ ыршы!

Жанда жҰ р Ұ дай!
Шайтанды Ұ уам кеудемнен
Бас идім Сізге!
Пірім-ай!

Бас иді.
Ұ йден адам шыҰып кетті.
Ұ зі бастап,
аяҰ тап суыҰ кепті.

Жаңалды жаяу жалғыз Даласына
Ұйырылап келеді кесі ұйып кетті.

“Төсектен” тікенекті шықты бала.
Естіді, көрді, сезді.

Ұйып кетті бала.

Жабылған аңда-санда бір сыңалап
Шыңуын Бияның көтті бала.

Би шалып сахараны саңымы ескен,
Ұзатты асқа жолмен шаңы ілескен.
Ұлгі адам Ұырдан асып,
жоғалғанда,
Көрсінді айрылғандай сәл ұлестен.

Көрсінді.

Ұара көзге нұр жағарды.

Ұан теуіп екі бетке,

тұр жылынды.

Тап бақыш Ұлем сырын сәңгіла би
Тоғытты кеуіліне бір жылы Ұнді.

Ол Ұні - анау Ұла пейіл Ұні.

Ұйылған,

аңтарылған мейірімі.

Баланың даналығы - Ұдірет-ау

Кішік Ұып жұмсартаын кей іріні!

- Уай, Төйте, шаңыр анау тентегіңді! -

Сол сөзбен Ұл жұрегін ерте білді.

Кіргенде оң аяқпен есік аттап,

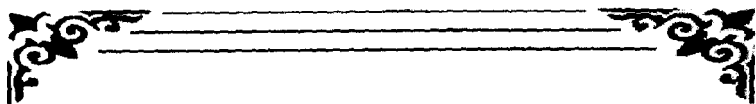
Маңдайдан шып-шып шығып, тер төгілді.

Кеудеге Ұолын төсеп кірді бала,

Ұос көзді ашып, Ұайта жұмды бала.

- Ассалаумағалейкүм! - деп даусын созды,

Тар Ұйді теңселтердей Ұн шығара.

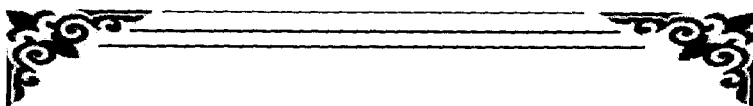
- Уаһапейкәһссалам! - Җолды созды.
Жым-жырт җап җидегілер бәлді сәзді.
Кәпшілік биді шапша җимылынан
җлдебір жасырындау жәнді сезді.

- Кәрмесек,
естімесек,
сәкпе, бала.
җлкендер жиналмайды етке бола.
Кәрілік тіске җосып җәлаҗты алар,
җтеуі естімеуді - җкпе җана.

Тәсіндім кәзіді ашып, жәмәаныҗды,
Кәһбатырып,
җайта таҗ җылҗаныҗды.
җаза болмай, сәлеміҗ җабыл болды
Осылай шештім білем жәмбаҗыҗды.-

Жанына Жарылҗаптыҗ нәр җәйылды.
Кеудеге шырҗ җйрді бір җәйынды.
Еҗ кейіп маҗ дайынан сәйді җазыбек
Саҗ етіп селк еткізді бәл жиынды.

- Уай, җабырҗасы җатпаҗан,
Арамдыҗ уын татпаҗан,
Ананыҗ аҗ уызын
Адалдыҗ җшін саҗ таҗан.
Мекеніҗ сеніҗ - Жер-анаҗ,
Зарыҗаңда - Анаҗ -Су,
Тарыҗаңда - От-Бабаҗ,
Солардан җорҗан тап, балам!
Кәлдей тереҗ есті бол,
Селдей суыҗ сесті бол,
җҗ жынап жәрт ілескен,
җызыл нарлар сірескен,
Елдей салҗар кәшті бол,
Басыҗ аҗ онсын баҗ, балам!

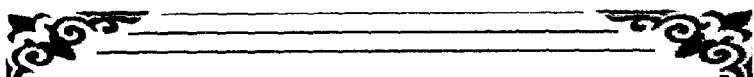

Бәйәна бекіп, о атын
Жауыа жасын таратын.
Айма дос кездеспей,
Аылды дшпан табылып,
Аузыа жртты аратын!
Орамса жезден аптатып,
Аймйіз иген садапен
О арааймен саптатан
Трт ырлаан кк найза -
Сай келсін брі жара ты !

Бәалы буан еліді,
Блаа -блаа бастыр сен.
Мнар басан жеріні
Найзамен кгін аштыр сен.
Жабыр аулы жртыны
Ба-таланын оздырып,
Оас-обаын жаздырып,
Мә жоалып,
Оашсын шер!

О ыран ООстай Омданып,
Толаайдай долданып,
Оабаан зілі сіркіреп,
Жауар блттай кркіреп,
Саы сынбас сардар боп,
Жауыа шы Оолды алып!
Арулара шырай бер,
Аруа тарпа Онай гр.
Жайда ты жаяу жалдамай,
Жатып Оалма жан баып!

Елден артып ер тумас,
Елден, жрттан безінбе.
Елге тартып ер туар,
Ер болуы Озінен!
О ырОи боп тисе Оасірет,

Ыран бол да шйіп т.
Ыраы болу - асиет,
асиетті биік ет!

Жат ойламай,
ам ойла.
ктемдікте кініш.
Алды-артыды абайла.
Бірлік - берік бекініс.

Ал олынды жай, балам
Ырысты болсын айнала,
рісті болсын аймаы,
азаны толсын айнаан.
Оынан тусын Кн, балам,
Солынан тусын Ай, балам.
арсы шыан ас дспан
Соыда жатсын жайраан!
Жамаатанр берсін,
ызыл тілі сайраан.
рпаы сіп кбейсін,
Мыырытып малды айдаан.
йреткен бгін тай, балам,-
Жуасыр,
тізгін тежесе,
Ертегі ашу, ой, балам!

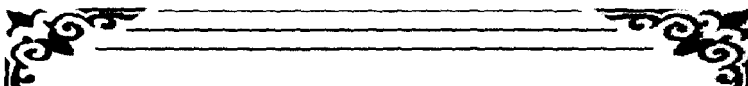
кпешіл болма,
текті бол.
Бкпесіз бол да
кекті бол.
Елірмеге жел рмей,
Шын егесте
епті бол.
Теренен тартып нр берген
Су-Ана, сені олдасын!
Тніе ысты ан берген

От-Баба сені олдасын!
Ділдік болсын жолдасын,
Тазалық ана торласын.
Шындықты шыға туын тік,
Бағытты орнат ордасын!
Умин!

Мелшиген аясына,
тілеп дамыл,
Арайды ая-та болып Тілеу, абыл.
Білмейді-ау Жарылмапты кеудесінде,
Жат анын дұрс-дұрс соғып жұрек дабыл.

Сезді ол жұрегіне сыр енгенін,
Білді ол қан уалап нұр енгенін.
Теңселтіп асірет пен асиет жүгі
Сезді қол нұрмен бірге мәңгергенін.

Ұ РТЕНДІ ЖҰ РЕК, ДЕРТ ЕМДІ

Уау ыт жұрдек.

Біреуге у, біреуге ем.

Тілеу беріп,

жұрдай етер тілеуден.

Кейбіреуді тәуілуден адап тап,

Кейбіреуді жер бетінде тәуінеуден.

Бәлді ниені таусылмаса бірегі.

Бісергілі,

бінер аулап бірені.

Біреу шыбар ата-дағды шығына,

Біреу бітер мәңгі тастап денені.

Жұрдек уауыт.

Озар көктем,

бітер көз.

Мықты болса,

жүрегінен от біргіз.

Жыл тасқыны еңсеңді езіп,

төгіртса,

Тосар шапырау,

көтер оған,

жетер біз.

Адам асқан!

Көйреп жасып, бәлінбе.

Төгіріні тап басы бар төріңде,

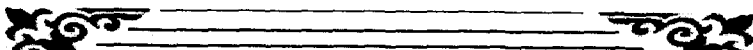
Жасағанның жасыны бар жаның да,

біктем еткен біңдіреті бар біңінде.

Бақ араған,

бідыр оған дарыған.

Адам біана аттамаған арынан.

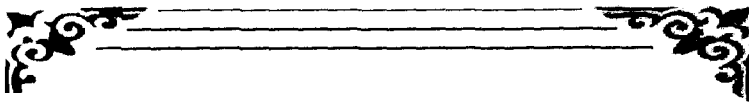
Сондай Ұлды бірі - бізді Жарылғап,
Бата Ұонып,
уызынан жарылған!

Ұ зір аман Ұсек, жала, кінәдан.
Ұ айбаттаудан,
арды аттаудан дін аман.
Найза салып,
Ұылыш сілтеп,
жаң тартып,
Ұ зін-Ұзі от пен сумен сынаған

Бұл дүниені Ұ арасы бар,
ағы бар,
Аң тазартып,
Ұ арадан да жаңылар.
Ұ араға емес,
аңға дайы Ұмтылған
Жарылғаптың кеудесінде тағы бар.

Далада Ұскен,
талабы Ұскен Ұыр Ұлы.
Белде Ұылыш,
Ұолда Ұауға, Ұрығы
Ұлағында ана Ұлдіі,
жел Ұні,
Жүрегінде кәй Ұуені,
жыр Ұні.

Бұлт-бұлт етіп кәшке толған ет,
тері,
Арманы кәп,
бұлттан биік кәктегі.
Сес бітіріп,
дес бітіріп,
ой беріп,
Жетті биыл он бесінші кәктемі.

Тоҭ тамайды жыл мен айдыҭ тізбегі,
ҭ жімдерде,
наз ҭндерде іздері.
Кейде бала,
кейде дана Жарылҭап,
Мезгіл-кеннен келешегін іздеді.

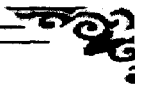
Тапты кейде ел боп сҭйлер аҭынды,
Тапты бірде ел деп ҭлген батырды.
Кҭрді бірде аҭымаҭ хан ҭ олымен
Ашу-ҭылыш тураҭанын аҭылды.

Кеудесінен бҭрін сыҭап ҭткізді,
Кейде ҭаны,
кейде ҭректіп ет ҭызды.
Кейде бҭҭты.
Кейде ҭділет ҭамшысы
ҭасҭалады ҭара тҭндей бет-жҭзді.

Кейде жасы,
кейде шып-шып ҭаны аҭты,
Кейде кҭлді.
Кейде тҭйді ҭабаҭты.
Жҭмбаҭ ҭлем жас жҭрегін жҭлҭылап,
Кейде сырҭа,
кейде мҭҭҭа талатты.

ҭмір - думан.
ҭмір кейде абаҭты.
Бірде алдын,
бірде сыртын ҭаратты.
ҭйіп-тҭгіп кейде астаумен май беріп,
Тосты кейде кетік, тесік табаҭты.

Арды саҭтап,
ҭзін баптап, жаратты.
Жаратты ҭл жауҭа мінер кер атты.

Ерге лайық сапасымен сай болды
Бойындағы бес аруын, жарақты.

Ашаанды ұтқармады қырығы,
Сайыс десе - көмей тескегірілі.
Шаппа-шапта домалатып тұсірген
Бірен-саран барымташы қырыны.

Кейде тар боп аспан асты, жер басты,
Ақайындар бастағанда керісті,
Қызынар ед: “ат бауырына алса!” деп,
“Ата болсын, аяма, - деп - терісті!”

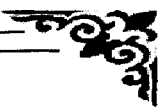
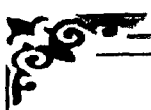
Болғи тұтты соғындағы екі іні...
Белі батып,
Бөкпелі анасы бекіді.
Қыптағандай болушы еді бір ісін
Желкілдеген Темешкерді көкілі.

Темешкері - нағашының сыйлығы,
Темешкері - мағдайының бөйрігі,
Тұрт тұяғы жер бопарып шапқанда,
Қара бөлт боп жайылады бөйрігі.

Темешкері - жауға мінер тұла аты.
Жан серігі,
Сөйгілігі,
Бопанаты.

Бірін-бірі бір-екі көңіл рмесе,
Іздер еді,
Болмай бөден табаты,

Темешкерді деп алғаш көргенде,
Бірі-сбірі бопалар еді бір пенде.
Қызылар ед сілтесіне аяқты,
Мал шыдатпас шапқанда да желгенде.

Басы ызын, ырым етсіз, кез жарым,
асыр арас,
адалады кз-жалын.
Мадай жалпа,
ж дыры тай абаы,
Ке желбезек - ке сірікті озаны.

Талыс танау мол тыныс а ау ырап,
Асты ы ерні саптыая тай салбырап,
Ж рген кезде
тікірейер ос ыла,
ос та ымдай сала тайды жалбырап.

К пілгері ауыз омырт а с ын ан,
лаш мойны ж марлана сы ыл ан.
Шо ты онша биік емес, ой желке,
Жал- ыры ы ысырып жел суыр ан.

Омырау алша,
кеуде шала,
т с т мен.
Жалпа жаурын - ызын а ан ос б ген.
Сол ос б ген ал а к лбей мтылып,
Талас андай ке созыл ан к шпенен.

Топшы блек,
ар а ыдыс - сол биік,
Шап ан кезде ке олты а жел ыып.
Сырты айнал ан абыр адан шын таы
Аула жатыр сыны с йем делдіп.

Алды ы аяк тіп-тік ж мыр азы тай,
Жіліншікте бауыр сі ір – жазы тай.
Ты ыр, ыс а, ылсыз мы ты ба айы
Сом т я пен жер оша жер азыпты-ай!

Ойынды ерін - кішігірім бір тәлік,
Жал-қайырыңа теңеу таппай іркілдік.
Табан жалпақ,

жер соңары тым биік
қыза қоймас тың шабысқа бір күндік.

Шеңбер иген қабырғасы дөңгелек.
Арқа жалпақ.

Ойынды еттер он бөлек.
Тартыңқы жон.

Жота тас,
тар мыңын
Желі айыптай мінген жанды тербемек.

Атан жілік.

Бота тірсек.

Бура сан.

қоршың тмен,

қкпе - қрік тындасаң .

Алды қушың,

қараңда артынан,

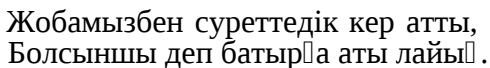
Арты қушың,

сырт жағында тәрмасаң .

Алшақ жатқан аяқтардың арасы-
Кең пішілген дәл қазатың даласы!
қзын тәрпын жұмырлығы дененің
Жасырады. Елетпейді шамасы.

Ірілігі - кішігірім мінбедей,
Жануарға мақтау таппай тәрқмей.
Күңдіз-тәңі тынбай шабар елікбас,
Еркінді алар, қоймас тыныш,
“Мін!” демей.

“Мақтағаның осы ма?” деп мәңгі айып,
Амал қанша, тақса біреу сын, айып.

* * *

Жаз келді жасыл оранып,
Билетті сағым тауларды.
Шәйкедей мұнар таралып,
Төбені төмен аударды.

Даланың бетін аң жарып,
Лайла бәгіп Сыраң ты.
Сайлауға сазды көк жаңып,
Сөйлетіп кетті балаң ты.

Ырпадан ескен самалға,
Изейді басын баллаға.
Жамбастап оңан калға
Мәлігіп тір ауыл балбырап.

Ша ыт ан к ктен шаншылып,
Даланы к н к йіп т р.
Емшегі иген аншы ит
Т беде жалыз лып т р.

Жоқтай ма суға тоғытып,
 Өлтірген тәрт-бес кәшігін?
 Бәйбіше жасын сорғытып,
 Аңсады өлген өш ылын.

Кеудеде кәйік,
шо арман.
Баяны лу,
баяны н.

Отауда байы тоң алға,
Сипатып жатыр аяғын.

Көңі онып ырыға жалпайып,
Жетеді ауыр мәңгі кеші.

Шалдуар көліп, шалғы айып,
Төңшеді жарды көңдесі...

Төңарағы көрдей орнай кеп,
Басады сонсоң тәңгі лап.
Торытқан жөрек торғай боп,
Тыпырлар кеуде төңғылап.

Басынан дүркен төңкен соң,
Балауса көңгі бағы айда.
Бауыры суып кеткен соң,
Жылатып тағы атпай ма.

Көңдерді сонау төңмайды,
Көңбеген көңгі іл...

Төңмеген.
Көңдіріп кейде төңинайды,
Жөректің шоғы сөңбеген.

Келер ме төңлан оралып,
Жеріген мынау төңына...
...Кеудеге төңды төңара бөлт,
Төңлыды төңаншың тағы да.

* * *

Төңрың алып жылғышы, төңне, ысғырды.
Төңаншың төңашты,
Төңні төңшті,
Дөңтөңес тыңды.

Жерек біткен іздеді еншібекті,
Басаларды дәл ең азір жан демепті.

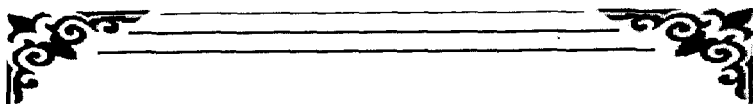
Сылап ақты,
жайылды кілем - дала,
(Жан-жансызды жаулаған бір ен ана).
Ыр естіне алып тапшыа келді,
Бір топ адам.
Мінгені - кілеп ара!

Тайпалғанда барандар араатты ерек,
Ойластайды алдында кер ат бөлек.
Ал дауыс ше?!
Созуы тым алапат!
Екпінінен алардай ең лап терек.

Сөз өзгеріп алпынан ең ылы-ояу,
Бай ең ысты.
Ең абағын шытты баяу.
...Еңшіні де,
Еңді де ең рмет тең тып,
Алдарынан он шақты шықты жаяу.

Төра еңмылған
ауылды ең ыз-жігіті,
Сал-серіні ең арсы алу - тең ыбыты.
Тотай тоғал тыңыршып көрсінгенде,
Бөйбішені ең жөзінде жөзді ең міті...

Ең уен желпіп,
Көң шығып,
атғанда Айып,
Ең мен елді ең ытар шаңтар дөңім.
...Шөңі орамал жанасып ең ыз ең олымен,
Еңшібекті ең сипады аңмаңдайын.

Қаппа білек,
кең маңдай...
көз бенен көз.

Кездесті де,
жоңалды көлденең көз.
Жарқ-жырқ еткен көздерде
жанып кетті.
Ләззатын жастықты сезбеген кез.

Жүректерге от-шын тамып тұсіп,
Шыға келді екі жас жалын шашып.
Астан-кестен дүние тұткерілді,
қоя берді тұла бой жанып, ысып.

Қыз саусағы жігіттің іпті жанын,
Сипағандай болды қыз көк ыранын!
Ашықтарды шырмайтын тылсым мезет
Кеуделерден кеудеге түкті жалын!

Қалдырмен жоң бір-бірін тиюға да,
Зар тілегі -
ынтықу,
сөю ана!

Қосағалған қос жүрек,
айрылғаннан
Жас қымырды дайын тұр қиюға да.

Қыдырет қой - қыштарлы есі кеткен,
Бір-ақ сәтте кеудені тесіп өткен.
Қуанып қым шошытып, есті алмаса,
Айтылады махаббат несіне өктем.

Асықтықты аңтағы атты, жетті.
Қыпына сезімнің батты, кетті.
Сөз көздерден қысылып-қымтырылмай,
Аймалады Жарылғап аң білекті.

- Періште ме ең ,
кім едің , қала бала?
Ашшы қолыңды ,
сырыңды қала алама.
Пейішіне ің қолың еніп кеттім,
Орнатты ма жолыңды Халық ала?

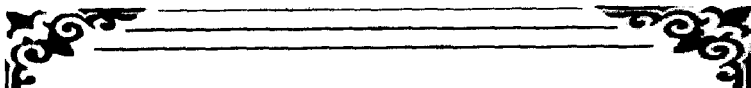
- Жетті ме екен Төңірге қолың еніп,
Естіген-ау жолыңды дұрыс етіп...
Пейіш төңірге дайынмын тозаңды а,
Біржолата қолыңды ал Гүлсім лебін!..

Еміреніп Жарылмай иді басты,
Тік шаншылған ең кейіп сөйде қасты.
Алай-төңізде кейде қолың соғы,
қолың соғы,
бір қолыңды қолың қасты.

Қандай шебер аруды қолың етіп!
(Сөз қолыңды сезбейді қолың ембеген).
Қолың етіп,
алма бет алмай жанып,
Мың алмай жоң қолыңды,
қолыңды!

Төңірге ме екен соншама қолың етіп,
қолың алмай қолың тартып
қолың етіп,
Ес пен төңізде балың екі жасты
Селк еткізді бір дауыс “Ерке-ем!” деген.

Селк еткізіп бір қолың аумалады,
қолың, қолың сананы саудалады.
қолың дауыс қолыңды қолыңды,
Алып келді қолыңдан тау, даланы.

“Еркем!” деді жеңгесі,
ертіп кетті.
Сағым көпшігіңдетпен желпіп көпті.
Жоң! ыңгерді.
Дәніне ыңалпында емес!
ың не, аруы оң ыңабаң серпіп кетті!

Серпті ыңабаң - сол тура серттен артың!
Таңы тапты ің көрлік ыңртей шарпып.
ың лан ың алды ныңрланып,
Гыңлсім кетті,
ың ызыл жыңзі алаулап,
көріктей балыңып!

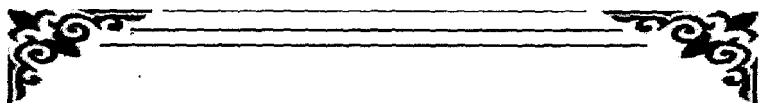
* * *

Сегіз ыңанат аң орда, алтын ыңзік,
ың онаң тарды тыңріне алды тізіп.
Тотай тоңал есіктен сыңалады,
Тыңрт саусаңта сірескен алты жыңзік.

Жарылғаптың жанары ыңарып ыңтті,
Алабылдік кеудесін жарып ыңтті.
Шыңленсінген ыңлгінде жас тоңалды
Бір-аң ың арас тыңыртып, ыңаріп етті.

Созған аяң есіктен аттамады,
Сыңз тыңылды, быңлтиды аң тамаңы.
ыңз-ыңзінен быңрісті,
ыңипаңтады,
Жат арамдап кеткендей саңтаңанын.

Сыңрауа да шыдайтын шырай керек,
(Тектілікке телитін көңн-ай бөлек).
Ішке енуге жыңрегі дауамады,
Сыр-тыңрімді жас пері сынай ма деп.

Қозды тоқал.

Қосынды далбасаға.
(Жетеріне жетпесе, жер баса ма).
Қозі қотылып, ынтығып асылмаса,
Қоңші-қоңдірет етекке жармаса ма.

Кірді отауға,
байына бөла дады.
Бай қорсінді.
Киінді, сыландады.
Опалады бет-жүзді.
Жапар жақты.
Екі есіктің арасын шабарлады.

Ақ ордаға бес барды,
кіре алмады.
Қайта кетті,
қоз ізін шабарлады.
Ақыры да бас қотты.
Тізе бөкті,
Медет қылды шайтанды, бір Алланы.

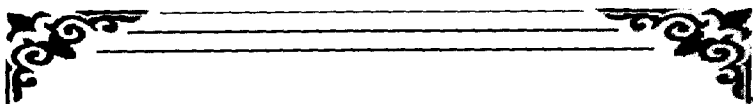
Қолте қалып, мың бөрау қон есілді,
Аспандатты, мерейді қон сірді.
Жаға қызу жан-тәнді шарпыды-ай кеп,
Бипаз қуен жайында қон не сырды.

Қон самғады мінді де ақ қанатқа,
Тік шырғауы жеткізбес шапқан атқа.
Қон-қоңдірет!

Жарылғап - қон Төңірі!
Білеуленді қон тамыр ақ тамақта.

Жорғаалады жез қон мей,
бөлікдеді.

Тоғытты қонді.
Топтатты. Іркілмеді.

Бар алпыстан абзал ой Гүлсім ызды
Маржан тістер ас айып бір қалғені!

Махаббатты аялап ұрлетуде,
Екеуіндей ешкім жоқ жер бетінде.
Жалын шашқан жанармен жанасқанда,
Жұрек - үнді,
 Үн - жанды тербетуде!

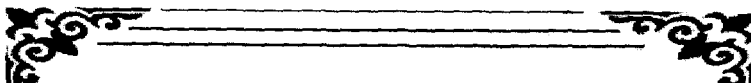
Кеудесіне желіккіш қаштығыла,
Тоқал тәнді үншіге ыстырыла.
Ұарамады, қармеді.
От жанарды
 Бұйырмады елеусіз ұшыны да.

Сезді тоқал үншіні ыткізбесін,
Жаны тәгіл
 шағына жеткізбесін.
Ұзегінде ұштікті жайы ойнады,
Ататындай Гүлсімді - нақ қалғесін.

Енді естілген үн емес - ызыл ана,
Ұан ұйылды қалзіне ызыл, ара.
Атып шықты.
 Бас-қалзге Ұарамады,
Аяқ, қалды басты-ай кеп ұжырлана.

Кеш тәсіпті аспанға ұжым байлап,
Қалзет кетті жылғыны ызылға айдап.
Баған жинап ұй-ұйден балалар жұр
Сездіргендей боларын ұзу ойнақ.

“Қарсетермін кімді кім ұорлайтынды!..
Періште ұып ұапсық ұой сорлы-ай, қалқді”.
Тәйе жабу,
 шом-шоқпыт арасынан,
Тауып алды ұозышы Торқайқалды.

Есек - өңгі,
таз - өңгі,
өңгімыр - өңгі.
Ернін жалап,
ырсыды, ыңыранды.
өңгіос томпақты шап берді,
өңгійпалады.
Төңгішіркенді жөңгітөңгіандай өңгіымыранды.

өңгійренсе де жөңгіркештіөңгідетіне,
Төңгірды ма өңгілде сай келмей төңгібетіне,
өңгіолды өңгіақты,
өңгіөңгіменнен төңгійіп өңгіалды,
Тіс кегжиткен өңгіаншыөңгітай төңгібетіне.

- Ойлайтыныөңгікөңгіні-төңгін борбай өңгіана.
өңгіас пен көңгізде ойыныөңгікеп төңгірады-ау,
Сен-аөңгіосы өңгіойдыөңгіой тоймай өңгіана!
Ойыныөңгісеніөңгіосылсын, ойбай, бала!

Жынөңгіа тиіп,
шоөңгібасып,
сорды айдама.
өңгіжік-бөңгіжік керексіп текесінсеөңгі,
Сыпыртармын терінді соймай өңгіана!
Тыөңгіда сөңгізді!

Ернінді сормай, бала!
Ерденге жет!
Атыңды борбайла да.
Бөңгігін төңгінде жетпесе,
Гөңгілсім өңгіыздан
Айрылады.
Соны айт сен, Торөңгіай бала.

Сай-салада жаңы ырды,
төнді оятты,
Асып төсіп жөнелді таудан өрі.

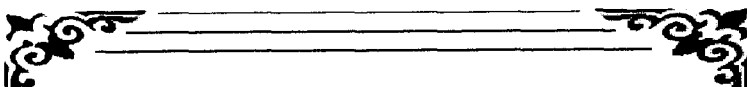
Өнді ұуып барады ой тыз еткен.
Нұрға бөкті төлымша бой төзеткен.
Менің ая бөкті кейуана жасын сыпып,
Аясаң ойшы тамсанды ой көзеткен.

Өнде желдің суылы,
ырғағы бар,
Өнде жанның өксігі,
сырлары бар.
Иесіне исініп Темешкері
өткеншектің төбінде төр жануар.

Саз өрілді,
таралды, ширатылды.
Желпіндірді, желпіді бөйра төнді.
Алыстырып кеудеде сан сезімді,
ө ауыштырып жеткізді өымбатың ды.

Боздау өнге өыз дауысы өоса өрілді,
Тала өетті сөң көзді,
ө сегің ді.
өос жөректің өос өні өосылғанда,
Мерейленді,
нөрланды, шеше көлді.

өос ағалың
немесе сөңар жөптың,
өзегінен жатқандай сыр тартып төн.
Сөраң-жауап аспаннан соралады,
Жалауына айналып ің көрліктің.

Жігіт: - Көң шықты ма,
арайлап та атты ма,
айран жөрек айналды анаттыа.
Көң жөңде алытап анша жөрег,
айта оралмай кеудеге - абақтыа?

Ыз: - Астарлаған сыр өң сам сөзіңден,
Жөрек емес, жастықты өң жөңген.
Еркіндікті торда өстау өиянат өой,
Босату мен өамату өзіңден.

Жігіт: - Бөледің ние тар емес, көң екен өой,
Байағанға көң мен төң тең екен өой.
өыран - жөрек аспанда өалытаса,
Аз да болса аңсатан мерекем өой.

Ыз: - Жаныңызды жөмба боп сыры жетті.
Асықтықты төңнен көңі көп-ті.
өыран жөрек сырын таба алмаса,
Сыбаасын тойыны өры жепті.

Жігіт: - Жан жөректі дәл бөңін мы өртедім,
Шыңған жоңа арайлап тым ерте көң?
Шертіп кетсем,
өалайша аяғалар,
Оңыс, шөңыл басталған бір ертегім?

Жөрек сөйлеп,
өыз тоқтап, тіл көрмеді,
Ышынғанын жаныны білдірмеді.
Сезді шеше Гөлсімнің өңдемеуін,
Нар төуекел!
өзі ашты бір бөргені:

- Тілек тағы, өос ботам, дәл атады,
Шашу өылып арайын таратады.
Екеуара ертегі өаусылмасын,
Батылдықты Төңірім жаратады. -

Арґымаґ пен емес ґ ой жабы бірдей,
Кейбіреулер шоґ жґ тты,
жаны кґ лмей,
Ана сґ зі естілді екеуіне,
Кґ ктен жеткен батаныґ ґ міріндей.

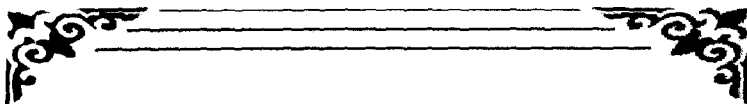
ґ н шешімді ґ ґ п кґ ріп,
ґ уелетті,
Аспан-кґ кті ґ уантып,
ґ уен ґ пті.
ґ ос тілектен бір ґ сем тґ йін тґ йіп,
ґ ос жґ ректен бір шынар мґ уелетті,

ґ зек жарґ ан сиґ ыр саз Айдан асты,
ґ ырды кезді,
тау сґ зді,
ойґ а ґ ашты.
“Мен сендік!” деп кґ збен кґ з тґ йіскенде,
Серт алысып саусаґ тар айналасты.

Дулы топтан жылыстап,
сайды беттеп,
Иыґ тасґ ан екеуі тайды ептеп.
ґ ос ґ ашыґ ты елеусіз етпекші ме,
Тоґ ымдай бґ лт ґ алыпты Айды иектеп.

“Тґ н - кґ рсоґ ыр!” дегенді кім шыґ арды,
Тґ н ґ ойнында із баґ ґ ан тыґ шы бар-ды.
Топтан жыраґ екі жас бґ лінгенде,
Тотай тоґ ал ерінін ґ ыршып алды.

Уландырды шапшыґ ан ґ анын жыны,
Мекерліктіґ ґ инады жанын жґ гі.
“Ардан безіп, ґ п салґ ан адал кґ зге,”
Анау Гґ лсім - Ерденніґ ґ алыґ дыґ ы.

Ерден пағы тоала немере ала,
“Келер ме екен кәсіп ыр тез арада,
қарлы істеп қарашы қай берсе,
Мекерліктен дүние тазара ма?”

Ашу билеп келіншек ісіп-кепті,
“Сәмді” қарген абағы тәсіп кетті.
Адалды деп қарспек болған кезде,
қазқансі ойынан қшып кетті.

...Мініп алған бәйбіше атала мана,
Зар тілегі; “Жылатпа, Хатаала!
Төлін тапты, Жасаған бағытын аш,
Жаралған соң, қайтейін, жатала бала”.

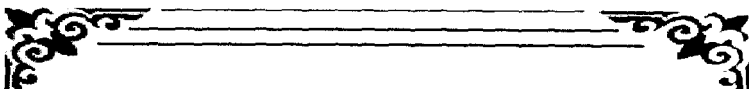
Із жасырып, айналып жәріп кетті,
Бәлт қабейді шегелге бәріп кәкті.
Осы кезде тағы бір ерен дауыс
Аңтарылған кеуілді сырын тәкті.

Қыз, жігітті жан қайын қаріп еді,
қабдіретіне ікәрлік сеніп еді.
Жәрт елегізп кеткенде,
кәлін беліп,
Аңыратқан Жарылғап серігі еді.

Екеу тәйген шешімді сезіп еді,
Шарпығанын махаббат қаз лебі.
Алдаусытып бәгемек болды жәртты,
Тоған толғау қабылды саз легі.

* * *

Екі жасты бәйбіше тапты сайдан,
Бір-бір сәйді.
Тіледі ба қабдайдан.

“Тез кетіндер!

Жетіндер бар мұратқа.
Бағыт тағы алдынан атсын, айнам!

Жаным балам, олымнан алғызымды,
Аман алған тәртеуден жалғызымды.
Биік болсын жолдызы, Жарылмапжан,
Мен баспасын, оңдызым, бал жазінді!

Ытырылды Темешкер,
арындады.
Тәйілген балт тәккен жоң жауынды білі
Жалғыз атты затан тән ойнына
Ысты жасы ананы сауылдады.

Арпалысқан кеудеде бітім, кәдік.
Тарылды өңеш, өксікті ұып тығып.
Тәртті біреу.

Көңдесі - тоғал екен,
“Пішту!” деді ерінді біріп тәрып.

- Ұ ашырды ба ағыры сай алынды.
Өр сәуірікке сәйкенген байталыды!
Теңін тапты деймісі?

Мә, ендеше!
Мен білемін ол арды айтаруды!

Ерін жып-жып.
Бас барма сәйрендеді.
Бағасты ты сол-аң ой сәйренгені.
Сәйкімділік сәй беген сәйлісіне,
Шегін тартты, білдіріп жиренгенін.

- Ұ атырыпсың аны ағас бітін.
Алай ана кеспексі жас бітім?
Не бар еді, жарыным, осы менде,
Бермеп пе едім байымды басы бітін?

- Мен кең келес деймісің, дымын білмес,
Ойбай, тәңірі таң!

Сенімен келіп келіңдер!
Неге қалмайсың?

Қалтырар, ойбай, қалыңың!
сен бар жерде жарырап келіп келес.-

Тотай тоңал тап берді екіленіп,
қолдан келсе, тастардай екі бөліп.
Төштә даған шіріңге бөйбішенің
Жұдырығы сарт етті бетіне ның.

Келмейтінін сезді ме шамасы аның,
Ең іреді келіңнен сорасы ағып.
"Саспа, бөлем!"

Бармағын сумаң датты,
Аңған аңды бетіне жаңа салып.

Шұңқылдекпен қалтеді арпылдасып,
қорды, тыңды бөйбіше мауың басып.
Маң-маң басып жүнелді ауыл жаңға,
Бойда қалың туламай,
салғын тасып.

Бір тәңірді келіншек,
бір сіңі бірді.
Кекті жаны қалтықпен қоршың қырды.
Жата қалып аунады, жер тоңпаң тап,
Ілді қолың қалдебір қыл шылбырды.

Сол-аң екен сәмдің ой тызаң тады.
Жанталаса шылбырды тәңірі тады.
Атып тәңірі, дедектеп тәңірі қалтылды,
Бөйбішені алысқа қалтады.

Қалыңды тәңірі мойынды қалты барып,
Тотай тоңал шылбырды тартты талып.

Ауа жетпей бөйбіше ырылдады,
Көз алдынан бөлдйрап батты жары.

Шірей тартып келіншек сөйреледі,
Екі көзге қан толып, өймеледі.
Ештеңеден қаймығып, қайыспады,
Бір өмірге жеңдет боп тиген еді.

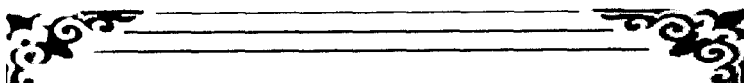
О, жасаған!
Кенеттен сөрінгені,
Босап тұзаң, дем берді кідіргені.
Сөз-сөз ауа жұтынып қылбынғанда,
Жер жаңбыртып тұрт таяқ бірледі.

Оза шауып келген бөл Ерден еді,
Хабар жетіп, намысты өрген еді.
Қалың берген Гөзсімі - көз меншігі
Шығып еді кек қылыш сермегелі.

Аударылып атынан өөлап, тұрды.
Қарындасы жынданып жылап, көлді.
Қыл мойынға жыланша оратылған
Шыңарып ап шылбырды лақтырды.

Талыңсыды бөйбіше,
ырылдады.
Ерденге енді бөрібір,
бөрылмады.
“Кетті! қетті! Аңда!” деп қолмен нөсөп,
Тотай тоқал қаншықтай ырылдады.

Тамырынан жұлуға өсер көкті,
Ыза бөрып,
кек қуып есер кетті.
Екі өйелді жуардай жылы жауын
Себеледі,
артынша нөсерлетті.

* * *

Ызбалда бірін жарып ашылды да,
Оты боп жас дұрентті шашылуда.
Оянған таңнарына боянды өлем,
Қоллегеш сындылдады жасыл там.

Өшаптап аспан жерді қолмереді.
Тау, дала ызбалдапен өртенеді.
Голсім ызсолла белді солдылатып,
Наздана Жарылғанға еркеледі.

Қолбен қолз тілсіз қолып,
сыр ағтарды.
Өйандай кеудеге қолы,
қоллағанға өнді.
Жоғалды өлем-дүние,
мезгіл, мекен,
Жайымен жылжып ағып боллағалды.

(Сол шағы жас дұрентті тым ысты-ты).
Темешкер бота тірсек, қолміс төкті,
Жер тартып иесіне хабар берді.
Екі жас тілегенде тыныштығы.

Төбеден асып төсіп шаққорғанды.
Жолректі қолдигеген өн болғанды.
Екі жас өшағасып, ажырасты
Молсеуіп, қолығы басты қолмаққолды.

“Сендікпін, қолім жоғын жетсе де артып!”
Дегені Голсім ыздығытті шарпып.
Жарылған ойнағатып Темешкерді,
қоласқолығы қолы топға кетті тартып.

Сарт та солртқа сойылдар қолтерілді.
Кек толып, қоламшылардан от қорғанды.

Еркек боп есе ұуған Ерден тобы
Ортаға алып алды бәтен алды.

Жалғыздығы сиынғаны көші ана,
Жалынып, ол ұсырып, ысыла ма.
Ажалсыз Гәлісімінен айырылып,
Жүрегін із олымен сына ма?

Махаббат қос боп оңса тәбесіне,
орыныш ма айламас ер есіне.
стінде Темешкерді шыр айналып,
Сойылды дарытпады денесіне.

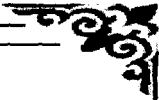
Жарылғап! Көлімкөзді көрді,
жанды!
Асқақ пен, йып мәмен шер жалғанды.
Бір кезде арсы алдынан шыға келді,
Сіп-сирек мысы мәрты Ерден паңны.

Дайындап таңдыр-талан сыйды бәтен,
Шертеді жәрек ылы көйді тәтен.
кімін көкіректі йып алып,
Аң сойыл арғыс болып тиді бекем.

Көк шөпке ызыл аңды аралатты,
Зор дене аударылып бара жатты.
Кеудесін сарт-сәрт теуіп ат тәяы
ан жәтып, асіретті дала жатты.

О заман!
кесі - азғын, бала - дәшпан!
Азғырған іззілдік - ара мыстан.
шырды сол мезетте Жарылғапты
Дәп тиіп ара шопар араған стан.

Жел жылап, шегін тартты тәрып алып,
ырағаны ан сімірді тәгі мамы.

Ой астап шыа берген Темешкерді,
Ж нелді ш-т ртеуі уып алып.

Г лсімді, ары болып а анаы,
 герді ат к тіне,
 табалады.

ыранды ызыл ан а нда татып
Ителгі іліп кетті ша аланы.

Жинаан таылы ты мол м расын,
 аталды, ашан,
 кімді о дырасы ?
Кеш т се есін жиып,
 атын стап,
 оржыннан алды има домбырасын.

Жо алып сергек, сырбаз, сыршыл ні,
 апалы ара к лі т ншы ады.
“Г лсімім - г л сезімім, айдасы ?” деп,
Зарланып домбырадан к йі шы ады.

Б ылды аба шытып т н іре і,
Сауса тар алма-кезек ж гіреді.
 амы ан ар ыс ні бірде ас а тап,
 лсіреп ыылы атып кідіреді.

Т нжырап ж лдыз тамбай т ра алды.
Тамсанып тау мен дала тына алды.
Жарыл ап бір с т ара домбыраны
 атайтып екі ішегін б рап алды.

Кеудеден к йік шерін аны танып,
Жіберді лекілдете аып-аып.
Бір сарын ба т зге зап кетіп,
М аып айта оралды, барып-барып.

Сол сарын жер мен кѳкті дѳрлдетті.
Тербетті, тебірентті, дірілдетті.
ѳ ксітті, ѳ гейсітті, ѳ кпелетті,
Сарнатты, сарындатты, гѳрлдетті.

ѳ аптатты, кѳйік жасын жауындатты.
Тапталты ойды-ѳ ырды, дауылдатты.
Салаѳ тап ат ѳ стінде,
ѳ ыз ѳ оштасып,
Ойбайлап “Бауырымдап!” бауыр жатты.

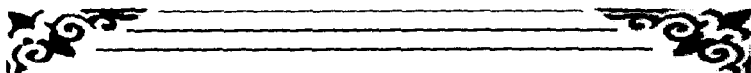
Даланыѳ зар шекпеген ѳ ай мекені,
Ышѳ ынып, перне ѳ уып ѳ айѳы ѳ теді.
ѳ ксігін ѳ р кеуденіѳ ѳ алып алып,
Арман кѳй жѳрек шерін сѳйлетеді.

Кѳрсінді, еѳ іреді ѳ оѳ ыр перне:
“Айналды жан - сіріге, ѳ мір - кѳрге!”
Дѳние тулап ѳ тті,
ѳ шулап кетті,
Шерлі зар он саусаѳтан тѳгілгенде.

Шарыѳ тап шыѳты зар кѳй тым биікке,
ѳ арыса ѳ арѳыс айтып мѳѳ, кѳйікке.
Жылады жел боп сарнап,
ѳ ішін басып,
Маѳ ырап лаѳ боп ерді сѳр киікке.

Арсыѳа самѳап,
ѳ айта ѳѳ лап тѳсті,
Оѳ тиген ѳ оѳ ыр ѳ аздай сѳлап тѳсті.
Ширыѳѳ ан ѳ лгіндегі асѳаѳ ѳ уен,
Еѳ іреп екі ішекке жылап тѳсті.

ѳ ызартып Айдыѳ жѳзін ѳ ан бѳркеді.
Кѳй-тарпаѳ, неден ѳ орѳып барды іркеді.

Ос шекке симай жатан са кегі,
Ии улап басып кетсін р кркені!

Жел болып кезіп кетсін ма даланы,
Тігірге жетсін кйді араланы.
Дауыл боп дірілдесін крсінгені,
Жауын боп себелесін зарлааны.

“Кмбезін к ілімні жапты жалын,
Жас емес,
от кеудемнен аты аным.
Жанымны ж банышын рлап жлып,
Тадыр ма,
Жасаан ба ткті лаын!

Арманны жана беріп шкенін-ай,
Глсімді бас ызбады тске, дай!
Жар еткен арақзді кз алдымда,
Жалт етіп жыл сындай кшкенін-ай!

Жар етші, Глсім, таы, сенші, кнім!
Кгіме арлыаш боп келші, глім!
Ысырып асіретті ара блтын,
Танытшы дниені ке шілігін.

зі мен ауышар кн бар ма, жаным.
Жете ме жасым ж тып зарлааным?”
Дегендей жер-аспанды тршіктіріп,
алы тап онбай ойды сарнаан н.

Булыып блып аты блла тынып,
Тамшысын атты сонсо ла тырып.
Отты кй домбырадан аыланда,
Тірілді то сан тоай ла тріп.

Шырылдап шымшы шты шыр айналып,
Тксііп тініп келді жылардай блт.

Теректер басын жерге ұрып жатты
Зілінен ұасіреттің тұра алмай тік.

Көй-қазен көбік шашты,
тасыды да,
Зар-толқын алас ұрды басын ұра.
Бөлқыннан жүрек зары Жарылғапты
қмтылды тек тек ріп ашығына.
Мен қозғап, шерді шайғап, тарады көй,
(қоздатқан мен шерді жаралы ми).
Тоқ мойын тағылыға аңлет айтып
қамықты тоқсан тоғыз қаралы көй.

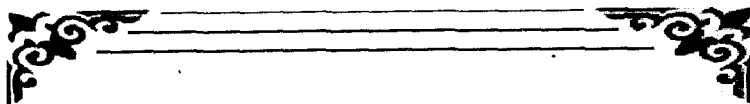
* * *

Ұркітіп ысырынды көз лебі,
Жапырақ алтырайды, ұзіледі.
Көрінесе бір жылт етіп көннің көзі,
Жылқысы ташбихтай боп тізіледі.

Киік жоқ.
Тағы жосып ауып кетті.
Сөртұман барымтаны қауіпті етті.
Ұрпитіп төнді тақмен таластырып,
Естілер ұр ауылдан “Шауып кетті!”

Жаз айда Айдық сәті сырғанаған,
Сидиып сырдақ ұырда тұрараған.
Соғында бақ-шәбақ сарбаз жүрер,
Кіресі шыға алса бір аладан.

Ұурайы қала текздіқ сырнайлатқан,
қақбақты ұуалап жел ұырда ойнатқан.
...Кіресі қотанға кеп тексіп жатыр,
Ауылға қартқа осып, сөртұманайнатқан...

Көтеді хан келгендей кірешіні,
Ауылды жолын тосып тұр есігі.
Алдыны тәйе шөгер-шөкпестен-а,
Шығады мәлішшіні ілесе іні.

“Айна бар, тарақ бар,
Арақ тар, арап ақ ал.
Айнадай жәзінді
Аймалар далап бар.
Жібек бар, піліш бар,
Жамбы бар, көміс бар.
Таландар, жарандар
Көмісті кім ақстар.
Шайыңды еселер,
Шыны-аяқ кеселер.
Келіндер, келіндер,
Шеше бер, шешелер!...”

Бір адам әлгілерден жекеленді,
Ақотаннан бері ақарай ақте берді.
Ит біткен әре тұрды ақарсы алдынан
Бәлектеп бәтен ақлды, бәтен ерді.

Ақонақты талата ма ақарап тұрып,
Жіберді кейбіреуін сабап ақуып.
Шығарды көрпе тұсеп тұр алдына
Шараға ақымыз ақйды саба бәрып.

Ақонақты ақымыз ішіп, шөлін басты.
Ақй іші ақан дейін тұнжырасты.
Кекіріп мейман кейін шал айғанда,
Бас изеп сонда ақана жән сәрасты.

Сездірді шаруасының тыңыздығын.
Іздейді мына көзде мың ізді кім.

Оңдырған ат а шағыл іс болмаса,
Жұрмес пед таусап тәір ырыздығын.
Тәйтеңі дайын болса ет, тамағы,
Дәм татып, осы әзір аттанады.
- Жарылғап айсың еді? - она атал.
Жаалап кәзіменен жеп барады.

- Тәйте - мен, ал Жарылғап - менің ағым.
Дайын бед, кәрсетейін, кәрімдігі...
Талағы тарс айрылды бейтанысты:
- Басанда, маза ағылды, ерімді мә.

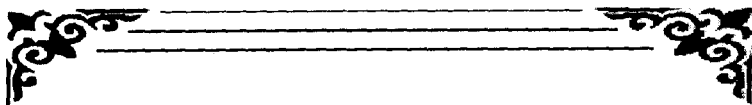
Сағталған азағы әрдіс, салт бастан,
Салт бәзып ағы ағызды алып ашаған.
Сәм сәлу әлі де емес, тірі де емес
Есіртіп есін алып, шалы басқан.

Бізді әй... бәкіл ауыл атырабы,
Айырып Ерден ашаңа ағады.
Жынды әйел жазылар деп,
далбаса ағып,
Кәкеміз Жарылғапты шағады.

...Уілдеп тыншымайды кәз лебі.
Жарылғап тәң ойнына сәзіледі.
Темешкер кәк бедеуге ілеседі,
Кірпіктен жалғыз тамшы әзіледі.

* * *

Аш тәулік қуырылды жер танабы,
Ағам кәшіп,
Атуланды шәл абағы.
Жарылғап оға-текте тіл атады
Шағырып ағамеке ер-араны.

Тіс жарып анау жауап айтармайды.

Аны,

Пааны бай алмайды.

Клігі сәл бусанса,

Аба шытар,

Бас емес,

Бішіркінге байтал айы.

Кей-кейде кек айнай ма іш опарып,

Алымы ашу ысқан істі ап-аны.

Ләм демей шінші кн бесінінде

Батырды а боз йге тсті апарып.

Ерден тәр,

Бейне атылар айсар абан.

Арсы алды батыр жәзі тайсалмаған.

Кірді ішке.

Олын созып сәлем алды,

Ашулан са алы мол байсалды адам.

Шыарып о жағына арап алды.

Асы жо ба ты нсіз аба шалды.

Сынына толды білем бізді батыр,

Сәлден со дәкен-ке ес саба талды.

- Жетті ой ауруы бір-а ізбен,

Болмасын сылтау, себеп, кін бізден.

Жізі ді іздеп келін шар рады,

Олар сені кәрсе...

Кәдер ізбен.

Аса ал а отау а алып келді,

Шам жанды,

Ара ыны жары бәлді.

Гәлсімні өңір сөйегі...

кірпік ашты...

Өарақ з шоң жайнатып жанып берді:

- Жарылғап!..

Тірі екенсі ! Келді бе сен?!

Өзіңді, О, Жасаған! Көңдім бе есен?!

Арман жоң!

Бір көңсет деп жалынушы ем...

Сенер ме-е жолыңа жа-ан берем десе-ем...

Сырымды... ашылмаға-ан... өңылма-аған,
Айтайын.

Айтпай кету өңы-ын ма-аған.

Сендікпін. Кездесермі-із махшар көңі-і...

Өзің не-ен басға ешкімге бөңырма-аған...

Жарылғап жанмен емді өңік өңді.

Гәлсімні көңі жайнап, жөңі көлді.

Өолынан өрең алып, берді өсынып:

- өзімде-ей көңріп жөңріші-і...

жөң-өңі-гімді-і!..

Өзілді...

жөңік берді... жөңріп кетті.

Өайығын махаббаттың мініп кетті.

Жарылғап суың олды сипай берді,

Ыстың жас парлап бетін жуып кетті.

- Табам деп жан дауасын сеніп келгем,
Сен кеттің !

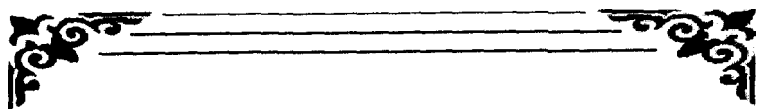
Сөңді жөңрек, өліп кеудем.

Жеттім бе жеңдетің боп, өайран Гәлсім,

Бірге өлмей тірі отырмын неліктен мен?

Жөңбатты терең толғап шал тағы да:

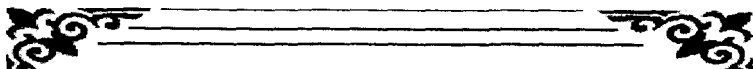
- Жалғанның жан төңер ме салмағына,

Дүниенің айысы бар, азасы бар
Семірік сөйер алдағыа...

... Жас әбір жабырқатты атқан кнді.
Жүректе, жүзік таып, от алдырды.
Кесі Ерден паңы - аылды шал
Батырды зұлымен аттандырды.

КЕККЕ КЕК! ЖЕКПЕ-ЖЕК.

Көндерге көндер жалғасып,
Даланы бірде қар басып,
Қаркітіп, шапшып қан басып,
Қыпыртып бірде жаз жетіп
Уақыт жатты алмасып.

Заманның соғып дауылы,
Сенделді алаш қауымы,
Бір жерде жұрты қартеніп,
Бір жерге көпші ауылы,

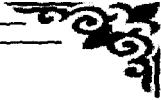
Байланған жерге кіндікпен,
Сарбаз боп қасті қал біткен.
Шағырағар тар кей қалады,
Ат қатар шықпай тұндыктен.

Қанатын көктем жайында,
Қашықанда мұз, қар сайларға,
Боз тұт, боз жаңбыр бозбастар
Кететін еді майданға.

Кететін еді майданға,
Қана алмай ойын, сайранға.
Езіліп,
 іштей еңіреп,
Аналар шашын жайында.

Айыас пен шайыас бөлті кеп,
Ажал боп жасын көркіреп.
Қос тоған - қос қол лап қойып,
Қуатын бірі ат қойып,
Қашатын бірі дүркіреп.

Тұл дала қанды еметін,
Мұндана жасты тұгетін,

Тәңіріңе сенің тебетің.
Қымысқа алаңан келді
Ойына аяқ салсаң келетің.

Заңына тірлік бағынып,
Кеудеге жағып тағы өміт,
Жететің олар еліне,
Қымысқа здерін сағынып.

Ата-анаңды сағынып,
Тосаңда жолын сабылып,
Жары етіп жетер жампозы
Тілеуің келген табылып.
Аяқтар зарлап кей ана
Басына аяқ жамылып.

Қындерге қындер жалғасып,
Ойыс пенен жазы алмасып,
Заманның қышын тоқтатпас,
Ойымың мен ойымың арбасып.

* * *

Ойылатып небір ауылды,
Ойырды жоқтар дауылды.
Ойылды боп ойыран ойындас,
Ойыпден шаншып бауырды,
Қызылді дала,
ауырды.

Ойы кені бала танымай,
Шашылған жерге тарыдай,
Төрттен сөйлеп жолы кетті,
Жолы кені тәңіріңде тағыдай.

Дал болды аза,
а ырды.
ар ады біреу Т ірді.
Хан жайлаан лытау
Баса алмай алды тамырды.

Ш быра ашып ел безді.
а ыраан ж ртты жел кезді.
Аруды т сін арамдап,
айыршы ылды кербезді.

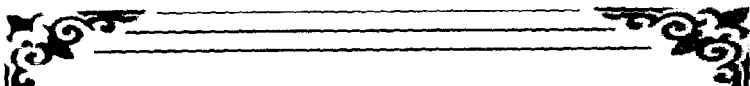
“Тамырлап ж лып негізді,
асиетті орлап е ізгі.
аза ты аза ыардай,
Не болан бізге!” дегізді.

ан т гіп атса ыр та ы,
Кін лі дала рпаы -
Ойратты ертіп келген,
аза ты ба ас с лтаны.

Ш ршіт пен орыс кимелеп,
Жат аңда алма ымелеп,
аза ты босан
р с лтан
зінше болды билемек.

Сын аңда ор ар з білек,
Одан да с мды кез тілеп,
Б тырды елді с лтандар
Сорма а анын езгілеп.

Сы ырлап сынып тіреуі,
рдым а сі іп тілеуі,
Сорлатан ж ртын
с лтанны
лт ре еді біреуі.

Нәртте деген шын аты,
Мінезі сойған, сарапыл
Жоғалтқан халыққа тінінен
Осақтап мәңгі “құл” атын.

Өркітіп, жаншып халқымды,
Ісінді, кепті,
Алдыңды.
Сіңірі шыңған азақты
Анынан ғайды алтынды.

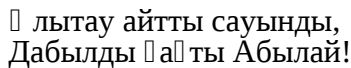
Бәлінді ханнан,
Өитықты.
Өй іштен жеке өйткі.
Кей басты керді нотаға,
Кей басты тірі өйтіпті.

Өөтырған солай өөлтте,
Шыңдықты қымып тым терең.
Шер атқан зарды естімес,
Хан керек?
Өлде қан керек?

Ашылған сайын араны,
Тонады жұртын, талады.
Ойратпен өөрып одақты
Жау болып шапты даланы.

...Жан-жаға а жосып табыдай,
Шашылған шикі тарыдай,
Ботадай азақ боздады,
Бағыт пен баға жарымай.

...Бере ғәріп тілек, ағайдай!
Қан шықты қықпен,
жанып Ай!

Сол дабыр кекті жйірді,
Жер-жерден сарбаз жйылды.
Батасын берді крлер
Аталар хаа сиынды.

* * *

Абыл ап ханны бйрыын,
Шорт тйп керді бйрыын,
Жарыл ап кетті Жомарт а
Ты дауа бата-пиылын.

  ойма ан жасы к  нере,
 Жомартты  с  зі -   неге.
 Батасы сондай дуалы,
 Ал   зі Ша  а немере.

Жігітке келген салды кәз,
Ой-бойға,
нәрға аңды кәз.
Кәбірлеп кетті еріні,
Бір ағын аңда жанды лез:

- Атың сенің Жарылған екен, балам,
Дәл ойызың атыңды Халтаң алам.
Оңдай жарылған анаңың
талмайтын боларсың.
Алыңа арыштап,
кеңге самайтын боларсың,
Кусаң - болдырмас боларсың,
Оңашсаң - шалдырмас боларсың,
Жауыңа алдырмас боларсың.

Қапырың қаза болса екен, қылым.
Қарсаңың қаза болса екен, қылым.

Ізге тән сәт - адаспай табар,
Кейінгі қарпайың “Жарылғаптап!” шабар,
Атамның көк бәрісі қолдап,
Алдынан нәр оты жанар!

Ашандай бата мың есік,
Кеудеде қсем ғұл сіп,
Жарылғап керді шапшытып,
Жасаңа кетті ілесіп.

Ағызаң шәптің басын селдіреткен,
Теңіз жоң көк айдынын мәлдіреткен.
Аңдала.

Ол шетінен бұл шетіне
Жете алмай,
Қарейің ша желдіреткен.

Аңдала - Сарыарқаның шет-пешпайы,
Көсілтіп қамға арсы бетке қстары.
Аңдала - алып дала қзын аңған
Қыста жел,
Жазда самал қт қыстауы.

Тәбе жоң ақар тәгіл көз сәрінер,
Батқан көң көкжиекке кездік ілер.
“Аңдала - қлттың ырыс дастарқаны”,
Дейтұғын көңекздер сәзді білер.

Жаз келіп тамған кезде миыңа сәт,
Жайлайтын қаз, ойрат иың тасып.

Жататын бір-біріне доқ кәрсетіп,
Барымта-сырымтамен тиіп- ашып.

Ақ дала аңарар жанға кешіріммен,
Мал жұрсе, ақ жұгірсе - тәсі қалған.
От тәсті екі елдің ортасына,
Ақ омаңай ақ алтын ренің кесірінен.

Пенделерді ақ стінде шашыраған,
Елемей кім екенін асыраған.
Айналды бәгін дала аңан майданға
Ақ ап-жынын бір-бірінің шашып адам.

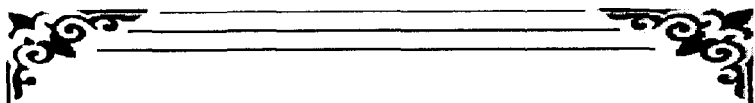
...Таң атты аңара тәнді тік ақ опарып,
Жетті енді керней дауысы тіпті ап-аның.
Міз бақпай жау бопсаға Абылай хан
Шатырын аңарсы бетке тікті апарып.

Ханы еді қап ойраттың ақ алдан-Серен,
Атаңты Рабданнан ақ алған аңрен.
Ақ кесі ақ лгеннен соң інілермен
Таласып ата таңын алған аңрең.

Ақ оспаңшы Алтайға Еділ арманы бар,
Хан еді тойымы жоң, аңанға ақ мар.
Маң дайын тасқа соғып,
Ақ азаң тардан
Жең іліп Ақ ыраң айда ақ алғаны бар.

Сыйламас жау шаппайтын ел басшыны,
Еліне олжа салмай толмас сыны.
Жұң нелтті он мың ақ олмен Ақ далаға,
Айтулы Сары-Манжу ақ олбасшыны.

Қақжал ед Сары-Манжу жалаң таған,
Қаңні жоң езуінен аңан ақ паған.

Олымен Адала келіп жетті,
Жемтікке кшігендей она таан.

Жалмады талай йді от тндігін,
Боятты ызыл ан а ат кіндігін.
аза ты тоз-тоз ылды он бес аулын
анішер лт рені сат ындыы.

Трелер туман ой кіл арамды,
Жаратан Абылайдай лы адамды.
аза ты кекті олын бастап келіп,
Манжуа арсы арап т ра алды.

Шашырап алтын шапа та рілді,
Шарпыды міт-кдік р ерінді.
Жарылпап іштей Хаа сиынады:
“Таныт деп осы бгін нерімді!”

Боздап керней,
дауылпаз кмпілдеді.
Осы с т - екі олды іркілгені.
Екі жа елші алмасып, белгіленер
Тртібі ен шай асты б л кңдегі.

То татты.
Кернейді рі сайратпады.
Тігілді екі осын байра тары.
Басталды жекпе-жекті р сімі,
Батырлар бірін-бірі жайрат алы.

Ортадан сл шеткері жал ыз атты
Дегендей: “мірге, лім, сал т за ты!”
Байра ты ыл йры ты блпап алып,
Кдесін жекпе-жекті рі затты.

Тяын анда-санда жер бастыра,
саан дию, пері,
албастыа

Ортаға алып шықты жау батырын
Орпыған омыраулап жалдас қыла.
Келідей бидай түйген бір білегі,
Кеудесін дорс-дорс ырып пергіледі.
Осылай сайыстарда қытырынар, -
Ойратты атышулы Көбіні еді.

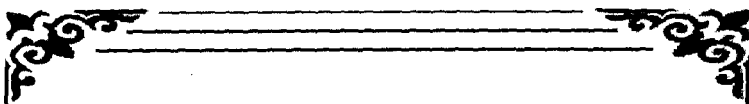
Найзасы көбе біз сырт анаған,
Қылышы тиккен аннан қорғамаған.
Сайысты бет шыдатпас жан алғышы -
Төбедей анау тулап тұрған адам!

Көбінні мысы басты,
Ырықты алды.
Желпінген талай батыр тынып алды.
Басталмай жекпе-жектің бас сайысы,
Қозғалмай азаң олы тұрып алды.

Қол созды жарағына хан Абылай,
Азаң та ар, намыс бар, тоба, қыдай.
Жар етті Жарылғапты аң алмасы,
Намыс а шыдамаған қарағым-ай!
Сол қимыл батырларды басым етті,
Жөректе қан лепіріп,
тасып өтті.
“Тоқта!” деп Жарылғап а ер Емберген
Лысытып шабдар атын асып өтті.

Біледі хан да, қол да Ембергенді,
Емберген талай ерді қыгергенді.
Бас изеп берді жолды хан Абылай,
Батырды Көбінменен тең қыргенді.

Сайысты сан тәсілін жинаған ер,
Жан бақыш тар алып а симаған ер.
Атылды айдаң арға алған болып,
Ажалға Жарылғапты қимаған ер.

См Кбін борбайлады ла жалды.
лажал араанды тура жарды.
Шабдары Ембергенні жер опарды,
ос тлпар тиеп алан бір ажалды.

Аырып Кбін батыр найза салды,
ш абат а сауытта сай жасалды.
Шыдады.
ламады Емберген ер,
Айла іздеп,
ол жгірді.
Ой босанды.

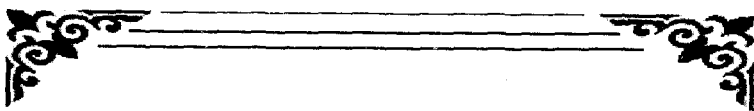
Кіндіктен найзасымен тіреп алды,
Аяты зегіге шіреп алды.
Шабдар ат омыраулап мтыланда,
Сыр анап ат ктіне міне алды.

Лысыды Кбін сыршып ат ктіне,
Кк сауыт найза итерген батты етіне.
Бір кезде сыпырылып лап тсті,
Жыылды жауыз ойрат етпетіне.

Таптардай шабдар шапшып, ойнаады,
Емберген руа танды, ойнап аны.
Труын арсыласты трды ктіп,
Найзасын ккжелкеден бойлатпады.

асына лажалды жанап барды,
Атмар аза ат а арап алды.
Осы кез атып трпан Кбін жауыз,
Найзаны ту сыртынан адап алды.

Арамды кісілікті зді етін,
Кк сгі етжректі бзды бетін.
Кісілік кендік жасап трпан кезде,
алдырды шпенділік зді жетім!

Шабдар ат ірікті ме,
і ауіптенді,
і статпай жаяулыа,
шауып келді.
і апыда і аза тап і асиетті
Денесін Ембергенні алып келді.

Кі мейлеп ойрат і олы і рандасты,
Ді кіп діл ортада тір албасты.
і арамай бір-біріне і аза жаы,
Астымен і аба тарды сыр а дасты.

Ті йреді ойрат і ран ді і ес, белді.
Жарыл ап ал а лы сытты Темешкерді.
Талабын таудай і лкен жас батырды
Бір емес екінші рет хан ескерді.

Сойына,
тіл асына сенді,
к рді.
“Берірек жа ында!” деп берді белгі.
“Машай ма е ? і аракесек!
Ал кезекті.
Жаны а і ал і ан болсын ел тілегі!”

Жарыл ап екі же ді б рап ті рді,
Шешіп ап а сауытты ла тырды.
і алдырды к к найзасын жерге шаншып,
і ылыш ап, тізесіне шо пар ілді.

і ассыз к з тік шаншылып, ылайланды.
Сол с ті Абылай а і най і алды.
і аза ты бар і ранын аспан а атып,
і йытып майдан шебін шыр айналды.

Сарбазды кеудесінде от ойнатып,
Даласын і аза ыны атойлатып,

Жарылғап ас ая кеп тара алды,
Көбінні арсы алдына атойнатып.

Сөгіді найза бойлап ссты кекке,
Көк сөгі дарымады.
Шты кке.

Серпіні найза аған алмасты
Көбіннен ан аызып тсті бетке.

Жарылғап көпір бетті тіліп тті,
Көбін ер ай айламай, сыбыр етті:
“Ажалы менен бгін, саспа, бала!”
Ал бала медет ылды діретті.

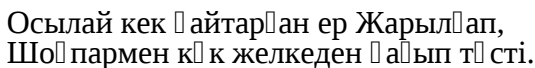
Суылдап алмас ылыш жала тады,
Көрінбей кетті “бала” кер аттаы.
Жарылғап аунап тсіп ат баурына
ылышты жала таан жолатпады.

Сөрткенде Көбін анын шапшып аған,
Бөлт етіп шыа келді арсы жаған.
Са етті ара шо пар жіліншікке,
Соғысы Жарылғапты тасты уатан.

Көбінні шыты “бала” о жаынан,
Жарамай тіреуге ая алды ауырған.
Исайып бір жаына шккен кезде,
Жарылғап жауырыннан дөлдеп рған.

Сол ая, о ол алды істен шыып,
р ысыл айбат шекті тістен шыып.
Ысылдап трған аузы осы ой деп,
амшымен тартып тті бестемшелік.

Бестемше бет-мрынды арып тсті,
Отты көз домаланып аып тсті.

Аунады алып дене,   опарылды.
П леден   стіндегі ат арылды.
Шылбырын   лажалды  іліп алып,
Ш лаан к п ойратты  апа  ылды.

У да шу к кке рледі, аспандады,
Ойратты батыры ліп,
ашан баы.
аза а сес бітті де ар аланды,
Тірі жебеп зі, ос олдады.

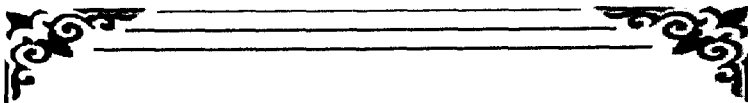
Ойраттың омаң апты бас батыры,
 Азаттың оны өлтірген жас батыры.
 “Ұрпақ!”
 “Ұр!”

Екі жақты лап ойызды,
 ырысты тынып алды бас а тілі.

Аяңбай найзаласты,
 Үйідаласты.
 Шаң менен шаңайт Үйісте Күн таласты.
 Айналтып Аңдаланы Үйің далайа,
 Үйі кіртіп ажал Үйіңі күйге басты.

П ш т стан П ш к к т тін будаП тады,
 Ол аздай боздап керней, шу П аптады.
 Сытылып П ан майданнан шыП а берді,
 П азаП тыП П здік-создыП шумаП тары.

Сытылды аза ол,
Тартпады аттарыны басын лі.
Топталып ойрат ол,
К теді артын,
айда асыады.

“Жебеле!”

Хан ба Ұлде жел бәйырды.
Осы сөз шапқан жартты кері бәйірді.
Штәстан тәйдек-тәйдек жаң
тартылып,
Жебеден ойраттарға сел бәйылды.

Сөр масаң ажал оңын сөйіп алып,
қан аты кеуделерден жылып аып.
Шыңырған ойраттарды
ат бәстінен
Он-ондап топырлатты жөлып алып.

Ұйлықты ойрат бөлі, жәмарласты.
Бозалтпай басты оларды бір албасты.
Езгілеп бірін-бірі жанышанда,
Сарбаздар жебелеп кеп, бәмар басты.

Сарбаздар бірте-бірте жағындады.
Ойраттан жебе бәшпады,
атылмады.

Ұймелеп,
бірін-бірі басып, жаншып,
Адасты, есі шығып, ағылдары.

“Шап!” “Тәйре!”
Абылайдан жетті бәйры.
Ұылышпен,
кәк сөгімен етті “сыйлы”.
Тағымдап тәс-тәсынан тиген кезде,
Шеріктің¹ бәлігінен бәтті бәйып.

Шыдамай ең алдымен Манжу бәашты.
Тобыған Адаланы бәан-жын басты.

¹Шерік - ойрат, мәңгілскері

Кірген,
аңыраған ойрат даусы
Зарлаған басып тасті сан жыласты.

Сарбаздар салды қырысты “қоян ашты”.
қоян боп шерік ашты,
ноян² ашты.
“қашқанға атын да ер” рас екен,
қуандар тірсектеуден аянбас-ты.

Аңдала ыңыранды,
дуылдады.
Суылдап қылыш,
жебе зуылдады.
Басқаға жай ойнатқан басыншыны
Ежелден белгілі қой қылмағы.

Кек бәлты Аңдалаға жауды демде,
Бой ысып, қанталап кез,
жанды кеуде.
Дауылы азаттықты қыңырғенде,
Бас қышып,
қақ бәлініп алды кеуде.

Хош кәрді. (қолде мүмкін қінді ме?)
Қан балқып аунап тасті екіндіге.
Абылай кернейшіге белгі берді,
қуынды тоқтатуға бекінді де.

Саз керней дауылдатты жеңіс қайын,
Тәйілді бәлгің мың тап кеміс тәйін.
Аңтуы Абылайды қайталанда,
Сарбаздар бола алды тегіс жиын.

Топтады екі мыңдай топтыңдарды,
Елді қуанышпен жұрттың бәрі.

² Ноян - топқа мағынасына да

Асынан Ит араны Жарыл апты
Кіргенде ханны жзі крт нрланды:

- Машайым, аиыым, келші бері,
Шайын,
Шашаыма енші мені .
Зіді зге батыр ызанса да,
Келіп тр батырым деп еншілегім.

Жау тнсе, тртіп стін,
жыртып астын,
Болады лты селдей,
жрты - тасын.
Шлатып бас батырын алма тарды ,
Жеісті сен бгінгі кілтін ашты .

Арыа кіршіктей да жуытпаын,
Тек лгі... жарамады шыан .
Кеуде е бас а раны кептелді ме,
Айта алмай бар ма ед лде мытаны ? -

Кмейге лдебір кш тыып анын,
Шап анда “Абылайлап” шыан .
“Апырай, алай соны баып алан!”..
Алардай мынау арас сыып жанын.

аш анда кеудесінен л-шыдамы,
Суы тер ма дайынан тамшылады.
Сезді де жас жігітті жан ышынын,
Абылай одан рі жаншымады.

- Асы жо, тл батырым, ер аба ты,
Еншіле “Машайынды!”, “ ар аба ты!”³
Аз десе, “Жарыл аптап!” жау а шйіл,
раны болсын осы р анатты.

³ Каракесекті рандары

Сен енді батарымсың басыбайлы,
Ал, және, атайың бір насыбайды! -

Тағы да ізгелерден ардақ татты
Жарылғап енді ешқашан жасымайды.

Ба^а болып кейде адам^аа к^сс онатын,
   ай  ара ханмен б ра^а дос болатын.
 Хан сыйлап,
 елі  аштап - б р-а^а с тте
 Жарыл ап тапты сам ар  ос  анатын.

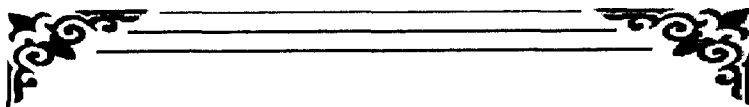
Көргенде жасағанын кімдер білмейт,
Бас изеп,
 Бол қусырып, көлді еркіндеп.
Көпшілік “Аллажар!” деп даурықса анда,
Кейбіреу сырт айналып төңіргідеп.

а аза ты бауырмалды - асиеті,
 Ба асты,
 к ншілдігі - асіреті.
 Баланы ке к ндер,
 а аны - іні,
 Б рібір ыз аныш а жас, реті.

Тілгілеп жау терісін тулап еткен,
Байрағын ойраттарды турап еткен,
Осындай мәре-сәре кезеде де,
Қышылдық қып кеудеде тулап еткен.

Жарылганын білген де жо,
Көзінде жар-жұрт еткілгенде шо.
Ал ішіп бір тостаған жата кетті,
Жайлы ой шаршағанда мұнан тәсек.

Сайрады таң торғайы дамыл-дамыл,
Оятты тәтті йындан абыр-дабыр.

Апырай!

 Ғарсы алдында Ғәлсімі тәр.
Таратты тасыған ған тамырға нәр!

“Бар ма еді?”

 Тірі ме еді? ғәлмеп пе еді?!
Келмеп ед сонда ғәзімді жеңдет дегім.
Сені іздеп желден, судан,
 Тау мен тастан,
ғаншама кәзден жасты селдетпедім?”

Осылай жәрек тулап дәрсілдеді,
Тәра алмай жатыр ғәлі ғәрсәлдері.
Аруға кәз алдында мәлдіреген
 Ғәл созды.

Ерін бояу: “Ғәлсім!” деді.

Кәлді жәрт.

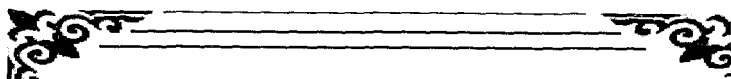
 Жаңбырығып кәлді дала.
Сезімнің алданғанын білді сана.
Ғәлсімі тағы кетті.

 Сәнді мәңгі.
Ғәлсіреп соғы тамыр нәр жоғала.

Адамға адам сондай ғәсәйды екен,
(Тәспалдап ғәлденені нәсәй ма екен).
Мына ғәзіз еш аумаған ғәз Ғәлсімі,
 Ғәл лаған ағмадайға тек сай бәтен.

“Жанымды сыздатқанда ғәзірау ғәатып,
Жасаған жарылғанар ма нәр аулатып?
Берді ме Хағтағалам тілегімді,
Тірілтіп Ғәлсімімді бір аунатып?”

ғансырап жас жәрегім аш ғәланда,
Жаныма оттан ыстық жас таманда,

Кез ылып сол бейнені,
аяп Төгір
айтадан бар ызым басталған ба?”

Маза тап жалған дүние көлсін мейлі,
Жөрегі көрсінбейді.

Дүрсілдейді!
Ой-бойы,
өгітсі айнымаған
Аруды бірібір ол Гөлсім дейді-

Кеудеден тәтті өйял, көйді өткізді,
Бойдағы арындаған билеп көшті,
Жағындап баяу өана созды өолды,
өыз көзі өө менінен төйреп төсті.

- Жолама!
Тарт өолынды! Жағындама! -
Сезім быт-шыт.

Сөңбеген ағыл өана.
Жарылғап ағ-тағ болып өарап өалды,
Періште емес,
періге шағылдаған.

Итара деді: “Бөл өыз - Шаған сөлу!
Берілген хан еркімен саған сөлу.
Көбінні - өас жауымның туған өызы,
өойны адал,
өзегімен арам сөлу!

Шоршыды өалма өызы ыршып мәлде:
- өөтірді сен өөкемді өырсы көңде.
өолы өан сенен гөрі лайы көрем,
өаусаған өариясын шөрітті де!

Жөрегі жанба төгіл көйсін мейлі,
Басыма алтыннан тау өйсін мейлі,

Сарбаздар арылдасып бәрі болды,
Таласты ызыды - жемтік лаң ылды.

Жарылғап ғәрілдеді, ай айлады:
- Пәлені бастады дар ай-айдаы!
Хан берген ыза

ерікті мен сыйладым,
әркімні емес жалар бал аймаы!

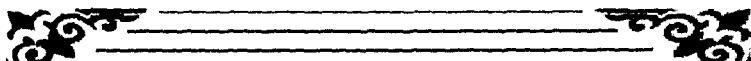
Кете ме із еліне,
ала ма - еркі.
Жазылсын жанындаы нала-дерті.
Таң дайды із таңдырын зі біліп,
Бәл сәлу айда жәрсө - дала кәрі!

Сәзәтті сай сәйектен.
Сап тыйылды.
әуылды ашу - жылан.
Аң ыйылды.
Кәңілдер олжа іздеген орталаңды,
Сала алмай әоржынына жат бәйымды.

- Мархабат! - Шаған сәлу ыландады,
Аш белі сәмбі талдай бәрадады.
- Мархабат! Жарылғап ер, бір сәзім бар...-
Кідірді...
Сірә бәдан сыр аңдады.

Жәмсарды, аңаңыл болмай майысқан.
Сездіріп әзгергенін,
айысқан анын.
- Жат сәлу! аңаң екі сәйлемейді,
Жалғамас бір әзілген аңысқан анын!

Бәрылмай, оң шаулана жәріп кетті.
әыз аңды.
Дел-сал кәйде жігіт кетті.

Жоңалтты Ғәлісім Ғызды екінші рет,
Жоңректі дым бәріксе де,
жібітпепті.

Ғ сектен, дау-дамайдан аулақ болып,
Дау-шарды Ғ затпастан саумақ болып,
Ғ онысын Ғ рыс болған жерден алып,
Абылай жоңрт жаңыртты
аунап Ғ онып.

Бәл жоңртқа билер жетті келіскелі,
(Ғ рине, тәтәын, олжа бәліскелі).
Батырлар кәзге тәскен бааланып,
Сор Ғабар сатәын,
Ғ ашәын,
терістері.

Шаң жоңтып, тарылданды тағыдай Кәң,
Таба алмай дала Ғрпінен тарыдай мін.
Қыздырып бара жатыр мол жиынды,
Қоршаған кәк шатырын Абылайды.

Қораштап тә белерін тағырланған,
Обадай серейеді батыр, баалан.
Ортада Қазыбек би,
хан, сәлтандар
Беріде белгі кәтіп отыр молда.

Шеткері іркес-тіркес былайы жоңрт
Нәрі Ғәйып Ғрекеудеге Ғәлайды Ғміт.
Баптаған Ғрәлкені Ғз биі бар
Салады “хан билікке” Ғәдай Ғылып.

Бәлгіні тәбе билік азбыбекте,
Жететін тең бәллініп назы кәпке.
- Ғәлестің бәллінуі бірдей болсын,
Кетпесін ғәшкен ердің сәлзі текке.

Дәрыс а бәрыс пікір тәнемеді,
(Кейбіреу доғайбат ғып тәнереді).
Жетектеп біреу малды,
біреу жанды,
Ғәйтеуір дау мен жанжал ғәдемеді.

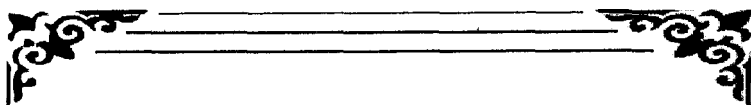
Бәлінді ғәл, кәл, олжа,
тәтәын малы,
Сауадан ғәр ғәлмады жәрттың бәрі.
Жіліктің майлы басын асап ғәлып,
Ғәл алып жатты кейбір тәтәырлары.

Ондайды азбыбек пе кәрмейтәын,
Семсер ғып, ғызыл тілді сермейтәын.
“Ғәділдік! Адалдың!” деп бес намаздай,
Билерді ғәайыратын бермей тыным.

Жасалды ғәділ билік бәл бәлісте,
Кәп ырғын шығар бәзып кім теріске.
Айрылған ерарадан ғәрошаға,
Бәлінді бес-он жанды кән кәріске.

Тартылды батырларға “ер сыбаға,”
(Ғәалады-ау осындайда ер сынала).
Ғәалмақтың бас батырын ғәарап еткен
Арналды Жарылғапға нар сыбаға.

Батырлар ғәуанды да,
Ғәуарды да,
Салмады ажар, назар тым арғыға.
Нар жәлгін бота, тайла кәтермейді,
Туралың жіңішкертер жуанды да.

Желпініс шәленсіткен тынды бір сәт,
Жігітін ым ашып хан тәрды жамсап.
Амшысын бәләп биден пәрсат алып,
Атайтып ала ойды әнді жамсап.

- Жамағат! Келді алдыа әйын тәйін,
Шешер тек ора тілді дәйім биі.
Алдырып опасызды е дәлейін
Кәрсетем сатындыты жиынтыын.

Әртеген әрт жәтәызып әзегі ді,
Лайлаған тәны бәлә, әзенінді.
Әзгені бастап келген жеңдеті ді,
Әлтірген әзәлынды,
Әз елі ді!

Әләтты ол талай оша-ша ырағы,
Жылатты әзәзәын, аыратты.
Жамағат! Кесігі ді әзі ата,
Сиынып әдіретке Тәір атты.

Тоғады хан Абылай.

Жәрт тірілді.

Хан сәзі әркімдегі тәртті ірі ді.
“Бетінен шат ая тап әалып кетпей,-
Дегендей - әопара әаз тәкпірі ді!”

Бір кезде азан-әазан дәрлікті ел:

- Жауыз!

- Ит!

- Әртам кәзін!

- Жібер! Жібер!

Әлтіре ма-ма басып жаындады,
Жауызды міз бапаса, жігер жәдер.

Сидиꞑан ꞑзын сары,
шаши жирен,
Жиіркенткен саꞑ ал-мꞑрты, ꞑасы жирен.
Шошаꞑ бас, ꞑшкір иек, тꞑсі оꞑꞑан кꞑз,
Шошаꞑ дап насыбайꞑа басы иілген.

Үтпеді оң талай көздің ішіндәй,
 Бәл сәлтан көптен ыңып,
 Үйсылмады.
 Жағалай би, батырды шолып ітіп,
 Адалып Абылайға ысылдады:

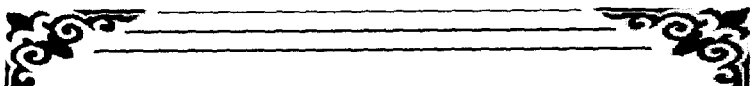
- Шәһәр! Шәһәр!
Ханның таңын жамбастаган!
Ел тугил тугил бет итим нанбас саган.
Ел э стар, сасын ойшы, мына сен бе?
Не теги, ойбай, сорлы, бу ол бастаган.

Т □ с-т □ стан кекке толып дауыс жанды:

- Жап ауызын!
- Арсылдатпа ауыс □ анды!
- Берші □ зін мойнын б □ рап ж □ лып алам!..
- А □ к □ т □ □ с!
- Шы □ ылы □ татпа сауыс □ анды!

- Су-Анамыз, жарыл а,
Ханды са та киелі!
Хан а тілін тигізген,
урап алсын с йеги!
От-Бабамыз, жарыл а,
Хан а за мыр бер!
Жер жастандыр сатынды,
Екі иыын жлып жер!

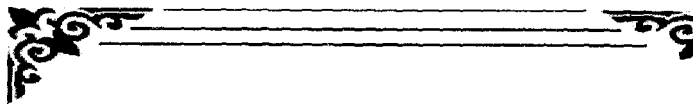
Ой олы азыбекти шоша етти,
Сол-сол-а ашулы топ боса етти.

Тоң татты ыбыр-жыбыр оң алысты.
Жым ылды кек, ыжылды,
ошеметті.

- ыран жетпес ияа,
ызыл тіл жетсе безеніп,
Безеріп беттен ар кетсе,
Бала шыар ой астап,
кеге сада кезеніп.
Мынау тайа заманда,
Жаман а уа ыт тол атса,
Ынтымаынан айырып,
Бірлігінді опырып,
Бастаушы ды сатын ып,
Екі айыры жол жатса.
Хандымызды амы шін,
Елдігімізді баы шін,
Кдікпен кн батырмай,
Кмілжіп та атырмай,
Лаулап жан да,
бы сымай,
Таза бол да,
о сымай,
Табар жнді а ар да,
Барар жолды ба дарла!
кім бгін олы да,
зі кес,
зі орында!

Алдымен арабек би ж кіп еді,
- рине, намайды м кігені.
Шабардай з ауылын...
Болан шыар кпесі айтылмаан.
алан ккіл - ауан жк ой...
Іші е ит амайтын жнсіздікті

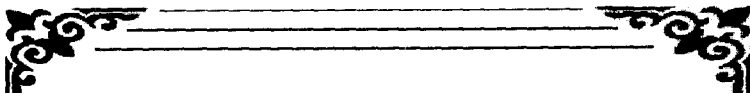

Айсымыз кәрімеп едік Ай тумадан.
Тәре шығарған соң тәбемізге,
Айтеміз... кәнеміз де
Ашейін мінезі деп тай тулаған.

Шыдамай арабекті екпініне,
Асаудай арындаған кекті міне,
Саған етті арағанға Кәшікбайы,
Жеткізе әр дауысын кәк тәбіне:

- Уай, би, арабек пе, арабет пе!
Алде арылмапсы арам еттен.
Аділеттен озғаны алай?
Жендетке ағры созғаны алай?
Кешегі бас идірген асиет
Бәгінні жалғасы емес пе еді!
Бәрынғы исіндірген асиет
Тірлігімні арнасы емес пе еді!
Жендетті жендет дей алмаса,
Талша мойнына тәза сала алмаса,
Кәйремей ме аялаған армандар,
Кәйік асып кәйігіме?
Артенбей бе әміт толы ормандар,
Шығара алмай биігіме?
Ал шығ елін бәл сатса да,
Намысымды мен сатғыза алмаймын!
Опасыздығанын ішпей аймаймын!
Азегіне арыс сәйем бойлатып,
Аылышымды аандаймын!

- Кесік-аң ой!
- Жәң айттың, Кәшікбайым!
- Мен дайын!
- Кәк сәгіммен шығ тайын!
Алғәре жинаған жоғайылын да:
- Тісімді саған бола ағытпайын.

Ара кәш сені алған билеп, армап,
Даланы ойсыз білек илеп, жалмап,
Ханыа аын емес,
батыр керек
Аргізіп таластырар сәйекке алдап.

Дәлейді ессіз, ойсыз,
кім біткен
Арметтеп,
езіп, жаншып аынды өккен.
Дірілде, өше есер Ар да жытар,
Жоалар шопар бар да аыл тіптен. -

Жабылды кәмей тегіс, өм өйылып,
Батырлар алды тынып, тым бөйылып
“Айтаны рас болса, рас шыар,
Бас болмас - дегендейін - өл жиылып”.

Мән беріп сәлтан, батыр таласына,
Жік тартты апен ара арасына.
Азыбек кәетегін бір ымтанып,
өйытты аз дауысты даласына:

- Сылтаушыа семсер етер себеп кәп.
өй, зымыстан!

Сытылмасы сен ептеп.
Ара кәш деп сәмірейтіп батырды,
Ал аынға аморсисы өбектеп.

Сен бөтінді жарып, жыртып, жіктеме
Аын, батыр - ажырамас жәп дене.
Анжарыды сен батырға адады,
Сал аынға сол анжарды, бөктеме!

Жәрегімде мәгі сәнбес илхамым:
өшөй ойлы аын жесе ел өамын,

Алтын арын, зарын, мұның мұңдаса ол,
Сол еліңді орқар батыр - алғаны!
Рас далам ағынымен айдыңды,

Ағын - өңдірет, мыттырар айғынды!
Ағын елдің өлемге атын шығарса,
Даңғыты елім батырымен айбынды.
Сен ағынды сыйлап едің ай кезде?

Безбеп пе едің жойғын Садыр ағыннан.
Найзағайы шашыраған ой кезде,
Көмейінен жасын-оты атылған.
Уытынан усойғыны ұшығып,

Өңлағынды мытпа!
Көңбей ешбір ырыңа,
Садырдай айран асылды
Тастағынды өңдыға!
Ағын - жөрек!
Сен жайратты жөректі.
Ағын - тілек!
Сен өшірдің тілекті.
Ағын, батыр - екеуің тірегі ел,
Елді шауып, сен өиратты тіректі!
О, Төгір! Толғып кетті елгір етіп.

Алғандай болды сол сәт жер дір етіп.
Өңшыр ед өлтекені Жидебайы,
Екпіндеп өңлтөреге төңді жетіп.
- Алайын ба төңбенді ойып өана!

Жарайын ба өарнығы сойып өана!
Өара жерді ластатпай
Өасиетті,

Өрттайын ба өағынды тойып өа

У жайлаған тілінді тәйрейін бе.
Мерез, шірік денеңді сәйрейін бе.
Тарс етікізіп тәбеңнен ойып алып,
Тәсірейін бе шіріген миды ерінге! -

Абылай жайлап ана ырыанды,
Шайады тоста толы ымыранды.
Жалт арап сабасына тәсті батыр,
Әйтпесе жасар еді бір ланды.

Жидебай тәріпән жерге шәге кетті,
Ханына бас изеді, кәне кетті.
Әйәлән тек тәрмасты кәбін киіп,
Бас салды әона берген кәбелекті.

Зор дене шамаламай ішкі кәшті,
Екпінмен әара жерді әәшып тәсті.
Әылышын салмаған ба әынабына,
Жарә етіп алмас әылыш әшып тәсті.

Шап берді аә алмасты әәлтәре лез,
Әмтылды ханәә арай бәлтара тез.
Тәнгенде алмас әылыш Абылайәә
Арбалды кірпік әәпай
кіл әаракәз.

Әәлтәре дәмді тепті,
тәзды аттады.
Айналды жәрт әлікке, мәздап әаны.
Осынау әас пен кәзді арасында
Тек әана хан Абылай міз баәпады.

Суылдап тәнді әылыш тас тәбеден,
Әшады... Әшады енді бас денеден!..
...Бас емес, әәлтәре сәм әшып тәсті,
Әолынан әылышты әәр тастап әреә.

Өрейден есті буған өр боп аны,
Ой-бойды өрлағанда торлап шалы,
Жарылғап сөмірайды жотасына
Жіберген көк сөгіні толғап алып.

Аға етіп төре зілді.
Өрлап өылыш,
Бір сөтте бола өалды өрла тыныш.
Содан соң бір кісідей демін алған
Тірілтті бар өауымды бір-а тыныс.

- Жазымнан ханды Төгір сағтағаны-ай!..
- Төсесің суға өалай!..
Отға өалай!..
- Апырай! Жауыздығта шек болмайды-ау,
Көпірдің кісөпір боп аттағаны-ай!

- Алдымен айтсаң даршы Жарылғапты!
- Жарылғап бөгің, жөдө, арындап төр.
- Әй, сендер!... Көрдік жаға.
Дес бермеуші ең,
Жай кезде батырмын деп барылдап өөр!

Кеуделер ашылғанда нөртөгеді.
Төксиген кей жөздерден бөлтөреді.
Көлген де, төнерген де - өзөзағы...
...Нөкерлер алып кетті өөлтөрені.

Осылай аяғасты бітті жиын,
(Сатғынға кесік жоғы - тіпті өиын)
Көтерген тіреу өылып бір билікті,
Еліріп өйөы-төйөы жығы өөйын.

Аятты зуылдатты өара молда,
Жалт етіп би де, хан да өарағанда.
...Абылай Жарылғапға иек өағы,
Көрілер демалуға тарағанда.

Жарадымы тап, Машайым!
Жаңа сөз болмесе!
Бүлдім!
Демеймін өмірмет жасайын,
Бүлдім демеймін болдымде.
Тірлігім Төңір өмірінде,

Өмір өлмеймін өмірімнен!
Тілегім бар.
Орында!
Шыңа алсаң, таңы сенімнен.
Тамаққа таңылды ма жас өмірлерің,

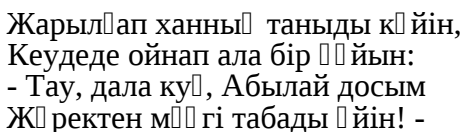
Жарылғап өмісін ана бас шалдыды.
Абылай сезді-даңы тәң суытты,
Өмір аталды - төңірлерді тас төңірі.
- Осал мең?! Оу, кім сенеді,

Илегенің өмір алмаңты?
Сөздерің ана жеңеді!
...Тос, өмір, анау бармаңты! -
Өмір анаңды сызып өмір бас бармаңты,

Өмір аңты. Бояп тамды жас өмір баңты.
- Оу, батыр! (Хан жымыды) өмір бермейсің,
Өмір де дір етерлік өмір алмаңты. -
Өмір анаңды кірші еткізді өмір бармаңына,

Көз салды жайлап өмір ана жан-жаңына.
Аңызып өмір аңды дос өмір аңына,
Сиды өмір тамшы өмір аңы салмаңына.
- өмір де сендім өмір зімдей,

“Бармаң дос” бөлігін өмір тікті.
Өмір мен төңір дегізбей,
Өмір тейік сыйлап достыңты! -

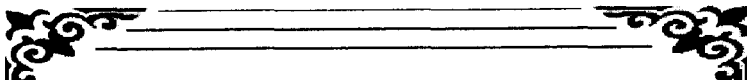
Ай асты ша, аысты т стер,
Бастайды шеру алыс а к штер.
Д рсiлдеп кеттi ж ректер атты
Дегендей: “мынау дабысты ескер!”

Арпадан пағы, жәндік сәлтан,
Атызар достың далаға нұр таң.
Келмеске кетсін тіңсінбес құндер,
Ерегіс, керіс, ежелгі жыртаң.

Жарылған іштей қолпырақ алды.
Ілім ап тосты мәртепына ғалды.
Бармақ дос болған батырға ханмен
қызғаншақ кеуде бір ұрып тәрды.
Нұр сауған сезім санаға ауды,
Тасыған мейір далаға жауды.
Кетердей азір бағытқа жол сап,
Қол теріп тастап толағай тауды.

Жарылғап кз алмай тр сары белден,
Шыбырып сары белден сағым өрген.
Тіледі тыныштығы жан-жүйесі,
Мезі боп ыбырлаған бігерден.

Кетер мед к к аспан а с боп шып,
Бар болса,
періштемен т с танысып,
а алыспай адам-а спен а атар шып,
Ж рсе ой солармен де т с а аысып.

...Түтті ойды суырып ап ійінін,
Ілдекім түртіп ілді иінін.
Состиып іарап іапты Жидебайға
Жымия кәліп түрған миынін:

- Іішаға кірші, бауырым,
Ардаым ірі түірім!
Көтеріп жөлып тастады,
Тадырды салған ауырын.

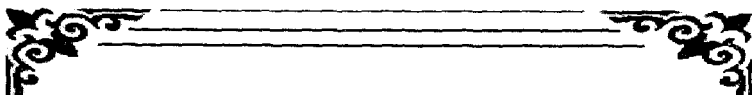
Кеудемнен іашып кәк кептер,
Көзімнен ішып кәк пен жер,
Соғымнан мені іол бөліп,
Іоштасар еді кәк белдер...

Шырға ырап жаным, сенделдім,
Хан ілсе - дегем - мен де ілдім!
Жебеушім болып, Жарылп,
Тірлікті маған сен берді!

Нөрім бар екен бөлаға,
Жылынды жаным шуаға.
Марға айып жайдым дос ііша,
Достығың туын іілатпа!

Айғасты сом білектер, жәмарланды.
Іос іішағаймалады бір арманды.
Бір кәнде екі іимас жолдас тапған
Байлығын Жарылпты кім ағарды.

І МІРГЕ КЕЛДІ І РПАҢ Ы, ЖАРҢ ЫРАП АТЫП НІ Р ТАҢ Ы

Жетеді жаздан кейін сарыала кґз.
Кґз і айда.

Кґзге ілі-аґ ораламыз.
Кґз жатыр кей адамның кеудесінде,
Жґп-жґмсаґ тґ біт мґртґ а і арамаґ ыз.

Келеді, тґ неді ілі сарыала кґз.
і оңады санаґа мґз.

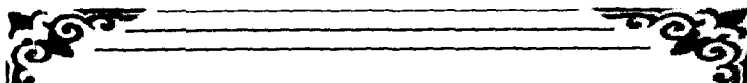
Далаґа мґз.
і ркітіп жаз аптабын алыс ызґар.
Кґрсінтіп талай жанды і алады аґ ыз.

Жастыґ ты ірлап, таусып сарыала кґз,
Кетеді бет-жыґпылды аралап із.
(Аґын іой кґйі келмей кґз іздеген).
Кґк-жасыл оралайыґ далаґа біз.

Жґмаґ іой жаз, кґктемде дала наґыз!
Шалґынды балбґлаґ ты жаґалаґ ыз.
Кґк белді кґл бетінде дірілдетіп,
Тау, шыґды таусып алмай, аралаґ ыз.

Беткейде іарсы алыґ ыз таґ самалын,
Тамсанып іуеніне балшы араныґ .
Атыґ нан тґсе іалып, аунай кетсеґ ,
іп-сґтте імыт болар шаршаґаныґ .

і оңаґ тап тґбе-тґбе тізбегіне,
Шалґалап аґ саґымның жґз деміне.
Кґзіґ сал айґыш-ійґыш жол, сорабґа
Бабаґның мґрі іалґан іздеріне.

Жұйрік ой шапқан аттан кәсіл деген,
Биіктеп шпқан сайын жеңілдеген.
Жарылғап сәлулыға сәт танады,
Кәбірлеп: “Тал бесігім - елім!” деген.

Алмады кәл, тау, ыр, бел кәрінбеген,
Жастыпен жаз айы ой - мір деген.
Сімірді бәта, талын, ағын-сың,
Шарасы сағынышты тәгілмеген.

Шалынды мәнәр буып Арғанаты,
Арғанаты - ауылы,

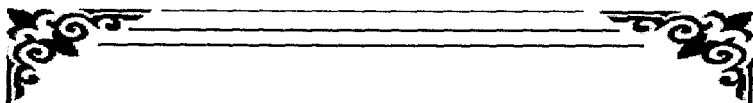
арман аты!
Шарпып, самғай шып жетер еді,
Болса егер осындайда ерғанаты.

Ткен соң Ағырағайда ырыс, ыру,
Басталған ойраттарды ығыстыру.
Босатып Арға, Алтайды алғаннан соң,
Болады батырларға тыныс ылу.

Бәл жаға аракесек аунап келіп,
Еншілеп ылытауды алған бәліп.
Арғаны шет-тәшпағын босатқан соң
Ерлері арғананып сауған желік.

Даласы алуан тәспен ылырады.
Тау суы тас ағызып жәлғынады.
Тәменде тәбе жауып ағылы ой,
Әзенде ғездеп тәр жылғылары.

Шағытып тас тәбеде кән тәрлі,
Сағымды ғалғыған жел жәлғымады.
Табиғат аясында адам - перзент
Жәрегі Жарылғапты бәлғынады.

Қаты ма батыр қайын серіктері,
Қаппады қазіл, қалкі,

желіктері.

Ыйық айлы жорға, бәлкіл жәрісімен,
Тер жуып бусанған жоқ қалкілері.

Қалған ба асау, ыстық қайып қаны,
Қашпады қашпен бері биікке қані.
Туған жер қозғалды ма бір пернесін,
Қашты ма зілдік сесі иықталы,

Қамейден шықты сезім қан аулатып,
Жаныны жалынымен алаулатып,
Шапшытты сәлу сазды қалқатқан сене,
Қондырды қон ырлата баяулатып.

Оралды,

Қайта оралды шуақ қалқандер,
Жәрімәуші ед қанге елтіп,
шәк бап кімдер.

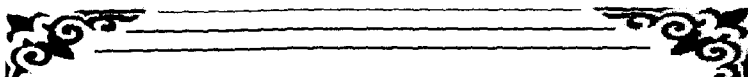
Тамды екен қанша жасы қара қалқиді,
Қалды екен тәң ойында жылап кімдер?

Қанші де, қан де оны біле алмайды,
Алдаса безбәйрек пен тәң алдайды.
Сабынтқан Жарылқашты қані-ай, шіркін,
Қашылып сылақ дайды,
бәлақ дайды!

Қансылым суға сәккіп,

қалқке ауысқан,

Туған соқ қаршіп, лаулап от дауыстан.
...Сескентіп қанге қайыған қалқпшілікті,
Жалғыз шақ тік созылды қалқпте тәңстан.

Ап тте !

Шыр ай беріп н зілді.
ла тар босатпайды лі ызы ды.
ркітіп ер араны ой ан заман
Жау, д шпан а дып т рар р ізінді.

Сарбаздар тізгін тартты

жалт-ж лт арап,
олдар а ыстырылды ару-жара .
Жарыл ап миы ынан к ліп ойды,
Жал ызды к ш ау арын жо а санап.

Жал ыз ша к к т маны тті айналып,
К рінді к ре ас а от а айналып.
Бір дауыс,
жал ыз дауыс ш р ырайды,
уантып ж ректерді оттай арып.

“С йінші!”

ан ойнатар тамыры да.
“С йінші!” - той, думан бар ауылында.
“С йінші!” - д бірлетер тау, дала ды,
Тоймайды к з ызы а,
жан ырым а.

“С йінші!” - еркінсітер, ріп жетер.
К лдірер,
босап м лде ерік кетер.
Ісініп естігенні т лабойы,
Елжіреп іш-бауыры еріп кетер.

Бар аза “С йіншіге” с йінетін,
Тастайтын жайып жанын,
йіп етін.

Келсе егер ата жауы сөйіншілеп,
қарсы алып, қол ұсырып иілетін.

“Сөйінші!” тағы міне дабылдатты,
Қорғауын борбайлатты,
бауырлатты.

Шырылдап жан қырыпқан жалғыз сөзде -
Сауынған елі-жұрты,
ауыл жатты!

Сөйінші іздеттірер тілеуді елден,
Табады біреу көкпен,
біреу жерден.
Жарылғап байға алды қазінісін,
Қазіне жылы қырап Тілеуберген.

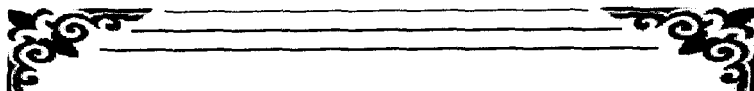
“Апырым, қауынан сөйіндірсін!”
Кеудесін қорылады қызын дөрсіл.
Жасаған аудармасын оң қабағын,
қайтеуір, жақсышыған а сиындырсын.

- Сөйінші! -

Іні тағы айталады.
Жақпырды биік жартас, сай табаны.
Нұрланып қуаныштан екі беті
Ақадан басқа адамды байға амады.

- Ал, - деді, - сөйіншіңді! - қолдөбірі.
Тілеуге ес жиғызды қолға қолға.
- Ақатай, қолды болдым балпанаңтай! -
Білінді дауысының қолға дірілі.

Мерей қолға қолға бен қолға қолға қолға,
Інісін маңдайынан иіскеді.
Аспады сабасынан ер Жарылғап,
Шыдатпай жатса-дағы қолға іштегі.

“Шынымен бір ұла мен көкемін бе?
Ойлап пем сондай көңге жетемін деп.
Ауылдан аулақ ұзап шыққан анымда,
Жөгерлер мен ұлыншақым жетегімде?”

Дос, туыс тұлс-тұлсыннан дуылдады:

- Алақай!
- Ұзап болмай ұмыр, бауы!
- Ұзарып өмір жасы, бауры берік.
- Алдынан ұзілмесін ұуырдауы!

Жарылғап бас изеді, мақалдады.

Ұайтадан інісіне жақындады.

- Мә, мынау сөйінші е. Көбіңдікі! -
- Шоқпарды алып берді тағымдауы.

- Көбін бе? Ол осыны ұстаған ба?

Ауыр, ей! Берген Төгір көпші оған да!

- Ұ ой, ойбай! Ойраттарда Төгір емес,
- Көдімгі Ұолдан соққан пұшта ана!

- Шіркінні Ұрнегін-ай, ауырын-ай!

- Көбінді осал деп пе, бауырым-ай!

Ол сөмді Жарылғапты жайратқанын

Естіп пе?

- Иә, естігем. Ұаруын-ай!

Айтпағшы, шығып кетті мәлде есімнен,

От шыққан Ұулиені мәрдесінен.

Жақыпты жас тоғалы кетіп алған,

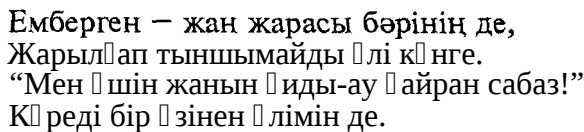
Таласып ағ ботаға көндесімен.

Сіз жоқта барымтаға мал бермедім,

Ұрыны Ұзім, аға, Ұгергенмін.

Келінді тәсірем деп жолын тосқан,

Баласы... (сөз кідірді) Ембергенні ... -

[illegible]

Келеді анау к^нште а^нбас бура,
Д^лондай еш т^нйеге та^нпас шуда.
Тілеужан, со^нында^ны то^нызымен
^нйіне Ембергенні^н бастат тура.

Ит ара мұрт астынан кәпкілдеді:
- Бердім бе бір алымны мүлкін? - деді.
Жарылғап абап шытты, індемеді,
Еріні ағасының бәлкілдеді:

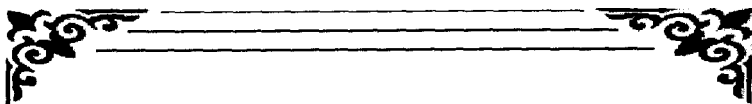
- Бұл алай мал мен жанды таратпаны?
Осы кетті.

Апа сзін жаратпады. -
Жарыл ап бері айналып са-са кді:

- Аа емес,
аыл ол осан Жаратаным.

Алдымнан к̣ ле ̣ арап та̣ ат̣ анда,
 Сиынам, сенем жал̣ ыз Жарат̣ ан̣ а.
 Бір Т̣ ̣ ір, сонсо̣ достар ̣ ор̣ ан болар,
 С̣ м та̣ дыр ажал о̣ ын борат̣ анда.

Й, аа, тарынба ыз Ембергенге,
Емберген - маан уат, дем берген де.

Жарылғап болар медім, болмас педім,
Көбінді ол, жазым болмай қыгергенде? -

Килігіп Тілеу сәзді бұрып кеткен:
- Оу, аға! Бізді Хайдар тұрып кеткен.
Томпандап аяғымен жүгіріп жүр,
Қолыңда көдімгідей қыры, кетпен. -

Сұр жүзін Итқараны көлкі жапты.
Қой көзі көкшіл отты жылтыратты.
Хайдары - қатты ауырған кенжесі еді,
Бұл хабар жанын сипап, шарыратты.

- Рас па? Тілеуберген, айналайын!
Ал бұрын! Таңдағанын тай-тананы! -
Қуаныш босатты ма жан-жүйесін
Жұтылды көмейіне тайанап қан.

- Ағатай, көкем сізді көтіп отыр,
Дайынды тойға деген бітіп отыр,
“Түйтені тойы” енді болады деп
Тамсанып сілекейін жүтып отыр.

Қырық семіз, бітеу ат байлатты,
Қазанға тоған тоғыз қырт қайнатты.
Елу бес тораланы қастағызды,
Елу бес ағаланы жеке айдатты.

Бәлдірді елу бесті сарыаладан,
Қшеуін қоса қосты жарамаған.
Шетінен бұрі жалды жануарды,
Көзбенен тоятындай қарап адам!

Аянбай бұрын салмақ тамашаға,
Жесін деп қырық-мейіз бала-шаға,
Сұрсенмен он түйені аттандырды,
Пысық тап тапсырмасын қалашыға. -

Төңлігін жазды өң-көй көтерге де,
Алмадам мен де біраз тай жарыстан.

Жел жатып, көпем шіп, шап апанмын,
Таымды ара терге жалдатанмын.
Кішкене жеріме көлем сиып,
Көмбеде талай рет қуа тандым.

Өрине, мен білгенді өзге білер,
Айтқаным көкей мен көздегілер.
Білерім: еміренбес бір аза жо,
“Өасиетін өан жайлауды сезбедім” дер.

Бөккілдеп басайын да аяғыма,
Сөйгіін өткен көңге,
баяла.

Төс-төстан төртіп мені бара жатыр,
Жөдігер жанталасып оянула.

...Шап басып сеуіп өткен жылы жауын,
Жасартып жуып-өө деп, өыры-тауын.
Басын а,

төсін өө ыр,
баурын көк өып,
өазақты сөңдендірді өлытауын.

Өлытау - өз өлтыны дербес тауы,
Намысты ешбір жаула бермес тауы.
Халымны хан ордасы туын тіккен,
Осында ел кіндігі,
өер бастауы.

Өлытау төрар баппа даланы,
өө сыны жан бөлө ытар тадағы өні.
Еліні бірлігіні белгісі дей,
Тасында сан руды та балары.

Шығынан келіп тосқан таң жұлдызы -
Араға ашып болған ханның ызы!
Көк жартас - махаббаттың мекеніне,
Сілмес адам ізі, аңның ізі!

Сіздей сол сәлудың көлігі аңсап,
Жортады көкжал бәрі, төлкі, арсаң.
Сімең лытаудың,
Ызы маңде,
Жарды іздеп өлі көңге төрар жар сап.

Басы - аңар,
Бауыры-тоңай,
Маңы - жазың.

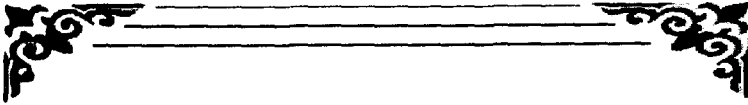
Көк бастау,
Көк-жасылы аңына азың,
Шимайлап төбе-аңыра сораптарды,
Төсірген төңымен таңың азып.

Нәр беріп шығындағы аңар - емшегі,
Тамсанып жанды-жансыз аңар шөлі.
Бір жерде аң селеуі өкітәса,
Бір жақта сорады сораң шөбі.

Ін азып ойнауында суыр, борсың,
Бөрі ырар бөктерінде булы көлшік.
Аң орылдап аңпасында шошаң жөрсө,
Тынбайды су тышаңны суда шоршып.

Суының жылап аңған жыланы бар,
Нуының серек аяң баланы бар.
Аңырса тас лаңтырып аю аңдан,
Дөңкіреп төңге аңай аңлан ыңар.

Жартас, өңіз - шөккен жөк аңой аңгерілмей,
Аң, аңырек аңатар аңшар жемге ілінбей.

Жез киік ырдан тмен шбыранда,
Кетеді кптігінен жер крінбей.

А бкен - а марасы Сарыараны,
Сарыар а - мекені ой тары, арпаны.
Балбырап, бабына кеп, жпары аып,
Жанады жазда шіркін баы Араны.

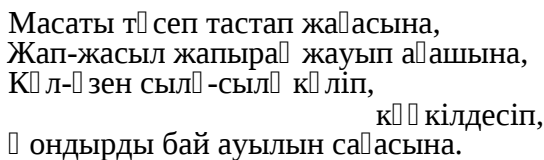
з-зда мйіздесіп арар, лжа,
Боланша сіседі ан-ан мылжа.
Кн кліп тбесінен лытауды
Шуаын мейірленіп сарар мырза.

Жау ашып,
ел бірлігі тауып айдын,
Халы а илаам, шафхат сауып Ай, Кн.
т онан берекесі мол лытау -
онысы бл кндері Абылайды.

Жаласан лытауа Аранаты,
Жгіртер бауырыдай оланаты.
Арын ба?
Арыан ба?
анат а ар ма?
Осындай ту ертеден болан аты.

зен кп Арын, ыпша, Бландыдай,
Тамдыдай, Терісаан, Жыландыдай.
Клдері - оскл, Бескл млдіреген,
Желпінтіп мнары мен тманды дай.

Жайылып биыл оскл шалып кеткен,
Ыр алды соран таудан,
сарып кктен.
Айнадай апу жзген айдынында,
Кн нры ыыласын балып тккен.

К к шалын абат-абат ййс андай,
Таза ауа!
Сарайды аш ан иіс андай!
Жер екен рын барып алы ды а,
бетін бал ерінді с йіс анбай!

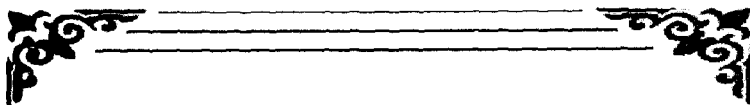
Бұл ауыл - Төйте ауылы,
 Ордалы ауыл.
 Арнайы той жасауға оңан ауыл.
 Алысқа ат шаптырып хабар айтып,
 Кіріскен бар шаруаға амдана бір.

Ол Т₁йте - елді₁ ₁ты, жерді₁ ₁зы,
Ту₁ан со₁ немерені₁ е₁ т₁ышы.
Сыйлайды меймандарын жайып жанын,
Болмайды келгендерде ₁лкен-кіші.

Тандады алаларды,    лаларды,
Солар а беріп  ойды бір аралды.
Алдырды ат жіберіп на ашыны,
   дайдай   рметтейді   даларды.

* * *

Ұршы болып йіріліп тау дене,
 Салды зін,
 салды ауылын уреге.
 Мәддіреп тәртібімізді кеудесі,
 Ұзылы мол ұзыл-жасыл сәулеге.

Мынау ымбат тілек жаннан асуда,
Бар жианның дайын тигел шашуға.
Тау опарып, жер озалтып кетердей,
Тамыр кернеп ыстық аны тасуда.

Л туды ой кере арыс маңдайы!
Кездесер-ау таңдыр-талан аңдайы.
Кетіскейден ерге арай зырлар ма,
Таңылдар ма ағын болып таңдайы?

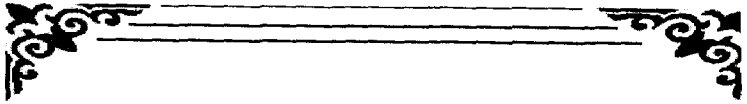
Ер болар ма, шыңға туын байлатып,
Бай болар ма, ырды Сырға айдатып?
Би болар ма, Құн мен Айды қыры тап,
Отыратын аспанда сәт айнатып?

Зәріпканы келгеннен соң жарыққа,
Теңейсің ой теңдесі жоң алыпқа.
Тірі болсын,
ірі болсын, йтеуір
Бір пайдасы тисе болды халыңға.

Бәйбішесі - Айшасына йдегі,
Ренжиді таусылмас деп қыбеі.
Ырым қылып сәби жатқан бесікке
Он адатты алтын, қымыс тәймені.

Сан өзгерер қымылға себеп қып.
“Бәйбішені ренжітпеу керек” деп,
Тау денесін бектеп,
бігіп Айшаға
Айтып жатыр қаденені бектеп.

Басылса да от қандерді арыны,
Қылымситын наз қылықты бар қыні.
Айшасымен қалған кезде оң аша
Қозастынан қытерілер жалыны.

ЖК-жК, сырды ашып-шашып К айтеміз,
Таусылар ма шалК ар сезім бай-теК із.
ОралайыК КК гімеге негізгі -
К алай, К айтіп той К ткізді ТК йтеміз.

Бір шалК ыса, КК дай болар К азаКыК ,
Шап К атарлап тізіл тастар К азанын.
“БК л тойымда бір кК рініп К алам” деп,
Тілеп алар еК ауырыК жазаныК .

КК лтілдетпей сК здіК айтсаК расын,
К азаК К шін той К ткізу - рК сім.
Тілейтінін кК ктен, жерден кешесіК ,
“К азанында ет К алмауын бір асым”.

ТоК сан К азан тК бе-тК бе тізілді.
Сойыс малы мК ше-мК ше бК зылды.
КК реК сайдан бК лаК болып К ан аК ты,
КК к бас шыбын сырнайлатты ызыК ды.

АяК асты К ырсыК тиіп кК лденеК ,
К айтсін ТК йте той жасауК а шК лдеген.
ЖарылК абы туК ан кК ні хан К ліп,
Екі егізде ШаК К зілген кермеден.

ТойыК жоК па,
К атыК онда жоК алды.
ТоныК тозып, кК йе шалар жаК аК ды.
К згелермен К атар К оя алмайсыК ,
К згелерден асып тК сер баК аК ды.

Ат шаптырып, той К ылдыК ба -
ТірісіК !
ТК рт КК былаК а жар салдыК ба -
ірісіК !

Соны бәрі озып тәсу әзгеден,
Әй, бағасты!
Көңі сені қырысын!

...Келді мейман жағынан да алыстан,
Әда-жекжат, ешкім алмай таныстан.
Көй көмбірлеп,
Әбыз боздап әр әйден,
Айлы көкке аңғу аңат ән шәан.

Абоз әйде жатқан әона дамылдап,
Әзгелерден ошауланып абылдап,
Асты-әстіне бәйек болып тәсердей,
Әорбандайды егезердей Жарылғап.

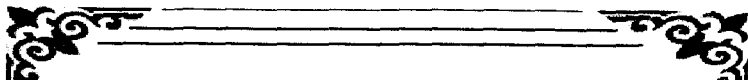
Бәл әона ты жаныны жоғылауы,
Әаза дейтін - домбыраны бәрауы.
Алашыны бәлкілдеген көмейі,
Ханды илеген елді Бәар жырауы!

Хабар жетіп хан ордаға ткенде,
Әуанышты мейір нәрын сепкенде,
Абылайды хан сыйлығын бәктеріп,
Асаымда әшырды атын көк белде.

Той әткізбей, жан жабырғап жәргенде,
Жарылғады-ау Хағатағала бір демде.
Тәйтені іздеп Бәарды бәл келуі -
Әыдыр, Бағты тәнеуі әой білгенге!

Ал содан соң Тәйте мәлдем жарылды.
Бағым шіркін болады екен әр әнді.
Жырау болып “Әәтты болсын!” айтқызып,
Ігәсімен шырылдатар әара әлды!

От тәтатар көлгін тартқан көзінде,
Кәлкі берер мәрты басқан езуге.

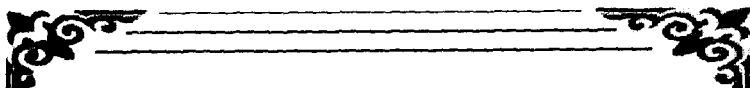

Дүниенің төрт бұрышын шарлайтын
Топан суын тоғытады сезімге!

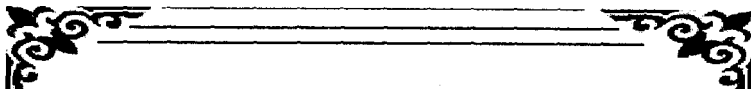
Ашты Төйте мырза жанды,
Абақты,
Ырзалықты сыйдан,
Көйден таратты.
Құрмет шығы - қзгелерге қстатпай,
Қзі қкелді шеке салған табақты.

Керегеден есті самал,
есті жел,
Ару саусақ сипауындай кешкі жел.
Ас желінді,
Қол жуылды, ал енді
Қулиелік бата-тілек естілер:

- Қара қалам жүйрік деп,
Қаланы жоқтай бермеіз,
Қаладан озар тұлпар бар,
Қаладың безер сәні ар бар.
Торын желек астында
Торың тырмас іңір бар.
Ай, заман-ай, заман-ай!
Орықпете,
жарықп,
Нәрі жоқта,
сәнікп.
Бұрынғыда хан өткен
Қз атанған Жүнібек.
Ққбрі Керней ер Төйте!
Жасыл тулы Жарылғап!
Өткеннен шарпыр бар леп.
Немере сені Жүнібек;
Қалыны сені Жүнібек,
Қланым мені Жүнібек!

Төресінен жауылмас,
Төскейден малы арылмас,
Алдынан өрбіп шыбырар.
Аңайын, туыс, арындас.
Өос, өос орда, өос орда,
Өосшып елге өондырар.
Аңсары атан еспелі,
Ел жайлауға кешкенде,
Байлыпен өажып болдырар.
Мамыр асып, бай болып,
Байсал тауып жортады.
Жабағыдай жамылар,
Хандар киер торғаны.
Өиаштап өасын өараған,
Бөрала шашын тараған,
Төсі аршынды сөлуды
Көрек тісін өасөйтып,
Өынай белін буынтып,
Аймалар да байланар,
Тасыған көлі жайланар.
Ел көшірер көш бастап,
Өатар-өатар нар тіркеп,
Өалы кілем жаптырып,
Өрпағы көнде той өылар,
Алашға атын шаптырып.
Өлемге дағын шығарар,
Ағынды жалдап алдырып.
Алғаныны өолына
Алтын мен гауһар салдырып,
Өырмызыға малдырып.
Көрген жұртты шыбатып,
Көмегенді жөбатып,
Дал өылып, өрі тағылып.
Бағаналы орда, басты орда,
Байсал жұртға өондырып,
Алып кетсін аспанды

Алғысқа толы жаңырың.
Алаңай да бұлаңай.
Бұлаңай ғмір мәні кеп.

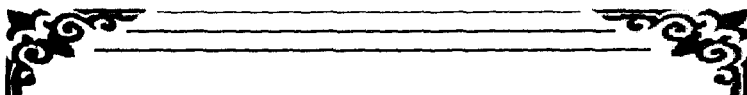
Зары да кеп, ғні кеп.
Бұл қлдың аты - Жәнібек,
Ұз Жәнібек, Жәнібек!

Бұлар жырау беріп тілек-батаны,
Жәнібек деп нәрестені атады.
Айтқаны кеп Ұз Жәнібек атанып,
Бұл сәбиді тарады елге атағы.

Ал зірше ғн тербетсін бесігін,
Қнде бағыт ала тғысын есігін.
Жәнібек те онша тегін болмайды.
Бұлареке ғзі ғойса есімін.

...Тойға дендеп, одан ғрі бармадым,
Ғиялымен ғркім жалғар ғалғанын
Ат жарысын,
палуан крес,
айтысты,
Ер Тәйтені орындалған арманын.

ТОР ТОЗАҒЫ, ЖАН АЗАБЫ

Төнге қарай төнереді қала төз,
қарейеді қарей сауып жырағыз.
Таң атқанша не боларын білмейді
Төла бойда оянды да мыңағыз.

Тас қарағы төңкерілген Ай айда?
Сайтан төнеп сағылдай ма сайларда,
Тамырында қан жұрмейді тығылып,
Тамырында қайтадан қан қайнай ма?..

Желігеді зуыл-зуыл жел есіп,
қараяды қарауылдап төбешік
қарей буған қарақздер қлқейіп,
Бос кеудеге ашып берген кең есік.

Жетер ме екен төнді серпіп таң сәрі?..
Байғыз бапыл - қорқыныштың аңсары.
Тас төсеген төсегінен безініп,
Оянады.

Тың тың даумен шаршады.

Қара аспанды найзағайы төйрелеп,
Қық те бөгің жын буғандай қығгелек.
Бітпес қорыл.

Ақ ба, адам ба қорылдар?!.

Албасты ма,
басып алған қымелеп??

Саң-саң қылді.

Періште не келіншек...

Келіншектер төнде неге қықілшек?..
Қықілі емес ол.

Қықік! Қықорсыл! Қықіру!..

Қықлаң емес.

Қықлаң - мыж-мыж шеміршек!

Ай ыліара.

Тас ара ы...

Тн...Дала...

Сар-сар жауын.

Кркірер кн жындана.

Смды рей кеуде тйрер азы боп

Бас к терер баяыдай мн ана...

ара тннен ап-ара рей - ан аан,
Жан ысылды.

Жар бола гр, Жаратан!

Ес пен тсті арасында жатанда,

рейді айдап,

Тнді уып,

та атан!

Жым-жылас ып у-шу,

орыл,

грсілді.

Ой мен ыр а ызыл шапа нр сіді.

ан жгіріп, бас к терді Жарылп,

Дел-сал кйде за-а босап крсінді.

Брі орнында, бз алпында баяы.

Жартас мынау,

бла, адыр, сай, не.

Ханы жатыр дл асында маужырап,

озалмайды, йып апты аяы.

Саздау тсты шымы алы й алы.

Суыр іні - мдауытты ши аны.

А да, с та з тірлігін бастапты,

Бізді Жке екі аяын сипады.

“Жан шаба тар рей дейтін инелер,

Тегін емес! Бір кдікпен ймелер!”

Батыр олы опыра ма жілігін,
Көк сәт гідей шат пен санға тәйрелер.

“Тегін емес.

Тәс-рейді мені бар,
Айы, аза жетіп, ара жабылар.
Жаратқан хақ сездірді ме әлдене
Бәлкі кейін осы тәсті-ақ сағынар...

Ой, ой, зәлім ой мен тәспал амама!
Рей беріп, мені осалға балама.
Маған келер бәл жалғанда әуіп жоқ,
Табанымды тіреп тәрсам Далама!”

Арбыз тілік - Кәннә шеті көрінді.
Онды шыбын.

Дір еткізді ерінді.

Кәзін ашты.

Хан Абылай ояңды,
Аяқ-олды созғылады, керілді.

- Оу, бармақдос! Әалай, әйы әанды ма?
Кәркірей ме?

Әлде тамшы тамды ма?

Тәк білмеймін!

Атып әйы тап алыппын,

Бәгін аңды амаймыз ба Тамдыға?

- Алдияр хан!..

- Хан емеспін. Ақшымын!

Мытпағын, естіді бе, баршыным?

- Иә, тақ сыр...

Ә-ә, беке, онда мен

Тездетейін тез пісерін малшыны.

Азақ үшін дала - абыз әу бастан,
Дала бастап,

Әосылады тау-дастан.

Сол даланың ағы, қысы - ермегі,
Зымырайтын, бір қисайып аумастан.

Қолдан тәссө ылыш, найза аз-ақ қан.
Қатырынар аңшылығын азақты.
Қықбәріні уалаудан қықпар боп,
Туған қыңер,
тәбін азсаң ажапты.

Ел қонғанда бейбіт мекен - жайлауға,
Еш пысырмай басқа сауық-сайранға,
қалан қып,
ең тарпағын қырып тап,
қалаында кім қызықпас ойнауға.

Қиғуласып, қырдан асып дүрмекпен,
Кеуделерді жілік билеп, гулеткен.
Қыр тағысын қыр баласы қыуаң да,
Талай тәбе,
талай тіп қан кеткен!

Қышымасқа кейде қышып иегі,
Қыл-талқан боп қалсын мейлі сәйегі.
Қымытады-ау аңны барын иесі,
Болатынын тағыны да киелі.

Таң атырар тау мен тасты қыңетіп.
Сіле қатар, жамбасынан сыз қыңтіп.
Соның бәрі - аңшылығың желігі,
Бір-ақ сәтте қыңте шығар тыз етіп.

Хабар айтып тура бәрің ай, апта,
Келген жаушы, жәңген салып саяға.
Жарылқапты ханның қыңзі шағырған,
“Қыңлан қыңамау” дейтін сойған саятқа.

Бұл саятты бар еді лкен себебі,
Сол себепті айтып кету жөн еді.
Тұрт ай бұрын бұл ырдың тап болып,
“Аман алса, саяттайы” деп еді.

Мы жеті жазыры бірді басында,
Түскен салма Абылайдай асыл а.
Жаны-от а, жері түртке айналған
Аза елі кез боп ыста жасын а.

Сида тартып бұріскенде тобылпы,
Бастап Септен отыз мың ол тобырды,
Бұл аң сатты біраз аза ауылын,
Ыстап алған Есіл менен Тобылды.

Бұл айнаған намыс, кекті айрат ып,
Екіленіп, мініп жасын, жайды ат ып.
Бұл генбай мен Жарылғабы бастаған-
Мол Арғынмен арсы мтылды айбат ып.

Екі жақта беріспеді,
Арысты.
Бұл а бұл гіп оюланған ар сті.
Жекпе-жекте жеңген бізді Абылай.
Хонтайшы ылы - та мұрагер Шарышты.

Батыры біліп,
Бастап келген Септебі,
Ашып берген олына алып кпені.
Содан бері айас, шайас толас боп,
Бейбіт күннің күк-жасылы күктеді.

...Аршасы аң ып, араңаны гүлденген,
Түбе басып,
Асып түсіп бір дүнен,
Аңға кеуіп, сіле атқан мезетте,
Жұлып түсті бұрайды сұрмерген.

Солмерген кім?

Хан мен батыр таласқан.
Таласқан да, белден тұл мен бірі асқан.
Жетіп келген тыпырлаған бәйкеңге,
Бауыздаған,
Жебелерін қарасқан.

Бірі тиген тік қадалып қалпа,
Жоң екінші!

Кеткені ме текке де?
О, жасаған! Бір жебеде тұл жебе!
Солмергенде кереметтік жоң деме.

Екеуінің тең боп мысы, салмағы,
Бірі озбады,
бірі кейін қалмады.
Екі адамды сол де болса жіктемей,
Табиғаттың тең естірген талғамы.

- Қай, Машайым! Қанеріңе ырзамын.
Сен ең істі ал!

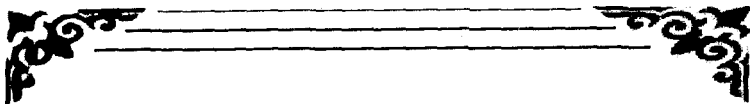
Мен қандайын қыры жауын.
Қанарайды тұлғаң гіттер жайласын,
Деп жолдасым: “Олжа салған мырза кім?” -

Қолдi екеуі қиясыз қарайлап,
Достың қымбат.

Былғанбаған ар қымбат.
Қанте шығар дүниеден не жетсін,
Қолдiк бермей,
адал қатсең жарайлап.

Қолдiлдікті Хаң бермесе, кім берер,
Онда арамды қанлең кендей қолдiнде ерер.
Ең алдымен ханға керек туралы,
Елсіз хан жоң.

Ел хансыз да қолдiн қолдiрер.

Көнде згертсе сәзді, кәзді, мінезді,
мыт болар жаңсылыы ілезгі.
Ел стінде тәра алмайды бір ессіз,
Ел ішінде стаса да мы езді!

Абылайды таусылмас бәл - толғаы -
Жерді дауы, елді амы, ер баы.
иып тәсер не зіді,
згені.

Айнып кетсе,
ханды билік олдаы.

“Кім данышпан?
Кім айбынды?
Кім биік?”
Дегенінше-а табар ханды мы кәйік.
Кәптен тер данышпан жо.
Ел - мы ты.
Ал биікті жәтып ояр тәиы.

Тадырымен елді,
жерді ойнаан,
ырыын көнде ойын-тойын тойлаан
Хан да пірсіз,
ер де пірсіз.
Пірсізді.

Тәзәтайды,
затпайды ойлы адам!

Соны Абылай сезінеді,
біледі.
Асәа тамас,
не кішірмес бір елі.

Аынә - жол,
батыр, биге беріп,
лт мәымен ндесетін жәрегі.

Туған солай азаыны баына,
Ал Алашы ны оңдырған таына.
Жарылпай достары кп сырмінез,
Ай крмесе, іздеп трар саына.

Кеше тсте тсініксіз себеппен,
Сарбаздарын тегіс ырға жнелткен.
Аспаз, сушы, нкер бірін алдырмай,
Бас тартған-ды жне басқа кмектен,

Кзетшіні бір де бірі алмады,
Серікке тек Жарылпайты тадады.
ырдан,
таудан ландарды латып,
уар солар Тамды зенге алдаы.

Кешатырда хан мен батыр тнеген,
Тнемелде рей азу білеген.
Шыбын жанды шыр ыратып шілік ып,
орынышты ап-ап ылып креген.

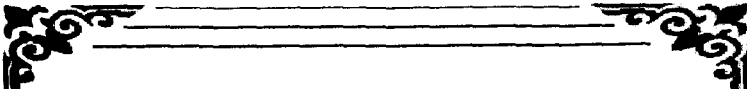
Ол орыныш бірап сыртға шыпаған,
Тіс жармаған.

Батыр шоршып, ыпаған.
Хан да рине ет-сйектен жаралған,
Сол тн батыр болған оған “мыты адам!”

аза туған небір асыл, ерлды.
Ханға, елге иіан ыршын мірді.
Осы азір хан Абылай ой тйді,
“Дос таптым-деп-мірлік е сенімді!

Халым дейтін ккіректе бар айым.
Осы жолға мырымды арнаймын.
Елде бар да ерді ерні кезермес,
Олжа кздеп,

келмес текке сарпайым.

Аңсауменен атажұртты озды арман,
Көйік беріп,
 іште дертің озылған,
Азат аңаң аунап Арқа, Алтайда,
 айта оралса,
 Ұзын, қолға аңаң онған!”..

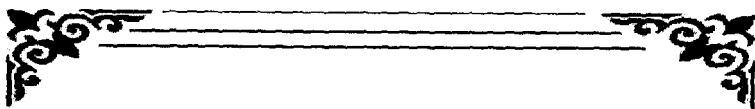
Осы тілек босатпайды,
 бітпейді.
 мітінді қол дігің мен жол мейлі.
Оң ашада қол сінеді қол кірек
Нарды емес,
 елді жол гін жол ктейді.

Мен мен сырды тауыса алады ай бірін,
Саяттайды пенде болып жай бол гін.
Тау бол ктерлеп, аң саңымды паршалап,
Тол сін тілер тол сіндегі айыны.

- Оу, Жарылғап!
 Не боп кеткен аспанға?
Нол серлетіп, жасын тол гіп-шашқан ба?
Қол ркір қол кте,
 ызы - қол иу шат алда,
Жын-пері ме жан бол шырған сас аңда?

- Ой, бол беке! Сен де естіп пе ?
 Қол к тол сін.
Ой, ылыранды-ау кеткендей дөл оң тесіп!

Тау тулатып,
 жын болмаса, диюы,
Шашты-ау келіп, жалын турап,
 от кесіп!
Тасқа, талға,
 құмға, шыңға тіл бітіп,

Шекесінен ара тінні бірді тік.
Сар-сар жауып,
 ан боп аты-ау, тірізі,
Жұтты-ау тынбай бір албасты ылпытып. -

Дәл осы сәт адам емес, хан келді.
Атыл дыбыс кәк жартаста жапырды:
- Жә, Жарылма! Жазда жауын жаумай ма,
Сонша спеттеп бір екінші жапырды. -

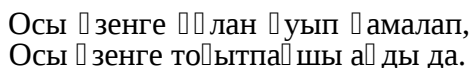
Тұрды Абылай, бірер тұртті етегін.
(Ханның сырын не а ояр жете кім?
Бірде отырар зіменен зіндей,
Бірде бұрар шекесіне жеке Кән).

Нысыншы жын-перісі, жапыры.
Жарылмаптың дал боп басы апыды:
Бірде тінсе атар достың тілегі,
Бірде атылды атал ханның жарлыңы.

Тез ұзады тас тағырда ұыр кәні,
Адайды-ау кеп шекеге ысты бұрғыны.
Дегенше сәске тұсті ыдитты,
Статпайтын уағыт деген бұрғыры.

Кәл беткейге азан-азан сәс ауды.
Сәс а ілескен
 ос тұлпары тұсаулы.
Керді ысқырып,
 ерттеп мініп, атты стап,
Енді екеуі аттананда тұс ауды.

Бұрды бетті таудан бұлар Тамдыға,
Тас ағызып, текел бермес жандыға.

...Ең алдымен дірілдеді кәлеңке.
Содан кейін де бірледі кәңке.
Сол кәлеңке бірте-бірте ұлайып,
өңі шаңды бұдаңтатты жел ерте.

Көп деле эмес,
 ол жүйрік баланың,
 Түяланын тыпырлады ыраңың.
 Табаныңда дала көшкен табыа,
 Керері жоң судан басқан аралды.

Еркіндігі - табиғатта еркелік,
Самалар еркін көкті жерге тартып керіп.
Ақпау бәнді ілдіргенше ақрып а,
Ақпай жануар ақрып кетер ерте біліп.

Шаң ың тырды.
 Ың ба тңзге жан кірді.
 Аң ыңылды.
 Тңяң таста жаң ырды.
 Адам ңызды.
 ыңу ышты аспанға,
 Жңректе - шоң,
 Кңзде ышын жандырды.

Қаңша бапта.

Бола алды балыбыр.

Порбан ылды тсеп, тосып глн ыр.

Паса айыры тартып келед Пас айып,

Шат ая тап ша -йында ын ж р.

Тіліп ұтті хан мен батыр кәк белді,
 Ұқпе тәстан тағыларға дөп келді.

Айхай шіркін, аусар ашыл делебе
Допып жерге тәсірерсің кәкті енді!

Тағы тәя талай ылды Тарланды.
Жәйрік айда,
 р демемен алданды.
лан йір зырлағанда сынаптай,
Адам алды.
 Адамды йпап ша алды.

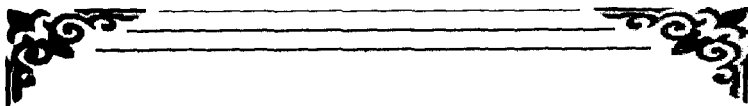
Батыр ызды.
 Темешкерді тебінді.
Тіл атардай кер кекжитті еріді.
Суылдады ара бәлттай жал-йыры,
Сартылдады жай оындай тебінгі.

айран шабыс!
 Алар жаулап еркіді.
Желік енді!
 Желікпе кәй желпінді.
Тәбе, дала арсы аылды дәгелеп,
Екпінінен кер тажалды жел тәрды.

Ес тандырар ат стіні желігі.
Ат пен дала - жылдамдыты серігі.
Жәлдіз аса,
 кер шапты деп біле бер,
Бәлт тәрілсе,
 ол кер атты еріні!

Кер ат шін лан уса болғаны.
Кер ат шін шайас туса болғаны.
Кер ат шін бәрі, бәрі бар болсын,
Кезікпесін тек бір азы жолдағы.

А мен адам.
 Тағы мен мал тіресіп,
Тәсті мытап бәсекеге сіресіп.

“Бол, бол!” дей ме,
бетті, кезді осылап,
м ла тырып ырды желі т р есіп.

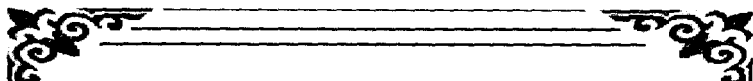
Ар ан бойы...
Шылбыр тастар та алды.
ыбыр-жыбыр,
сауыр, жота - бет алды.
Жарыл апты с йенері о олы -
Тырп еткізбес б ріп алса атанды.

Жа ындады,
та ымдады йірді.
Шиыршы тап б алы ты шиырды.
Ос ырын ан т з та ысы тол ындап,
К п т я тан б р ыратты йынды.

Кер ат жетті.
йір со ы - тай, ын.
ын стап д серленбес айбыны .
Та дау ажет жарамдысын,
тарпа ын,
К лкі ылар,
ры таса жай бірін.

не! лан!
Жоны т тас астаудай!
Сіргелігі - шымырла ан бастаудай.
Шола йры жалт-ж лт к зді ариды,
Бойжеткенні белін с йген шашбаудай.

К лбеу т бе - жата кеткен бір алып.
ас а ай ыры ай а а асты б ралып.
Сол с т ай ыр омыраулап, кегжиді,
аз мойын а сарт оралды б алы .

Айтем созып арпалысты азам тым.
Аыл мойынды барды уысы азам ты.
Алем сиған жануарды кәзінен
Бара жатты кішірейіп... азам-ап Кәні.

Ойлады ма азам, суын, арасін,
Таппады ма кәш,
Асымға келісім.
Аос аяғы аты аспанға шаппырап,
Ал аыл арған жырты аашты терісін.

Жан ашырып аған кәкке атылды.
Жинап, аарап кәш-дәрме ді ааыры.
Аттандауға адам емес,

тілі жо
Еркіндігі хош кәрмейді “мағалды!”

Айір кетті, абені асып, жосыған,
Аыл азам та аған жаны шошыған.
Киелі арас, жағым ауа, кәдала -
Жетер еді,
бір босанса осыдан.

Кетер еді-ау арасіне киелі,
Жатар еді-ау сауыр сипап иегі.
Омыраулап оаыранған биені,
Сонсо аалсын...
Аыр астіңде сәйегі.

Ашты кәзден шоғы, дала барлығы.
Дем бермейді атте азам тарлығы.
Жетті, бітті.
Тәя серпер сәт таяу
Адам болып - Жаратанның жарлығы.

Жарылпаты тызылдады аолдары.
Тағыны да теңселтердей салмағы.

Тағым басты.
Алт тоғтады Темешкер.
Шал алап ап бәлән басты, аунады.

Төсті де басты.
Ос бәлән басты кеп.
Башынды а,
Төрт төбә ты тас тіреп.
Жанталаса батыр тез-тез нә талып,
Шәрайлады салпы ерінді хас төлек.

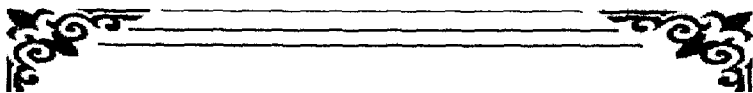
Дә бір-дә бір...
Абылайды Тарланы,
Тоғтады хан, төз тағысын барлады.
Не шешкенін, не төбегенін кім білсін,
Шоша етті көк сәбілеп бармағы:

- Былай болсын, (Хан еңкейді), бармақ дос!
Кел екеуміз бір жасайың “Аямақ ос” -
Сыңырайды төкір көздер, ашылды,
Шаншылмайды мыс басардай салмақ бос.

Бас изеді, батыр өңсіз келісті.
(Хан шөңше, кім жаңтамас терісті).
“Алмақ осы” - тағы өйрету екеулеп,
Шапшу, орту тап анынша желісті.

Шылбыр олда,
батыр керге арғыды.
Айбыр төрды жар етіп жон тарғылы.
Бәлән уып, бәлән ойнаған
Дайындалды бәзә ты мәш Арғыны.

Бас шайға ады.
Саусақ басты төбіне.
“Мен” дегенін білдірген хан сесі де.
Жазым болса, бәзә ханы - өсірет
Өзің ты екен сол өтерге несіне.

Қылан безді ауа жатып, ес жиып.
Жаралғандай шабу үшін тәпсіз биік.
Хан мен батыр бітпеген атарласа бітпелді,
Серіктері бітпеген берді состиып.

Тартты арқанды, аңырынын ірікті.
Озды Тарлан, аңыры тістеп ілікті.
Сөзден кейін хан бітпеген арқанды арқанда,
Медеу бітпеген желік дейтін бітпеген.

Жетті батыр,
 шылбыр берді, жанасты,
Аң мен адам,
 мал мен таңы таласты.
Жотасына жан тимеген жануар
Шапшу, мәңгі кү “Аң паларын” ал, ашты!

Бәтәс бітпеген бітпеген бітпеген бітпеген,
Оятқанда шабақтан бітпеген бітпеген.
Жотасына жабысқанды жытпа боп,
Жаратқанның тала бітпеген кімін.

Қыл арқанда бітпеген батыр бітпеген,
Тартты кейін барлық кішін сидырып,
Болмады ма, кінбеді ме зорлыққа,
Жата бітпеген жасады айып бітпеген.

Төрт аяқты кінбеге беріп аунады.
Хан ыршыды.
 Амшы-дәре жауды, біне!
Тілім-тілім жөңі шап пен бауырдан
Бітпеген бітпеген шып-шып бітпеген саулады.

Төрт бітпеген.
 Босап бітпеген таңы бітпеген.
Намыс буды.
 Хан шоқтығы жабысты.

Ат істінде іскен дала ілі ой
і аріп мінді.
Таі детті шабысты.

і ан ойнатты ханны і тасі ан кі ілі.,
Кі к шарлады мерейленген і р іні.
Жазды іі лан і ан шылаі ан бауырын,
Тызылдады ші райлані ан еріні.

- Жібер! - деді.
Желік пе екен аздаі ан.
От жарі етті жанарында маздаі ан.
Аі мен адам бір дене боп ті тасты,
Ді бір тындап, еміренді міз далам.

Ханы - і ымбат!
Жібермейді алысі а.
Тізгін і аі ты.
і ызды кер ат намысі а.
Кі лденендеп кі п аттылар лап і ойды,
“Ел ме, жау ма? і лде саі шы таныс па?”

Уаі ыт жоі, аялдауі а, тоі тауі а,
Хан і мірін і арашыі тай саі тауі а,
і амшы басты, хані а жылдам жетуге,
... Тіі керілді!
Аспан жерге кетті аунап!..

“Мынау дене аймалай ма і ртіі ді?”
Ізындаі ан іі лаі ында жел тыңды.
і ос шытшыті а шеге і аі ып жаті андай,
і ояр емес і репкіп і ан шертуді.

“Мұршат бар ма мына азапты іркуге
Жүрек неге абырғаны тұртуде?
Ашылмайды батпан-батпан кірпіктер,
Саусақ неге озалмайды сұртуге?”

Сәуле айда?

Шырағаты кім шірді?
Анау дауыс неге сонша есірді?
Талма тұсті ысты кәні еді ой,
Оырлатты неге ертерек кешіді?

Арғылдай ма, бас аша боп сәйлей ме?
Адам жұмбақ тұс кәреді-ау кей-кейде.
Ашан мынау йысынан оянар,
Әлде осылай бас дей ме екен гәй-гәйге?”

Тағы оралды сананы езіп әрей тұн.
Тұршіктіріп, соймай, тері ірейтін.
Жермешел ұып ерік, ырық, жігерді -
Еркіндікті жатпай-тұрмай тілейтін.

“Анау арғыл - албастының кәні ме?
О дүниенің сеуіп сызын тіріге.
О, жасаған! Бүріп жатқан мынау не,
Аптаған ба аяқ-ақ олды сіріге?”

Жарылған сәл ажыратты кірпігін,
Шалды кәзі ат бауырын, бүртігін.
Ос бүктеліп салбыраған денеден
Кетті аспанға кәк кәмейін жыртып тұн.

Талай дауыс әрей себер бар шығар,
Мынау кәнге табылмас-ау жан шығар!
Содан ба екен,
Жарылған аптық кәстіне
Жауып кетті тұс-тұс жаған амшылар.

Тәң шыдайды.
Жаны ауырып ышынды.
Жаулары мәз
кәзден әрлап ышынды.
Аяқ-әлді байлап-матап,
тәтіндеп,
Тау әопарған ә айран дәлей кәш тынды.

Ә ан мен жасә а,
Ә н мен кекке мырза кәң,
Ә әлдіә тәнмен бәркеп,
езді әәр жанын.
Сарылар ма әпай ә алған кек-ә зен,
Сәне ме тез жанбай ә алған бір жалын?

“Ой, ә әдай-ай!
Аман ба екен? Хан ә айда?!

Оны да әстап...
Сиыызбай ма маңдайә а”.

Осы кәдік шырмаанда ой-бойды
Тәсіп кетті зардыә уы таәдайә а.

Жәрек - әәлан тәзаә буып, тулады.
Ә зегініә шааласы шулады.
Таы әылып аә әуызған таылыә
Екі айналтпай әз басына туды, әні!

Бәл әәланды,
таәдыр бәны әуыпты,
ә ара жауып,
ә ара әанмен жуыпты.
Батыр кәп ә ой. Ханы аман кетсе екен,
Кім шаншады, хан шаншатын уыә ты?

Жаәшы әмітті,
ханды аяшы, ой, Алла-ай!
Хан тәтылса...
кетсін онда оянбай.

Арыстан деп енді мұны кім айтар,
Қагерілсе ат беліне қояндай?

Осы кәдік кеуде бұрді,
Бұлынды.
Бұлыңғаны - жалп еткізді жылқынды.
Аяқ жерге тірелгенде, шірөнді
Арқан берік, дар-дар киім жыртылды.

Онан, солдан он шақты қол жармасты.
Жүз саусақты тарбитқан бір албасты!
Тіспен қауып, баспен соғып, қиратып,
Сол де болса батыр біраз шер басты.

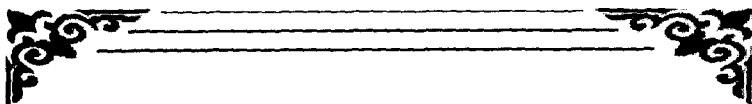
Сарт-сұрт соқты - тапап қатер табыдай,
Тіпеп жатыр басты, кәзді танымай.
- Тоқтат! - деді. Таныс дауыс.

Таныды -
Ат қастінде тік отырған Абылай!

- Тоқтатыңдар! Тұтқын жанды қормайды! -
Бұйрық берсе, жау да ханды тұтқайды.
Бір-ақ сәтте сыртқасті Жарылғап,
От қазекке орнай қалды мұқалмайы.

“Ханы - тұтқын!
Қай сен, сенбе қазіме!
Қинар тапқыр салып қырсық тезіне.
Қорқай алмай елді ханын, қататса,
Жарық күннен неге қатпейді безіне?
Тауы қайып, тасы жанса шын анық,
Қара аспанын топан басса, су алып.
Табандағы тұяғынан айырса,
Соңсын Қыгі садақ алып шығарып.

Қыл күпіден аман қатер жол қайда?
Батырды емес, тапқыр ханды толқай ма?

Хан жолына ыз мірін атаса,
Шал ая ма?

Шегеліне толмай ма?

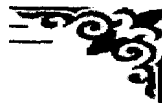
Й, иянат,
тас аызан аыны,
Тлпар керек,
менсінбейсі жабыны.
Ал, сол жабы - айбалтаны сабы ой,
ла мініп, ры таан таыны.

Шыты дер ме ажалды а адыра,
А ырайды,
азынайды адырна.
Ірге алдырса,
із жасырып айтерсі,
То тар ж рек,
сынар лде абыра.

Кн айналмай рей тсті келуі-ай...
Сол-сол соып мынау атты желуі-ай!
й, Т ірім! айт ан удай айрылдыр,
Ханды са та!
Кн болмайды елу Ай...”

...Ая-олды шырмап-байлап,
к рмелеп,
Тні бркеу.
Кнді мнар к ргелеп.

Он-онбес кн саржеліспен то таусыз
Барып жетті ханы блек,
бл блек.

* * *

Сапынды ма боз жаппан боздаланы,
Кісен батса, айысы озданады.
Бара жатыр сарпайып сары жзі,
Сарыш тартып барады жаз анаты.

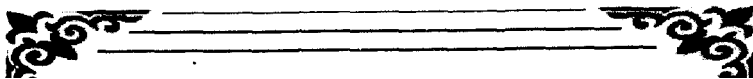
Шыбын жанды шынжыр ң тербетуде,
са-кйік кбейіп, ержетуде.
Сабалаан санасын мазасыз ой,
То сан толын жгіртер ер бетінде.

Доспен мір среді аза адам,
Досты айырса, тпейді азап одан.
Абылайды крсетпей Жарылпап а,
Ттын жанын ттындап жазалаан.

“Тірі ме екен, бар ма екен,
ханы айда?
ара жаппан мірді аы айда?
Алашыны ардагы азаматы —
Азар беріп жр ме лде Абылайа?

Тірі лік ып,
айырып кп міттен,
Кні сніп,
кеудені кгі біткен.
Адам да емес, мал да емес,
ттын болып,
Кі іренгенде кйікпен - нені кткен?”

Кйік шоы жаннан да, теріден де,
адаланда,
зірше тірі пенде.
Дниені ткіріп беті болса,
Тала етпек тірлікті,
жерігенде.

Тірелгенде ой соған, аласқанды.

Қымыттырды

қыза, кек, бар ашуды.

Нар жігерін батырды қордай қып,

Қымыр қышын тоқтатып таласуды.

Осы байлам қышып ішіндегі,

Саптыаяқтан қырасу ішілмеді.

Ес пен тасты саңдауы сызаттанып,

Сана семіп барады - тасынгені.

Жетті, қытты би, батыр, ханы, бегі,

Қыке-шеше, қыос бауыр, Жыныбегі.

Қыбырлаған кірпіктер “қыош!” дегенше,

Шарпып жетті қыақты қын лебі!

“Қын салған кім бол жақта бауыры болтен,

Солем жолдап зарлаған аулы ма екен?

Тірі екен-ау қын-қыйі қыақымны,

Қымітімді Төгірім сауды ма екен?”

Жер тасыбінен тіріліп жетті намыс:

“Қырт саламыз, дышпанға кек қыыламыз!”

Сол-ақ екен Жарылғап басты айғайға,

Қыкті жарып арғырап кетті дауыс.

Кетті дауыс айбат, кек лақтырып,

Қылді саңсаң сол дабыс

жылап тырып.

Дыр сілкініп жаңғырды тау мен дала,

Тау мен дала тыншыды қыла тырып.

“Намыс бар да баспайды тағы айғы,

Қымыр керек!

Қылімді танымайды”.

Дол осылай шапшыған әрлік дауысы,
Сілкіндірді,
серпілтті Абылайды.

Аты тәгін болғанмен,
көйі бәлек.

Көзеті бар.
Оша көйі бәлек.
Елден, таған айрылған жеке ханның
Сырты бәтін,
ал іші көйпәлек.

Жарылғанды сараған,
көңде іздеген.

“Ол жоғалғанда!”
Ұзатып сіз-бізбенен.
Сөз тірілмей,
із кірмей оша көйге,
Батыр жөнін жасырып, білгізбеген.

Жарылғанды дауысын таныды аны,
Ал жөнелсін лапылдап аны жанып.
Хан емес пе,
ағырды көмірлі қанмен,
Саяғаған саңшыға табыланып.

Жолбарыстай жотасы көңдіреді,
Саңшы безді.

Жеткізді көңдігейді.
Көңдігей кім?
Бар-жоғы тайшы қана.
Хан қандемей,
шындаса кім қандай!

Хан ашуды Абылай арындатты.
Аярығын, арсызын — бәрін жапты.

“тірікті” ршітсе - ел болмассы!..
 ...Кешке алғызды, не керек, Жарылғапты!

Ойрат састы, еп   алмай б  лтаратын,
  ялды олар,
  емес-тін к л   ара тым.
Хан мен батыр кездест .
С з т р лд .
К н боп кетт    стег  з л   ара т н!

Ал тарылды кеудеден сыр аыны,
Бойыла та жаыырды рау нi.
Батыры бар, ханы бар, з тiлi бар,
Кшп келдi аза тыл бiр ауылы!

Бір ааида: сенбесе, сенсе мейлі,
Досты ешбір лшеммен лшенбейді.
О, жасаан, ханы да адам екен,
Абылайды иегі кемсе дейді.

* * *

Азаттығы - ең биік арман дедім.
Арман жана кіндерді жалғар легін.
Бос жанатың ырылмай еркін жаса,
Риза болар ең соңғы алған демің.

Арман бар да Ай батып, Көп сөнбейді.
Анам тілін айта алар тіл сембейді.
...Хан мен батыр оша сырласқанда,
Көп қыдықтың себебін білсем дейді.

Түсіп алды түсініп а неге болмай?
Пана болмай сол кәні пана-ң дай.
Ұайдан білген саяттап жүйретінін,
Дәл сол түсіп, сол сүйтте хан Абылай?

Сиынды ма ламасы алтын боп та,
Ескерді ме болмасын жаттып та?
Төбе көрсе, тапасар төрелерден
Келген елде тағы да сатындыпа?

Жыпызыл боп жапан жантайса Көң,
Асылары — оша ойры айсыны.
Бірі жетсе жамыстан шаршап ажып,
Бірі келер асынан хонтайшыны.

Алаш кезде атапа арамай-а,
Жысан ханды хонтайшы аямай-а.
“Елді елтірген Шарышты жендеті!” деп
Жер басызан етіксіз, жалаа.

“Жендет емен!
Елтіргем жекпе-жекте!
Жіктелер ме, алдияр, кек көпеге.
Жан майданда жарысып,
Жаза болды.
Жділетті төңіртеп көпелетпе!

Мен айтайын, уай алдан, ара да төр.
Елге ханмын!

Емеспін ара баыр.
Елді ханын оры боп орлап ашты,
Оз басы а тумасын заманаыр.

Көң далаға жаалай көңпан елі,
Ордасы бар! Олы бар! Толпан ері!
Еркін елді дауылын ескерді бе,
Көңаңда тағыдай төңа мені?

Жатпас жаң!
Жлі ерте атылады.
Кек куады!
Намысын шаырады.

Жалпыз Шарыш, уай алдан, ойыншы ана,
Бйтеректi т к алмас жапыраы!”

Айтыс, тартыс ордада тыншымады.
Бірде жеңсе,
 бірде — нітпін шығады.
Жер мен көкті бәншама тіпін басқанмен,
Белгілі бой жалғанда күшін шықары.

Тұрғандыққа қажетті жұмысқа қатысатын адамдардың
жұмысқа қатысуына қажетті жағдайларды жасау
және олардың жұмысқа қатысуына қажетті
жағдайларды жасау.

Хонтайшы жоң бұрынғы ісіп-кепкен.
Деңгейлесті ханменен тәсіп кәткен.
Тәңгіиы хан алды-артын орап алып,
Кәп кәдікті ішінде кәшіктеткен.

Тым ерсілеу к^л рініп шіренгені,
Шолта^л етті. ^л ыс^ла жіп жібермеді.
“Т^л т^л ын ханды т^л ыртып тынар еді,
^л арсы т^л ра алар ма бір елге елі?

Бұрынғы деп қарама бұл елге сен,
Ішіне қып-қыл, жан сырын білем десең.
Ынтымағы қып сайын қып барад,
Тегіс батыр қыпдары, тегіс қып сем!

“Бірлік!” деген халының ұраны бар.
 “Ұрлық!” дейтін тік самар ұыраны бар.
 Азаттықты ары мен анасындай
 Ардақ тұлған шетінен ұйрауылар!

  орша ан со  ойда орыс,
   ырда   ытай.
 Ат жалында   суде   рпа ы   дай.

Еркін аза - оына жел тигізбес,
ойры-жалы таралған ыр таыдай.

Еште еден сескеніп іркілмейді,
То сан сауыт орансын сырты мейлі.
ш арнадан тоыс ан - т тас ш ж з
Кек селіндей лап ойып зіркілдейді.

Зіркілдейді, шыады арсы алдымнан.
Топан судай аптайды сан-сан ырдан.
Же ілістен туады лы же іс,
Же іс дмі бларды тамса дырған.

Рухынан шошынам осыларды .
Рухы кпшті болады сесі барды .
Желікмасы ж ргенде,
ма дай а ырып,
Кп п замай жетеді-ау тосылар кп н,

Кісендеулі ерігі ханы мынау,
Стке тіпті жолатпас жаны ббау.
Шарасызды езсе де,
міт збес,
Бас идіrmес тқаппар таылым-ау!

Татулы ты спеттеп,
ж тындырып,
Ж ректерді сызатсыз, б тін ылып
“Шабуылсыз екі ел т рамыз деп,”
Жіберсем бе босатып,
Бітім ылып?!”

Кп п д дамал алданды билеген-ді.
Абылайдан кей-кейде именеді.
Содан болар о аша йде са тап,
Бір ылына шашыны тимегені.

Хонтайшыдан берілген кімді елеп,
Абылайға қызмет пен кәсіптім бәрі лек.
...Жарылғапты бар ойрат қинап, қорлап,
Кем-кетігін қаш-кектің бәрі тіндедек.

Айдап салды жәбірі мыстың ауырына,
қамшы жауды жонына, сауырына.
Тас лақтырып, мазаға тап бала біткен,
Айналдырды тәп-тәуір сауығына,

Алдырмауға айналды демін еркін,
Келген кезде інісі Қабін ерді.
“Қарап қылған адамды қазасың!” деп
Азаптауды қашейтті емін-еркін.

Жан жарасын ханына білдірмеді.
Тәңір жарасы назарды ілдіргені:
- Бармағандос-ау, денең де сау тамтың жоң,
қандемейсің.

Тілінді кім қармеді? -

Сәл жымиды, қол созды домбыраға.
(қалдан іздеп тапқызған домбыра да).
Батыр бәрі аспапқа жоламайтын,
Таң қалдырып қамсынды енді қана,

Тиді саусаң, қос ішек ызың етті.
Алауланып бетіне қызу тепті.
Анасына еркелер ерке қандай,
Перделерді сипалап тізіп қатті.

Ал содан соң лаң етіп ақылды ақын.
Тәптің қыңайды тәңір боп жабылғанын.
Алыстағы ақ сатқан азаттығын,
Атажұртын, ауылын сағынғанын.

Шешен тілі қашанда - қай даланың.
Сөз боп, қай боп тәңірді қимаған қын.

Қарсаңың қорлы пен қетінін,
Қыдыргенін,
тілгенін,
қинағанын!

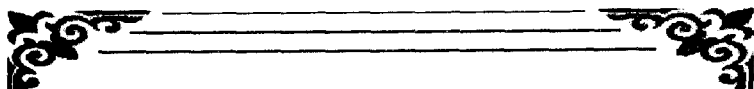
Қыасқа тап қияндап кетті алысқа.
Мен жоғалды,
толды қуен шаттанысқа.
Қылықпен кездесер қызымы
Шағырғандай шабытты аттанысқа!

Қыгерді саз,
қылпырды міне, мәлде.
Тұнып қалды ішкілік жолыңда.
Есік ашты қыны - жаз,
жері - жомарт,
Жаны - жайсаң, қыны-қылың ролыңа!

Бір ішкілік оралды айналаған.
Шыға келді мен басқан жайнап адам!
Қыран қызы сапымынан саумал ішкен,
Сапынышы есетін айдаладан!

Бұрын ешкім, тосын қы, ойнамаған.
Жолың шымшып,
кеудеге ой қымаған.
Сарылмайтын қызы тың сапынышын
Қы ауылдан табарсың,
Қы адаладан?

Жалындады қы шалып,
жайнап адам.
Саусақтарды сайратты тайынаған.
Тұған жерді тұтың ақ сағанда,
Тұла бойда қы алмас қы айнамаған.

Сағыныш боп іңірлік аймалады.
Еуестеніп тәңліктен Ай борады.
Көрсіндірді бебеу көйекі досты,
Еза барад еділеп айдаланы.

Жарылғаптан Абылай көз алмайды.
“Сырға берік! Дос бар да тозар бейі.
Кекшіл, еаскөй ойратға сену бейін
Езге тәңіл ханыны бейзі алдайды.

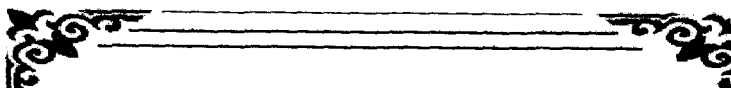
Адам тәңіл
тадырды ешешіміне
Көнебес бейаза. Шыдамас кесігіне.
Бейайран батыр мен бейшін шыдап жер-ау
Бейл боп кіріп жауыны есігіне”.

Бірін-бірі тәңсінді асылдарым.
Біреуі бейшін бір арды ешашылғанын.
Асырмас ед басынан ер Жарылғап
Бейара тәңіл ханны бейда басынғанын.

Бейиянатты бейыспаы көрінді аны.
Иті, биті жергені ерін бейауып.
Тілек етті ішінен хан Абылай,
Ерді еліне жейелтсе ебін тауып.

Көйе туады көйіктен,
Тілек ойды бейозбайды.
Бейн шырбайды биіктен,
Бейіра көненен озбайды.

Бейуанған жан кіл көпшіл,
Жаралғандай жағадан.

Қайылы адам тым кекшіл,
Жаны арылмас жарадан.

Бау пен бауыт - тарауы
Елжіретсе сәйініш.
Тасасында тарады
Аудып, бауып кәйініш.

Бауыт кернеп кеудені,
Жалпақтырса жырды іні.
Кінішті пендені
Осылайды тырнауы.

Қаір шашар шуауын,
Тамсандырып жабатып.
Барап жанның қалауын,
Кейде ол кетер жылатып.

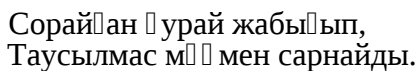
Тойға бағып ірісі,
Ойың, бойың жылиды.
Шерге толып сол ішің
Кейде иттей ілиды.

...Қай сәйлейді осылай,
Батырды илеп маңсаңсы.
...Топшылаудың тосыны-ай!
Абылайдың тыңды іші...

* * *

Қап-қара баулар салбырап,
Жеткізді сапылт қауіпті.
Тиылды қаннен балбаула
Тырналар қақта тізілді.

Шуауын қаннсаң сауынып,
Қақ біткен тағел сарпайды.

Ұмытып желіс, жорға асын,
 Ұыл-қайрың апты бәкшііп.
 Қан емес,
 бәлтан ора асын
 Ұрайды тәмен тәкшііп.

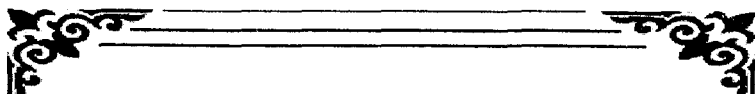
Жаздағы шөйгін от айда,
Тауырлар маңды ой-ешкі.
Оралап ерте жатты Ай да
Кештері көпгірт, көмескі.

Көмексі сана саңлаусыз,
Көмексі мынау бәйіші.
Шыңырып іштей жан даусы,
Бітпейді ойдың көйісі.

Отын аз. Тезек су тіпті,
Кік тін кідіртеді.
Сіл ашсаң ірім тіндікті,
Себелеп дымыл беркіді.

Далада ымыл сінгендей,
 Ыбыр жошыар, ылышып.
 Алпыан яки лгендей,
 Жабайы оо ыр тіршілік.

П теді к ндер жылжып тек,
 А са дап, сылтып,
 жарыспай.
 Басады ойлар жым-жырт кеп,
 Е сені езіп,
 жаныштай.

Домбыра бәйек кәбірлеп,
Кәсілді аулап, ертеді.
Тәйә жә жетер дәбірлеп,
Сауса тар бояу шертеді.

Екі ішек сәйлеп тағы бір,
Тірілтті сәтін әмірді.
Әндесіп кеткен шағы бәл.
Кәсілсіз кәз бен кәсілді.

Әлады сызды кәз демі,
Арса-арса шулы орманға.
Кәрсініп кәсіл іздеді,
Әол созып мәң мен арманға.

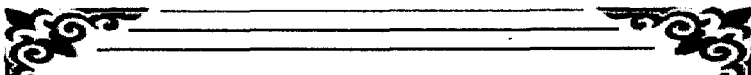
Уілмен майда тірілді,
Кеудеде жатқан ескі әміт.
Тербетіп екі ер, бір әлді
Созылды мынау кешкілік.

Шертеді кәйді Абылай,
Жәректен мәңды әасыған.
Әалғандай ханды танымай,
Жан досы және жас әлан.

Кей-кейде мәңә мәңә осып,
Табарын тыншу кім білген.
Беубеуге әлди әнә осып,
Жылатып іштей, кәлдірген.

Мап-майда, әоғыр бәйек ән,
Шымырлап бойға тарады.
Әуенні уыз мәйегі
Әандырды әмірсананы.

Әазағы сазға тым ынты
Әланны ірі сәйегі.

Он беске толған жұлғынтып,
Алданғы туған жиені.

Натар жөне жырды аса,
Аза ша тілге аны бұл.
Бас шұлып біреу тыдаса,
Кетеді сөйлеп, алып бір.

Рине, “Аза - жау оған,”
Сенбейді, кейде сенеді.
“О, бурхан! Неге жау адам
Бойыма шуа себеді?”

Осындай баста сара кп,
Кеудеде кдік жанады.
Кей-кейде сырттан жылап кеп,
Жө бату ханнан табады.

Бөйек көй желпи уілдеп,
Сызылып өзап, тынбайды.
Тебіренген жөрек дірілдеп,
Сол өлан өнсіз тыдайды.

Баураған көй ме, көйші ме?
Жылт етті, кзден жас тамды.
... Осы сөт сөр бөлт исіне,
Жө быр өып төкті аспанды.

Жоалды жылдам бір тамшы,
Жанасып сауса, өырай кеп.
Ал, көктен саулап мы тамшы,
Сабалап өйді өрды-ай кеп!

Са өылаусыз төндік жабылып,
Шыға алмай төтін өйлыты.

Саусаң па,
 саз ба жаңылып,
Шашалып алып,
 көй бітті.

Өткізіп естен ой-тізбек,
Аршылып біраз өң садан,
Өзілген өлгі көйді іздеп,
Отырып алды өш адам.

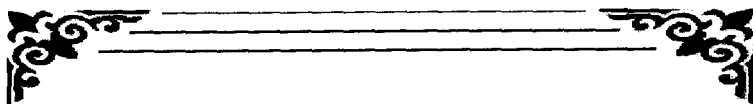
Жауады жаңбыр сарылдап,
Тыныштық боп зды.
 Жайы ады.
Саң етті өлан: “Жарылмап!”
Хан өнсіз басты шайы ады.

Жаңтырмас төрден өаймығып,
Өызарды өлан,
 өысылды.
Сергек өой, лез жайды өөып,
Батырпа өолын өсынды:

- Оу, Жөке! Апа! Кеш мені! -
өатесін өлан төсінді.
Төрбие мынау кештегі
Биіктен төмен төсірді.

- Айтпағышы, апа, аңжеңгем,
Бапана сізді іздеген.
Оңаша, адам жоңжерде,
Кездессем дейді сізбенен. -

Батыр да аң-таң,
 хан да аң-таң,
“Жөңге кім? Неге іздейді?”
өміті - шабар айбалта
өлгенше көдер өзбейді.

- Кім деді?
Жеңгем деді бе? -
Абылай ұлға тесілді.
Алғыр ойға мір тегінде
Тәптіштеп бірін шешілді.

- Аға жеңгем - ұызы Кәбінні.
Шағанай оның есімі.
Ай, Жәке, сонда жаңылды ...
Ойратты жаман кесігі...

- Шаған ба?! Соның ізі ме?!
Кездесем!
Оған барамын.
Сәзімді ұызды ізіне
Ұмытпай жеткіз, ұарағым!

Сыр жатыр,
Ұлде тас жатыр,
Бір-бірі шыңпас ішінде.
Ұыбырсыз ұалды хас батыр,
Айналып бал-бал мәсінге.

* * *

Дымқыл ауа тәмантып сыз біркеді,
Шылп-шылп табан. Су шайып ізді ірітеді.
Сәлден кейін секірді сәрт тамшылар,
Ұаға бетіне оңдырып жаз кәркені.

Ұраға сәлап, кейде өкше тайғанайды.
Бос кеудені өрсаулап ойға амайды.
Суық жаңбыр кәл бетін сабалайды,
Бәрсекі қағып тай, өкпелін ойнамайды.

Дию-таулар іргеде араяды,
а араяды, те селіп зораяды.
Алакеуім.

Ілбиді екі ара,
Таусылмайды б рала жол аяы.

а пен к лшік.

Далада от жанбайды.
Жел рады су б ркіп а мандайды.
К з, лаған са танан б л екеуді
Ая басса — жа ыры аттандайды.

Аттандайды денеде тамыр соа,
Тыншымайды кеудеде мір,

сана.
Сы ар со па бір з а тірелгенде,
олдан стап то гатты мірсана:

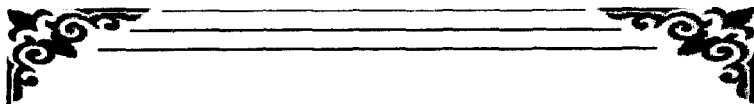
— Мына арада гірді есігі бар,
Есік емес... кіретін тесігі бар...
Содан кейін жалт беріп, айтып кетті,
ор ады ой, “Ойратты кесігі бар!”

алан адам тесікті тапты, кірді.
ара ы гір дым б ркіп,
а т кірді.

Матап, байлап берді ой зін зі,
Тосып т рса лдекім жат пікірлі.

Неден оры сын.
мірді б рі алдамшы.
ор у деген — рейден алан тамшы.
Сескенеді тек ана жауызды тан,
Аярлы а йтеуір алданбашы.

уу иын б рібір к п к мнді.
Ойдан, ырдан іздейсі жо к н ді

Қайда аттауды тұлғаңда білмей адам,
Құлсіреп тұлғаңкірден от тұлғанды.

Жерден тапты аңсаған құлғаң кенелді,
Жанғаңан отқа ыңдекім құлғаң кекелді.
Құлғаңгір келіп, жарғаңырап тоса келді,
Құлғаңарсы алдына келді құлғаң дәллі.

Шашаң белбеу келіп сырғаңан келіп бекі,
Мені кетпес жұрқаттан шырай құлғаң берді.
Бір бұлғаң етер сыртынан сыбыс бермей,
Бауры езіліп ішінен жылай берді.

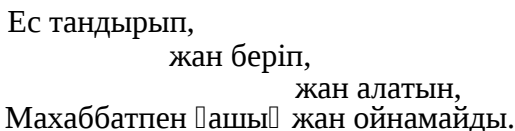
Құлғаңас-құлғаңабаңы, бет-жұлғаңзі, тұлғаңласы да,
Айнымайды-ау айғаңабаң сырғаңасы да.
Ырызамын, Жасаған келіп берген
Сұлғаңлулы келіп құлғаңрікті келіп ашыға.

- Есенбісің, батырым Жарылғабым!
Аңсағанмын, іздегем, саңынғанмын.
Бір құлғаңрсет деп келіп зінді, бұлғаңрханға емес,
Тұлғаңіріне келіп азаңты жалынғанмын. -

Созды келіп олды Шағаңан келіп ыз, жаңындады.
Дене дір-дір. Аң тіс сұлғаң саңылдады.
Құлғаңшаң жайып,
батыр сұлғаң белгі берсе,
Сілеусіндей дайын тұлғаң р атылғаңалы.

Құлғаңозғаңалмады, тежеді ер от жұрғаңректі.
Бар білгені: жер билеп, құлғаңдір етті.
Иілгенде Шағаңан келіп ыз, Шағаңан ару,
Жалындаған ып-ысты келіп пті лепті.

От лаулатып келіп арақ келіп аймалайды.
Тектен текке келіп аң ысып, келіп айнамайды.

- Аа саанмын мен сені, іздегенмін.
Көктемі жоқ, жазы жоқ көз - денемнің .
Көктен сұрап, жер шарлап ойылдаушы ем,
Бірақ... бірақ сенбеуші ем жөз көрерін.

“Айда жәрсең арындас, арды сақта!”
Деген сөзің шпейді,
тұр ғалапта.
Золың мен мінгізіп жібергенсің,
Еркімді ұрлап...
еркін ып арымаған.

Атырғансың кеудемде қылы таңды.
Тасытқансың қайнатып жылы қаңды.
Тоса-тоса қызымнін нұры тайып,
Жана-жана жеректің қылы алды.

Көп астыңда шоң апты, көйіп барам.
 Гөп сезімді оятты-ау қып таңан.
 Аяң-қолым балбырап осы қазір
 Көйіп барам...
 ес-тңссіз қып барам!.. -

Жұрек тербеп,
 сезімді құлдилеген,
Қашық сыры ашанда жанды илеген.
Кеудесіне Жарылқап олын басты.,
Тебіренді ер жігіт зар құйменен:

- Жасырмаймын, барасың нап... бәрап,
Тапқан жаным Түпкү ірден жылап сәрап,

Алып кеткен,
жүректі алып кеткен...
Жылуы жоқ кеудемнің қара-қара...

Сол сезімім ішпеген, көнмеген... -
- Басқа сәзді көтпеймін сенен дегем.
Сен зынданда жатқанда азапша ін сап,
Ішкірлігім жанға нәр себер деп ем.

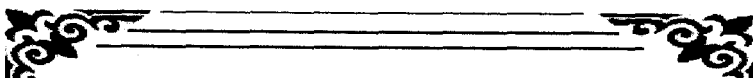
Сен ылқида - биікте,
төменде - мен.
Сезімің мен асып көнмеген.
Ең болмаса бір ішшы,
көйіп жансын,
Содан соң жүрек тоқтап...
Ілер денем.

Жалындады Жарылғап,
жайды ішша,
Аймаласты екі жан Ай, Көні жат.
Торғай болып жүректер тыпырлады,
Інсыратқан тілгілеп ішшы-пыша.

Іші жылап Шаған ғыз, жүзі көле,
Мерейленді бір сәттің ізіне.
Шынашаған жары еткен оттай іарып,
Көзі тәсті Гәлісімнің жүзіне.

- Ірәшымыз көлсек те, жыласаң та.
Екі іазан сыймайды бір ошаған а...
Ең болмаса кей-кейде еске алсын деп,
Жүзімді салайын шынашаған а.

Шіркін ару шын сөйіп,
жанса іаны,
Ақ боп, пәк боп ілердей жармасады.

Бір жол ректі бәлме алмай екі аруды
Осы жол зігі осы жолда арбасады.
- Адам сені, Жарылғап, білтірем деп,
Ушде беріп бурханға,

жер тіренген...
... Желден жол йрік адамның көк тұлпарын
Ертең кешке осында келтірем мен!..

Тірі кетсең, білгіме мен шыдаймын,
Азаттың боп тез тусын ең шырай көн!.. -
Бір жол шаптап, босатты Шаған сол
Білдірместен жол зінен тамшыдай мол.

Кеудедегі білалтып көп толғағы,
Ханға айтуға бар сырды бет бармады.
Дос бабағын дос баған,

тіл шешілді.
Осы талабын Абылай бек жолдады.

- Сенде, менде білме жоң ара бастың,
Жан шыңғанша көреспеу - жарамас тым.
Бол деп саған біл асымда біл алай айтам,
Тіреп біл ойып тәбіне дар алаштың.

Елге жетсең еркін боп арман біл уып,
Тәсер... тәсер мойныма салған біл рың.
Көк тұлпары- желаяң.

Біраң сол көн.
Темешкерге жете алмай білған тәрып.

- Біл статпап пед, рас па? біл айран керім!
- Жол нел, батыр! біл арсы алсын саумал көлің.
Шамырған анып ханын бір іздеп келер
Көктем шығып,
көктемнен нәрсә жауғанда Елім!..

...а ара тәнде жәйткітіп тәлпар көкті,
Алдан көтіп азаттық - ің көр лепті.
Қыран қалды торында,
аққу қалды,
Желдей есіп, елді ақ сап, сәңгілер кетті.

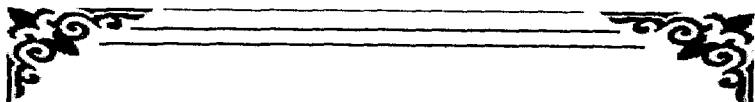
... Жыл айналып,
тағы бір жыл келгенде,
Хан оралып еліне нәр бергенде,
Хан ордаға Жарылқаб көліп кірген,
Адал достық мін тағар сыр берген бе.

Қазаға бағы сол кезде жанған шығар,
Ел нығайып, көктеген арман — шынар.
Қапы алма, алашым!

Бесік тәзе.
Қазізіл боп аздырар алдамшы бар.

Бейбіт тірлік жарасып жер-көкпенен,
Берік бірлік төрмысты өрнектеген.
Жаңағы көнде бес-он жыл жөре төрсын,
Кейінгісін кешірек сермеп берем.

ОЗАН-Ұ РАН ТЕРБЕТТІ,
АЗАТТЫҰ ІЗДЕП ЖЕР-КҰ КТІ

Арада аттай шауып он жыл Ұ тті.
Жылатты,

Ұ Ұ м ж Ұ батты к Ұ п ж Ұ ректі.
Тиылып ай Ұ ас, шай Ұ ас.

Ұ йел біткен
Жонданып,

Ұ й к Ұ шік боп ер ж Ұ депті.

Ұ лі де жау Ұ олында Ар Ұ а, Алтай,
Батырлар бас шай Ұ айды ар Ұ аланбай.
Іздейді Б Ұ генбай ер Баянтауын,
А Ұ сайды Ұ р Алтайды ер Ұ абанбай.

Алты жыл б Ұ дан б Ұ рын Ұ алдан Ұ лген.
Та Ұ талас сол-а Ұ екен жау Ұ ан, Ұ рген.
А Ұ аны іні Ұ уып, ел б Ұ лініп,
Бірлікті ойрат ж Ұ рты дау Ұ а берген.

Талас Ұ ан Ұ ш Ұ л ж Ұ не іні, жиен.
Керемет бірі - пілі Ұ ,

бірі - т Ұ йе Ұ .
Ойратты т Ұ рт бес жылда

быт-шыт Ұ ылды,
Шы Ұ армай бейбіт к Ұ нді елі-с Ұ йем.

Ұ адады Ұ р Ұ зекке дала мол ши.
Сол шилер та Ұ таласта жанады Ұ рши.
Т Ұ с-т Ұ с Ұ а та Ұ таласты Ұ уып шы Ұ Ұ ан
Хонтайшы сол к Ұ ндері - Лама-Доржи.

Та Ұ дырды Ұ оны Ұ сіріп Ұ ткелегі,
Басына ханды Ұ билік жеткен еді.

Аңдасын Аарсы шыған Аырып жойды,
Ай Амір жендеттікті жек кАреді.

КАп ойрат олай Аашты, бАлай Аашты.
ЖАрдемді орыс, Аытай сАрай Аашты.
АтаАты Абылайды іздеп келіп,
Дауашы, Амірсана шырайласты.

Дауашы - мАрагердіА наАыз дАрі.
Інісі Аалдан ханныА,
Арі Аздігі.

Жиенді - Амірсана ертіп алып,
Егелер азу тісте ауыздыАы.

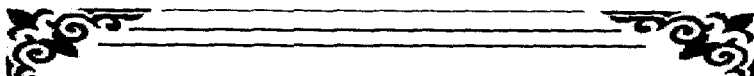
Екеуін хан біледі Ауел бастан,
ТАтАын кАн, тАнек дала, жауынды аспан,
АамаАан сор кАндерде кААіл бАліп,
Сол кезде-аА аАа-іні боп бауырласАан.

Жол таппай адасАанда айналадан
Бір Аміт бАл екеуін аймалаАан.
Жетеді АазаА ханы АбылайАа,
Табады кАмек, жАрдем бай даладан.

Сол тілек Аос тайшыны алып келді,
Алдына ханныА жАмбаА салып берді.
Айткені хонтайшыныА жаушылары
КАбейткен “АашАындарды тауып берді!”.

Арине, тату кАрші жАні бАлек,
Айтпесе шаА ойнатар еліАе кеп.
САйтер де ед.
Аалай айтар тАс АаАысАан
ДАл мынау екі досАа: “ЖАніАе кет!”

КАбейді АашАындардан безінгендер,
ОйраттыА тек жатпасын сезінгендер.

Асарып, сол кең еске арсы шығып,
Халынды ан аң сатсаң, зіңнен кәп.

...ызыл Көң шаршап көп лап ыр басады,
Салбырап қылтауды тәң басады..
Арнап кеп көптен араз аң азыбек биге,
Абылай екеуара сырласады.

Даланы көптен бері сөз кептеді:
Би ханға, адуын хан азға көпелі.
Абылай бірте-бірте уыстаған
Тізгінін Орта жаздік аң азыбектегі.

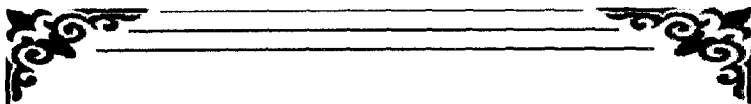
Көсем би сөз басы көшін айырмайды.
Бір көдік - хан аңаға айрылмайды.
Ниеті ханның елге дұрыс болса,
Билікті зі-аң беріп,
айбындайды.

Жастықта алабыртып көңіл деген,
Төс соғып,
есептетпес мірменен.
Мен ана!

Менен басқа Төңірі жоқ.
Аңдайды тап зімін елімде Мен!

Хан солай асқақтаған,
аспандаған.
Кейде жұрт, кейде көркіп ашқан далам.
Келді іздеп Абылай хан дана биді,
Аңдайын табады ой сасқан адам.

Ызғарлы көп ауымы төс бергенде,
Абылай биігінен төскен жерге.

Жігініп би алдына, ііра іішты,
Оп-о ай босап, семіп іскен кеуде.

Тісірмей дана а са ал к ілге кір,
Мің бермей мінезіне же іл, жебір.
А тартып ханны ішкі ырындысын,
Аылды.
ымыз рттап деміл-деміл:

- Бітіммен б тінделер ел арасы,
Абылай! і зі жайды саралашы.
Ойратты арыстандай алданы іліп,
Басталды та таласты іліарасы.

Ойнатан талай жасын басымыз а,
Тініпті тінек блты асымыз а.
Сол блтты одан рі оюлатпай,
орылдап жатамыз ба осымызда?

Ел зары, ел жылауы іілаымда,
і мытпай і орлыын да, ылаын да,
А табан ш бырыңдыны біз жасайы,
Еселеп і айтаралы жылауды да!

Азатты - ір ж ректе асыл арман.
С і к з к п, анталаан. Жасыра алман.
і азаы і астерлейді і айтара алса,
Атаж ртын ойраттар басып алан.

і ор амын батысы нан та ымдаан,
і ойны а, і отаны а жа ындаан.
Жолына жауларыны жуа егіп,
Еліне еп іздейді аылды адам.

Шошимын айда ардай шыысы нан,
і аза ты тіншыар ма шыы судан.

Ойратты шіршіт бұрын жұкемдесе,
Тайынбас алашыңды ұуысудан.

Бұлгелме!

Ер жолына ғұл бітеді.

Жаса бер!

Ойратты ойрат бұркітеді.

Дауашы, бұмірсана жау боп тиіп,
Жау-жау боп жатсын бұрып дұрбіт елі!

Кескіле бұас жауынды бұз бұлымен,
Бұырбұыссын бұз тайшысы бұздерімен.
Шіршіт кеп алда-жалда кұз алартса,
Тізе бұос иран, тұлжік, бұзбегі мен!

Шыпұпастай жатып бұалса тұсынан Кұн,
Еліне тұніп жетсе, бұысылған кұн,
Жан-жауға жаушы жұмсап, кұтерте біл,
Жеңімпаз жасыл туын мұсылманның! -

Оралды хан кұшейіп, арбұаланды.
Бұйірді найзабұайдай бұр таланды.
Алмастай бұиып тұсер жарбұылдады,
Иіріп бұарсы алдына бар бұоамды.

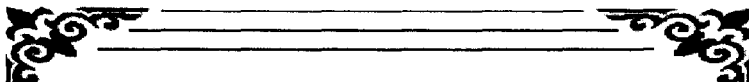
- Халбұым тұр бұыл кұпірді дұл алдында,
Бұмір мен бұлім кұткен жан албұымда.
Тартылды тас таразы.

Бұзі танда:

Не бұлды!

Не азатты алар бұнға!

Алдымен Ер бұабанбай ғұрлдеді.
Даусынан сескенгендік білінбеді:
- Тұрені тілі жұрмес тұменгіге,
Бұрыға бұзі тұрма ең ілінгелі?

Алмаң ты стап жәңелт алмаңына,
Асарма.

Ара мынау жан-жаңы а!
Дауашы, мірсана - ежелгі жау,
Азаң ты азаң бастар алдаңыма.

Хан тәңрды.

Хан ашуын еледі ол:
- Тәңремін тәңбедегі - кәңрері мол!
Абанбай, йде бәңпай,
жыраң ара,
Алысын болжаңанның сенері мол.

Жіктеме ғәл, тәңре деп бір азаң ты.
Аңегін аңзіміздей кім аңажапты?
Бәңлінбей,
тәңтас туған денедей боп,
Аусаңшы басымыздан тәңрлі азапты.

Азаң тың есері де, ептiсi де,
Аосылмай,
Кәңз алартар тектiсiне.
Осындай бас аосызбас алауызды
Салызар ОРЫС, ШәңРШТ тепкiсiне!

Шіреніп сол ма сонда іздегенің,
Сездің бе ырау басқан мәңз кәлемін?
Топтансаң - топ жарармыз,
тау жыңармыз,
Керек-ау шылбыр-тізгін аңзбегенің !

Дәңретті мына шеттен Малайсары:
- Кәңбейген шеріктердің дәңрай саны.
Тәңрткілеп жолбарысты аңйрыңынан
Сынбап пед азаңыңның талай саңы?

Сенбеймін Ұ мірсана, Дауашы Ұ а,
Ұ аза Ұ ты Ұ айналма Ұ па дауасына
Б Ұ рі олар. Б Ұ рілігін жасама Ұ а,
Ұ Ұ лшынып к Ұ тіп отыр б Ұ рі асы Ұ а.

Абылай не дей Ұ ойсын сарнап бос Ұ а.
Шы Ұ атын ер табылмас арнап Ұ ос Ұ а.
Жа Ұ алай батырларын с Ұ зіп Ұ тіп,
Ұ адалды е Ұ сенімді барма Ұ дос Ұ а.

- Барма Ұ дос, Ұ ос тайшыны сен білесі Ұ ,
Зар к Ұ нні Ұ т Ұ т Ұ ын к Ұ йден еншілесім! -
Жарыл Ұ ап тура жол Ұ а салма Ұ ханды
Ойыны Ұ айтып салып е Ұ с Ұ бесін:

- Ұ улы Ұ ы ол хонтайшыны Ұ дайында Ұ ан.
Ұ тірік бірін-бірі айырла Ұ ан.
Ұ аза Ұ ты айдап салып, арандату -
Соны айт Ұ ан орда Ұ да Ұ ы майыр ма Ұ ан.

Ұ аба Ұ ын Абылайды Ұ б Ұ лт басты,
Ұ мытып кеткені ме Ұ мытпасты.
Е, б Ұ се! Сол орыстан шы Ұ Ұ ан кеп-ау
Жасауы батырларды Ұ “ж Ұ лып Ұ ашты!”

Ұ рине, патша айла Ұ а таптырмайды.
Орыссыз далада ны Ұ та Ұ т Ұ рмайды.
Бір елді бір елге айдап,
Ұ айрап салып,
Еш Ұ ашан бейбіт та Ұ ды аттырмайды.

Мы Ұ ты хан Дауашыдай керек емес,
Сол Ұ шін сахара Ұ а себер егес.
Ұ лтірсе Ұ ос тайшыны Ұ аза Ұ жа Ұ ы,
Екі елді Ұ дауы бітпес керегелес.

Й, майыр! Іш-бауырға кіріп алып,
Зәлім ит, сыр мен шерді біліп алып.
Бастың ба батырларды ырит-соңға,
Ызынтып екі жеңді тәріп алып.

- Сенікі, Малайсары, астамшылың!
Жаныңды у жайлапты ыстан шығып.
Патшаның саясаты - ызаң, алмаң
Жасасын бір-біріне ыстаншылың.

Дауашы одаң болып тәрам десе,
Үзге емес ыз ойратын ырам десе,
Үолына жалаң татып ылыш беріп,
Соңына неге ертпейміз мыңды ендеше?

Жаттан дос,
Жаңыннан жау шығып ан заман.
Сәзді емес бос ысекті ығып ан надан.
Жай кезде жай атңызып аузыменен,
Дер кезде бас кәтермей бәйбі ан жаман.

Таң талас ылды ылтіртер ыкесіне,
Інінің аңасына ыті ышіге,
Бірінің бірі ыанын судай шашса,
Жол осы.

Мен тәсерлік тәтесіне!

Тәйресін аңаны іні. Руды ру.
Бастасын бірін бірі іреу, ыру.
Үан жәтып, ылсіреген кезде жауым,
Міндетім - кек найзаны сәйындыру!

Ірітсін алауызды ынтымаңын!
Арылар кеудемдегі бір кәмәнім!
Дар-дар ыып бой-бой тозған ойрат ыолын
Кәкжалдай ыапы тәстан ымтыламын!

Мен бәлкі сам,
 Ұытай Ұаптар маң далама.
Даласыз алашымда жан Ұала ма.
Бері емес, Ұрі Ұуам Ұалмаң елін,
Мирас Ұып ерге кекті,
 ар балаңа!

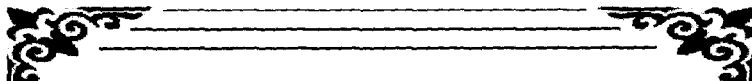
Солай деп бийі айтты намыс Ұнді.
Баңатын,
 пайымдайтын Ұр ісімді.
Ұ олыма Ұз Ұ олымен ту Ұ статты,
Ұ орңа деп елдік биік намысымды.

- Ұ азекең ҰҰптаса, біз кә неміз де!..
- Ұ абанбай ала Ұашан Ұлек іздеп...
- Болды Ұой Ұзге кәйіп, біз кәймесек,
Ұрине би мен ханңа сенеміз де.

Дәрілдеп тез басылар шіркін Ұазаң,
Бізде зар, бірде аспандар кәлкің, Ұазаң.
Тә тастың таңы бәгін ҰҰрсаулаңды
Бірлікке сызат тәсіп жыртылды аз-аң.

Келер жыл - бар Ұазаңа жорың жылы,
Басталар азаттың тың жарың жылы.
Бес Ұару, ат-сойылын тәгел Ұамдап,
Шыңады тәң тәнегін жарып туы!

...Мәң атып Ұлын,
 ханын асырмадым.
Аспадым аңиң аттан,
 жасырмадым.
Менің де мәңгі-баңи зар тілегім:
Алаштың тәрсин мәңгі басыңда Кәң!

Шымырлап айнап алаңан “Суық болла”.
Ойтаңа секіреді су атқылап.
Бастаудан озық жерге жаппа барып,
Тыншиды кей жайылып сылап, сөйлеп.

Шолыншы тоқтаған жер - “Суық болла”
Баттықын. Кешкі шапала сынып, ойнап.
Мосыла асып тастап жез шыннекті.
Отырды атқалың суытқылап.

Ойнайды ойдан ойтаңа шапыр-шапыр.
Ойаша тоғым тоспа жатыр батыр.
Тірлігі атқалыңда тіп келед,
Бол соғыс ашан бітер апыр тапыр?

Інісі абыл мынау бір аттанған.
Жүнібек қалып отыр мұратты алдан.
Жүлдісі болрын онша сыр бермеуші ед,
Осы жол оштасарда жылап алаңған.

Қалың жылып, орананда дала сағым,
Ойаша ойнап бейбіт өмір, бала-шаға.
Жорыққа етсіз алмай асырасып,
Тап сонда алаңдай бір алашағы.

Білдірмей өшкеніңді, өскенінді,
Ойларға соғыс ойнап, кештерінді?
Апырға кірпік алаңаттерінде,
Аларсың ойнап жылап еске кімді?

Сол соғыс өмір-өлім, ас ағымда,
Ойлар-ау, ойлар мұңдар бас амын да.
Жеріңді шиебөрі шимайласын,
Ойласын ойнап-ойнап аспанында,

Сен ғлсе, соны бәрі кімге керек?..
Арам ой! Мені бәлай көмбе ертерек!
Мен ғлсем - ғлдарым бар артта ғалар,
ғлмейді жапырағайған ел-бәйтерек!

Дәретті.

Аттар солай берді белгі.

Дік етті.

Ат беліне Ер тірелді.

Жарғетті.

Ат сәл гіді тән ойнына,

Дегендей: “Ғарсы алдыма келтір енді!”

Ғисая көк адырдан шыға берді,
Ғыран көз бәлкілдеген ғәла көрді.
Ғылышкер ғыбыр етпей ғалды ғатып,
Садағты ығайланып бәра берді.

Анау да көрді білем, ғалт тоғтады.
Даланығ таластырып тар соғпағы.
Ғадалтты бір-біріне темір масағ,
Жасауға жәректерден ған соғтаны.

“Оу! Анау! Анау ғимыл таныс маған!”
Жарылғап: “Бә кембісі?” дауыстаған.
Сәлден соғекі ат тәмсыға ағысанда,
Ғашағтап бірін-бірі табысты адам.

- Жарылғап, алдымызда жау ғосынын,
Тән ғрлап, жатыр бәркеп тау жасырып.
Шығып ем, шолып, көріп келейін деп,
Ғйтпесе кетер мәлде жау басынып.

Ер Бәкеғайтты, кетті еліктіріп,
Жәкеғні кеудесіне желік кіріп:

- Оу, онда, ал кетелік, не ғып тәрмыз? -
Ғзіне ғзгелердей сеніп тәрып.

- Болмайды! Шу шығару жаныма жат.
Іткізсек, боламыз ой елге маза.
Кетейін. Осы жайлап аралайын,
Ылайын бір шерігін теріден азат. -

Бегенбай тәр танытты илікпейтін.
Жарылғап бір басылса, сый көтпейтін.
Н-төңсіз бөрылды да жөре берді,
“Ішке сыр - ер емес пе, - төйдік” дейтін

- Ой, батыр! Көткін мені осы арада.
Жетемін, олар жатыр “Босағада”,
Көп болса ет пісірім мәлшерінде,
Болмайды көпелеуге дос аға. -

“Босаға” - көп алғап кірер аға,
Тар қуыс - өңдіршектен ілер аға.
Сол жерде бекем берік орналасса,
Жаулары өңдері-аға көп кірер аға.

Бөп жақта батыр былтыр болып кеткен.
Аз өлмен жауды барлап, шолып кеткен,
Айтарда жарты өстай жылқыменен,
Аялдап “Босаға” соғып өткен.

Көз жіті, көп іл-шежіре, ойда бөрі.
Өз жартас, асу-айға, сай табаны.
Жасынан жаттап өскен жер жадысын,
Болған соң жылқы төя айдағаны.

Мырс етіп мәрт астынан көлді батыр,
Ат басын төбе айналып бөрды батыр.
Сар желіп біраз жерге өзап барып,
Төп төп дап жан-жағынан төрды батыр.

Ай туған сөз өйісая мәйіз шайғап,
Маған жатыр дала көйіс байғап.

Оржыннан шығарды да батыр дереу,
Кигізді төрт төяңа киіз байпаң.

Тік салды асып төсіп оия белді,
Төменде шатыр толған “өя” көрді.
“Шіркін-ай, самғарың боп тас
тастар мед!”
Төс-төс а жамырады оиялы енді.

Оияла ойды біраң алдыртпады.
Сырғанап...
дуылдаған шаңды өрттады.
Өбөйір, төяң тасқа аңадалмады,
Дөбірлеп тау мен тасты жаңғыртпады.

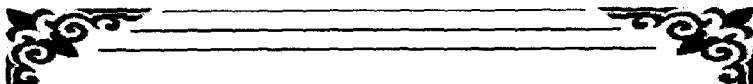
Өзаңтың елін шауып, жерін алған,
Айырып ерін жерден, көлін малдан.
Шалжиып Сарыарқада жатыр жауы,
Тигендей еншісіне тегін жалған.

Өр жерде көк төнін төзеткен от,
Естілмес төнді жарып тыз еткен оң.
Жарылған аяу жалғыз жаңындады,
О тоба! Жауы бейғам, көзет те жоң!

Батырдың төсі өзгерді көрегітіп,
Оашанғы төра берсін сіле бітіп.
Ашу ма, ыза ма өлде ішке толған,
Жамылды жаңдырыңтай жаңрегі төк!

Шатырға алдындағы барды кіріп.
Адамды жатқан ойың тап алды бөріп.
Тыпырлап анау көзін ашқан кезде,
Төбеден дөңк еткізді тау жаңдырың!

Төтеңінің сөйреп кейін шыға берді.
Оыл өөйрың осын Туын, жыға көрді.

“Тәуекел!” деді дағы жетіп барып,
Шетінен жанған отқа сәл берді!

Тәттіңді қолденендеп салып алды.
Серейтіп аяқ-қолын тартып алды.
Қылышкер жер танабын суырады,
Қырын жануар да сапынады.

“Босаға” болып қалды азан-қазан,
Ойратты қолзқарсын ажақ-бажақ.
Баспалап біздік Бөкей келген кезде,
Қорықпай алмақ тігел озандаған.

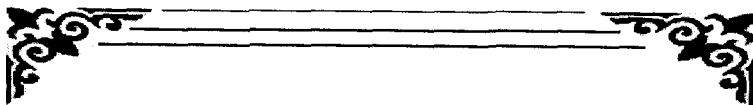
Қала алмай тісіп кеткен қабақтарын.
Тоса алмай жөне қақтап атынын.
Ер Бөкей атты бұрып кері оралған
Жар қылып бар ісіне Жаратқанын.

“Жарылғап тосқан шығар, кім біледі.
Оған да тылсым емес, тәңір негі.
Жаны бай, жөрегі - от, тілегі - адал,
Қазақтың нағыз қайсар шын тілегі!”

Бөкейнің тым жорғашыл Нарғызылы.
Нарғызыл жорғаласа - жан қызығы.
Межелі жер - қайта қаушыға келді,
Басталды қағіменің ал, қызығы.

Тәңір бедей тәңір керіліп Жарылғап тір,
Қасында қолдебіреу дарылдап тір.
Тас қорқып, тау жақпырып қосылғанда,
Жөңелді доғыз болып қорылдап қыр.

Бөгенбай келді, қорді жау батырын.
Бөкейді қорген екен жау да бұрын.
- Оу, Бөкей! Батыр қылау қымет пе еді?
Қылыш тез! Қалды енді қай қадірім!

Босатты ая- олды ыл-ар аннан.
- Ей, Далба! уып келді кім орта нан?
аза а ат ойнат ан сен емес пе,
Тынбаспыз айдап шы пай б л Ар амнан!

Жазыл ан аты бар мед ма дайы а?
Кезіккен стар жауды андайына.
Ал енді ай ай, Далба, осыны а
Татыса т тын д мі та дайы а.

- Жала аш жат ан алпым т нге арай,
К рінем мына т рмен кімге, алай?
Жаяулап мен жеткенше жер т бінен,
Шерікке маза етер кірген арай. -

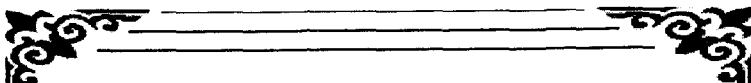
Б генбай мол кеудемен ар ылдады,
Ж ке ні ж зі бірте жар ындады.
рине, аздап іште кпе бар ой,
Біра ол бір к луден артылмады.

Екеулеп алып барды “Боса а а”,
“Боса а” айналыпты ос оба а.
У да шу. Ойрат т гел д бірлескен,
н-т нсіз ала берді тасада адам.

Ай аппа . Кеткен биік к теріліп.
йренген к к ж зінде жеке ж ріп.
Бір кезде бізді Ж ке бас шай ады:
- Жасауым т ні бойы бекер міт.

Бір жауды стап едім к рыш анат,
Б кем-ау, жа гырмады б рыс санап.
асы тап бар жина ан абройымды,
Жау бар да неге шашты уыстап ап?

- Оу, Ж ке! кпе , симай бір басы а,
Айналып кеткендейсі ырбасы а!

Ол Далба - бір ұосынның ұолбасы ұой,
Сен оны ұрлап ұаштың ұрұашыдай!

- ұолбасы симас деп пең ұанжыұама?
- Асұаң бол, Жұкем менің, ұалжырама.
ұолбасы болмай басұа біреу болса,
Лаң тырып кетер ем ұой сай-жыраұа.

Соұыстың тұртібі мен жұні бұлек.
Адаспай ұадаұалау соны да ерек.
Мысал ұой, айтшы неге ұалдан сонда
ұстады ханды ұйде, сені бұлек?

Еліне ұуың салып ыландаған,
Ханұа ол тұк ұиянат ұыла алмаған.
ұйткені хан артында ұазаұы тұр
Сияұты Ай ұыр астынан ұыландаған.

Далбасыз бас кұтерер ұосын ұайда?
ұой болып баұташысыз, шошынбай ма.
Ел-елге ер ұрлады ұазаұ деген
Даұпырт сұз жаманат боп ұосылмай ма.

Ал Ертең Далба батыр аұырады,
ұзің ді жекпе-жекке шаұырады.
Жең есің таза айұаста, асұаң тайсың
Ерліктің жайұалар бір жапыраұы. -

Кең есіп ертең болар майдан шебін,
Тарұатып ішкі ұкпесің, ұайран шерін.
Екеуі екі айрылып ұайтып келді,
Тұсекке - Арұасының жайұан шұбін.

Күн нұры тастұбеден тараұанда,
Көлеңке балаұтарды жалаұанда,

Жарылғап кернейшісі белгі берді,
Бігенбай ту көтерді ара нағға.

Туы жоң жау жағыны көтерілген,
Дауылпаз дудан безген,

нөкер өннен.

Бігенбай ағ-таң өлі:

“Ең болмаса,

ө аракет жасамас па жетек ілген”.

Жарылғап өзі білгенін айта алмады.
Аңаның белгілі өой бас шайғары.
Бергізіп жекпе-жектең керней сазын,
Ортаға ө ылышкерді өасө айтады.

ө ылышкер - ө азыбек бидің берген аты,
Бөгіңде жан серігі, ер өанаты.

Дөбірін ө ылышкердің ағыз өылған
ө лытау, Кішітау мен Арөанаты.

ө ылышкер шабатындай жер-көкпенен,
Төяңын дөрс-дөрс соғып өрнектеген.
Жаңбырды төяң, өран өөз, жартаста,
Намысын өас жауының өрлетті өрең.

Шанышты бір байрақты місе еткендей,
ө йтеуір өздерінше іс еткендей.
Бір кезде өөлаөасө а мінген біреу
Бөрылды өираладап іші өткендей.

- Ей, Далба! Далбамысың, өамбамысың?
ө зарды-ау байөөс батыр өамданысың.
Шыңсаң шы өасө ая кеп өарсы алдыма,
Ар жақта бітіп болса өалған ісің.

Төс өашып, өрей буып, жылай ма ішің?
ө ылышым жауабың дысө райды шын.

Жерімнен кетемісің, ашамысың,
Жерің ауып, ілде мәңгі ғұлаймысың?

- Әй, азам! Ата жауым! “Із-зантала!
Таптармыз. Аптап тағы біз анталап.
Кетерсің Арата тігіл ыр мен Сырдан
Ел ақтап, айыр сарап, тіз аралап! -

Жарылғап жау көмейді жаған дағын
Жума боп, сарылдатып аған анын.
Айытып ылышкерді арсы мтылды
Жапыртып ос апталды
шат алдарын.

Жарылғап майдан шебін шыр айналды.
Жау боп, сарбаздары шырайланды.
Далбаны арсы алдына тара алды:
- Жасай бер енді маған мың айлаңды!

Сәгісін Далба батыр бойлат алы,
мтылды тлабойда ойнап аны.
Сап еткен а сауытқа көк найзаны
Жарылғап ттып алды,
бойлатпады.

- Әй, тырғу! Төнде аштың жала ая.
Туың жоң! Ту орнында ала таяң.
Аліксің! Атың сенің кеше ашқан
Берейін сазайыңды аямай-аң!

Жар етті алмас ылыш. Зілді бас.
Ойраттың көздеріне тізілді жас.
Лап ойды ос ол арсы бір-біріне,
Азындай аңды көрген ызылға мас.

Осынға байраң-туы көрік берген.
Енгізіп көш-айратты ерікті елден.

Азақтың осы олыны осы байрағы
Рухымен тусыз жауды жеңіп берген.

Ту - ары! Намыс, кегің, сөйеніші!
Ту бар да аулиесің! Киелісің!
Бір емес бір жаныңды шиясың,
Асиетті Туған Жердің сөйеміңшін!

“Арпабат!” алып кетті аспан-көкті.
“Маянбай!” сол қараңа осыған лепті.
Жарылпап, Бөгенбайлар тізе осып,
“Аң жолдап!” жау алдына тосқан кекті.

Төліп жатым ауа, көңің көрістен,
Туған соң ауауытып Көңің терістен.
Быт-шыт боп ашты ойрат бас сауалап,
Ат басын майдандағы бұрды қорыңнан.

Сарыарқа - сағым қана шын далам,
Ойлаушы ед: “Алашымда көңің алмаған”.
Ояңды. Саң-саң көлді. Сабыр ашты:
“Келіпті-ау кегің ауып шын балам!”

Төбеден төгілді ойнап көңің шуағы,
Тірсектеу ашқан жауды тыншымады.
Алаған жебе жолып, найза төйреп,
Шеріктен ырысыған қан шығады.

Жел көлді: “Жыла, жыла, жын көңің белек!
Көңің, жылағаның кімге керек!
Баспаңың баспанасын ота жаппаған
Қортейді қаз сирағын көңіңге бөлеп!”

Аңтырды сарбаз азаман ауған,
Айратты ойраттарды ордан, қырдан.
Арпаңың арда қолдары арпағанды,
Намыстың қуатымен жандандырған.

Арпаның ізен-көлді танығына,
Арамдап, суықтың тәліміне.
Сол жауы бәлкім міне жертезек боп,
Ілді намыс, кектің қырығына.

Арпаса жұрмес енді ойрат-алма,
Жұрсе тек асық боп жайрап алма.
Тау болып Далба сынды бәлкімгі қалған
Белгі боп - жеңістерге сайрап алма.

Қашты жау, қашмы ойрат бұрсектеді.
Қосмы-ақ алашымның тірсектеді.
Топырлап оңдап, жұздеп жатыр қалп,
Қазақтың бірі тырсетпеді.

Мынау қан - жау қашқан қан.
Керемет қан.
Сарыарқа сағым ұды. Елең етті.
Қуанды. Қуаныштың жасын тәкті
Қартаспен қанатына қабелекті!

Ояңды ойым, қырым.
Дәбірледі!
Жел кетті қаңғылдеп.
Кідірмеді.
Қаңдер қарға шапшып шаттанған,
Тәбелер сап тәзеді жұгіргелі.

Қолдерді толғағы - тамсанған.
Тоңайды мол суылы - қан салған.
Даланың жайылған - бусанған,
Босанып азаттықта дел-сал жаны.

Арпаның қай боздады шанағынан,
Келгенде жауын қуып бала-қыран.
Қастінде қан қалды қазағы қанмен,
Оралып бағыт кірді балағынан.

Жау ашты. Бәгін енді алапат кін.
Жанымды анша мәңге жаралаттым.
Арала алдарымды аралаттым,
Жеңіс атты кәнімен алапатты.

Тәріне, екі батыр жар басында,
Жардан қалап кәп жауы алды осында.
Айналып бірі - қалқамға жайрағанда,
Айналды бірі - жасын-қорғасынға!

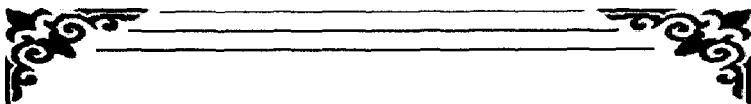
Ашанғы азағ болар момын халы,
Жете алмай туған жерге қалп, талып.
Жері қой - ең асылы, ең ардағы
Жүретін қарашыңтай орып, бағып.

Тиме оған, Туған жерді қалшағына!
Алма оны қиянатты қыспағына.
Егер де жерге тиіп, жанын етсе -
Азағы қасиетті ашу қстады ма,

Ашпа онда!
Ашып, пысып қалтырмайсы!
Сен оған бір-аң қысар талтымдайсы!
Азуға бір-аң басып, жанынды алып,
Тәкірер! аңырыңсың - жалтырмайсы!

Тәтам жер ешбір жауға бәйырмаған.
Киесі жерді кек боп қалындаған.
Табады қалқ кесігін, жерді сатып,
Жүрсе де қызойнаң қып қиырда адам.

Туған Жер - киелісі ең киелі.
Қанымен қалқан Алаш қалқ иемін.
Арқаның кіндігінен қалқ жетсе,
Сатады ел қалқ иегін, ер қалқ иегін!

Сарыарпа - мекені ойлы Арпынны!
Белгісі кәне заман, мұнар кәннi.
Басына тауларыны кі адап,
Алашты ертеден-ақ мар ұлды.

Темі - азат жері, кәп апаны.
Ан шапшып жазды бәгін кәкке атаын.
Екі ру - аракесек, анжылы,
Танытты діретін текті атаны.

Жасаған! Ысыр бәлтын Жары Кәннi!
Жеңіске қалдарынды аны тырды.
Сіндей азаматы Алып ұрды,
Аямай ар-намысын Алып ұлы!

Тіткені Сарыарпамен жаным бірге.
Керек пе, тамшыласын аным мүлде.
Арпаңды жамандаған кімде кімні
Қайсы аузы-басы: “Жаңылым!” дер.

... Тұтқынды иіріп сап қай кей белге,
Кән айтып, екіндіге ең кейгенде.
Ширатты шалқы мұртын айта-айта
Менсінбей сәлелерді сәл ой шалға.

- Кетермін бәйте берсем жеріп мүлде.
Осы ма? Арпаң мынау кәрікті бе?
Аңтылы қойы айда?
Жылы айда?
Моласы ұу сәйекті!
Қалікті де! -

Жарылап жаңырмады, бас шайады.
Ашуын кәрек тісте қас айтады.
Сол екен ұзды қабыл ая асты,
Ызасы ұзу қанды тұсте ойнады:

- Сен кімді басынасың кәлкі менен?
Сарыарқа - қаған тамырым бәлкілдеген!
Ертең-ақ ауыл кәшіп келген кезде,
Жарасар жаз кәркіне жәртүмменен.

Іші де асқақ тілек бопына ма?
Неге сен бәлтір шаңырады шығылама?
Сарыарқа - жер бетінде жеріңізім,
Сарыарқа - айналмап педігізіма.

Ұлғи мұрт Ұарылдасын Ұарап тұрмай,
 - Жүніп тап! Тұрғанымда сені ат Ұылмай!
 Көзіңді аш! Сауырыңды тұрп сабар
 Ұаптатып жауып берсем Бараңтымды-ай!

Бігенбай қарасу боп атуланды.
 Астың су аңға жетіп, тіуланды.
 Дәл мынау қылы Жеңіс басталарда,
 Талау боп, басты осыған тату алды.

- Ей, танти! Достың тіні
 мың сан абат.
Жүрсең - жол. Көшсең - көлік.
 Тұрсаң - тамақ.
Руа араласпай аулаң жою,
Аузыңнан ұсой аның тұр соралап!

Босатар Сарыарқа амды қап ресімен,
Ерлерін айырма қап пең қалесінен.
Тазама да қап жолатпай, жаңа нәп е тай,
Тәңір қап бар жаңа сылы қап тан тәңіресілген. -

Айылын анау бірақ жинамады:
- Арқа деп шпеттейсің ми даланы!
Төңірдім ал, бетіне!
Ал, көңіне,
қалаң осы болса қалаңаның!

Абылды осы болды жеткен жері,
Тыпылып тырып еді кәптен бері.
- Шың - деді - жекпе-жекке! Жер ашуы -
Ел ашуы.

Аймады.

Ақтемдеді!

Шалы мұрт: - Боса алмай, жәніе кет!
Алде сен атырып пә жеріе кеп.
Жер ме осы!

Тау сияқты тауы да жоқ,
Сояудай сабауланған шабі бәлек!

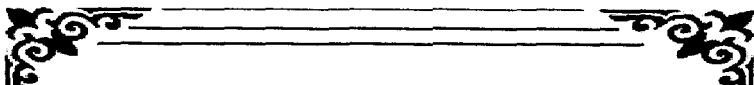
- Ал, онда жаны арам зіңнен кәр.
Ал мынау - сен жауызды қазілген жер! -
Ер абыл тап берді де бәріп алды,
Аыран кеп қашігенді лезілгендей.

Шиырып шалы мұртты лақтырды.
Шалы мұрт екі-ақ аунап, алапты рды.
Жан дәрмен аққанжарын суырып ап,
Атылып арысласын алаңа рды.

Аран жоқ. Армақтыгіл тиген де жоқ.
Абыл ер басын баппып, иген де жоқ.
Шалы мұрт екпінімен келген кезде,
Ашырды ауыр соппы тигенде дәп!

Жәңілді сәм денесі жардан асып,
Домалап, жау мәйтімен араласып.
Ит қалім иттік қылған табар қаман,
Аарыстық ара бәлтай кәрі басып.

Кейде жаз, кейде ызарлы тапдырма еді? !
Акетті опасызды тандыр қалім.

Біреудің ұлт жандысы ғміт ексе,
Біреудің пірсіздігін таң кәремін.

Дірілдеп сағым кәштi кәк белдерден,
Нарт ызыл шапаң рдi кәк пен жерден.
- Ал, Бәке, бастайын ба? - деп сәрады
Кездігін жалаң татып Бектен мерген.

- Не істемек? -

Жәкең біздің тәсінбеді. -
- Кездік не? Керек пе еді ісінгені? -
Ғарылдап кәлдi Бәкең : - Тәтi ындарды
Айдарын жәр ғой ғырғып тәсіргелі.

Ғайтеміз шіркiндердi ғлтiргенде,
Ғаталды ғелге ғбәйiр келтiрген бе.
Сiң бейдi бәлар бiзге. Тамыры анда.
Іргесін кәшейiн деп ел тәргенде.

Сондыған тағырлатып шашын алып.
Айырып бәрымынан сесiн алып,
Еліне тәтi ындарды ғайтарамыз,
Екінші келмейсiң деп кесiк алып.

Бәкең нiң разы боп мәрттiгiне,
Кеудеге ғолын басты, шарт бәгiле:
- Ғәй, Бәкем! ғмiр мәнi - ғнегеде!
Аяма! Жотам мiне! Арт жәгiң е!

Аяумен аялаумен сәсты жәрек,
Ғадiрмен ғадiрлеумен кәштi бiлек.
Ал бiздер оғды-солды найза сiлтеп,
Жәремiз ажарлана сес себелеп... -

Кән батты. ғайда, неге асығады?
Сарыарған жуар ғанша тасын ғлi.

Ұр тасы мұйыт шұңған тәсімен
Жиіркеніп шошынады, ашынады.

Шығады ерте тағы кәң айналып,
Табиғат солай шешкен мың ойланып.
Келеді туған жерге елі оралып,
Сарыарқа - келбет табар шырайланып.

* * *

Жыл тәтті. Ойраттарға Дауашы хан.
Дауашы жерген жері, ауасы - қан.
Тағы да бәлік шығып, қақ бәлінді
Ханменен қарсана арасынан.

Ал тайшы Абылайды тапты, келді.
Абылай тәйге берді, атты берді.
Қасына бір мың сарбаз және қосты.
Санаға шайқастарда бақ тіледі.

Тәстіктен Хун-Ли қытай ат ойнатты.
Арқаға қазалартып атойлатты.
Алаш ше? Алаш қалмай жер бере ме,
Жеректе намыс-кекті от ойнатты.

Алғызып ұр ауылдан ер-таймасты,
Абылай алты ай қуды, алты ай қашты.
Ағыры Орта жезді тәгел бастап,
Міне енді “аққайлап!” Алтайға асты.

Қыптаудан сәукелелі Алтай кербез.
Кербез қой сәңденеді Алтай ұр кез.
Алтайдың жері жамсақ, желі - жәпар,
Болмайды бәл бәлкеде қартаяр кез.

Алтайды тулап аңған әзендері,
Бұраңдап, буыраңғаны - безенгені.
Суы бал, балыңы нәң, ағы - тағы,
Шіркін-ай, кәріп бәрің, сезер ме еді!

Алтын кәң - аймалайды алтын табаң.
Болмайды Алтай тауда салғын абаң.
Баста - шың, сайда - әзен, тәбеде - кәң
Тәрады бәлтан биік жарғылдап-аң!

Алтайды бауырында жаз, басында мәң.
Араңай тасқа шыңған, асында әң.
Жыпылда жын жәре ме, мәң жәре ме,
Белгісіз ию-ию шашылған із.

Мына тәс ана тәсқа әң самайды.
Мынау - бас!
Басқан шоғыр - тәк самайды.
Елірсе емендері шыңға әрмелеп,
Гәлдері таңғы шықты жәк санайды.

Сайынан кәтерілер сағым ашып,
Айнақал аспан-кәкпен шағылысып,
Жәреді бәгін кәрген жалғыз кәнін
Амытпай жәз бір жылда сағынысып.

Саңғылдар әңзә аңып тау ағыраны.
Болған соң салу Алтай - тау, тәрағы.
Бәлт жоқта шың басынан кәміс суын
Жаңбыр ағып мәлдіретіп жаудырады.

Сайрайды орманында бәлбәл әңсы.
Сол әні - бәгінгісі, мың жылғысы.
Араңай жота бойлай, жал-жал әскен
Бейне бір хас батырды бәлдіргісі!

Кезінде аза азып алтын алған,
Ерітіп, судан сәзіп, алғып алған.
Аталып алтын Алтай сәукелелі,
Сәзі де ел көзіінде алтынданған.

Алтайды аю менен маралынан,
Алемге тарады ем, тарады ең.
Шипа ой ағы, аңсы, шәбі, сәлі,
Таппассы аю емге тіпті жаралы адам.

Сол Алтай алды тосып Абылайды.
Алашты - аңгелерден жаны байды.
Алтайды алатайдай ойрат теуіп,
Тауды да, даланы да танымайды.

Аңгеге аңге жаңтан жаңрген ауып,
Алтай бір - жаңнін жаңлар көрке тауы.
Керексе араңайын отын етер,
Аңлатып самырсынын ірге жауып.

Жататын топырлатып алтын аймақ,
Алашын, алыс кеткен халықын ойлап.
Келер деп кек аңылышын көкке сермеп,
Кеудеде аң намысты аң толқыны ойнап.

Келді аң ол, жау аңліп, ел аңмесін деп.
Алтайды даңғы аңайта аңрлесін деп.
Болғанда Арға - жаңрек, Алтай - тәжі
Азақты аңасиеті аңнбесін деп!

Ай туды, аспаннан сәт себеледі.
Алтайды көміске орап тәбелерін.
Сидиып көкке атылды самырсындар,
Сипаған аурулардай денелерін.

Бәлт кәшті қыза, шыға ілікпеген.
Жел есті - “Көкті әзір тәріп берем!”
Абылай көк шатырда дөңбекшіді,
Қыясыз, кеуде толы көдікпенен.

Алтайы міне, алдында жалтылдаған,
Қимті - қатпас от жалындаған.
Бір ісі бір ісінен осал тәссе,
Жерлейді кешегі зор даңбыды адам.

Қазаға тәгел тегіс жаға алмайсың,
“Жағам!” деп қизді қиз тағы алдайсың.
Бірі орыс, бірі шәрішәт жағалайды,
Бәріне қайтпана амалдайсың.

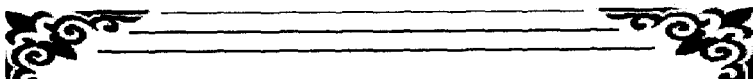
Жау жаман қзгеде емес, қизі дегі.
Білінбес сырт бергені, көзілгені.
Отырар қр қизі ді аңдып, бағып,
Қйтеуір ең болмаса сәзілгелі.

Жау аяр сырттағыдан, іші дегі.
Алысар беделінді тәсіргелі.
Суалтып суатынды қизі ішетін,
Кеміту қуатыды - тәсінгені.

Қылышты суыратын қынабынан,
“Менікі бес намаздай бір-ақ қран.
Абылай алда-жалда ырғып кетсе,
Кеудеге алмасымды бір-ақ қрам!”

Осылай қтп жатыр сынап көндер,
“Қалады мен бәлінсем, жылап кімдер?
Қмірім ат жалында барады қтп,
Жанымды жан шығар ма сәрап білер?

Алаштың неге іздедім ақ тандарын,
Көбейттім неге жерін, баған малын?

Несіне қамал бұздым, жау ашырдым,
азақты кәпкәрсем де сатқандарын?

Несіне қарады ай-кәндерім,
Батпандап қар болса қайыым мені?
Алғысы аз, қарғысы кәп аза үшін
Былғауға босатам ба айдын кәлін?

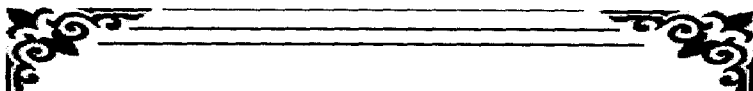
Адалдық болмаған соң азағы не.
Ойрат не?
Білмеген соң таза жәре?
Менікі бостан-босқа тыраштану, -
Басына тілеп алған азабы де...”

Осылай ойға батты, дүп бекшіді.
Жасытып жауынгерді,
ең бекшіні,
қолыңда ат қолыңнан айтып кеткен
қолыңнан батырлардың ең кекшілі:

“Екпінім теріс ағызған қарасуды!
Жол салған тауды бұзып, жара суды.
Мені айтар - “аза” десе,
барлық алаш!”
қайтесің тәңірмен соғылап, аласқанды.

“Жер мынау - атаң оныс! Алтай - мынау!
Осыны ақ сауменен қартайдым-ау.
Басқа аң менің бағым озып тұған,
Сен тіпті мың тымсынып талтайды -ау.

Алтайым - атажұртым, таулы мекен.
қолым-ақ ерегессем жауды нетем...
Ешкімнің басынғанын кәтермеймін
Қолыңмен, кете берсін бауры бәтен.

Жорыққа бабдан ірі мен бастаймын.
Мен деген екі жәзді алмастаймын.
Ендігі олжа-қалжа менде қана.
Басқаның қалесіне жармаспаймын!”

Абылай қап қапсініп, тәңілген-ді.
Қабірек қазішіне қәңілген-ді.
Мырс етті қалгі дқап есерлікке,
Аяқ мен озам деуін жәңгіргенді.

Мелілі қой, қаркім барын иеленген,
Шыңсыншы кімде болса қаңйегі елден.
Тырсыып қай қазалқа қалке айтарсың,
Тәңір хақ қазі-ақ шешер кие берген.

- Бармақ дос! - Енді ішке Жарылқабы.
Жоқалды мандайының қатарылқаны.
- Отыршы, айтшы мақан, адал достым,
Батырдың неге сонша жарылқан.

- Қараққы тәң болады, Ай тумақан,
Білінбей ешбір белгі айындақан.
Адасқан жолаушыны бастап келіп
Тәңіранда
Қарсы алады жайың далам.

Сайрайды қанші қаңсы мың дауысты,
Тыңдайды кім қаншіні,
кім дауысты.
Ал, дала ер қалдарын тәңске басар,
Қалкелген жеңіс атты мың табысты.

Кейбіреу барар қарыс-керіске де,
Қарынып атақ қаншін теріске де.
Қалзгеден қалзін артық қалоймақ қаншін
Айналмақ керек десең, періштеге.

Көк бейер көк қосқандар кестіп елде,
Бірлігін алашыңның кескілеуде.
Айтесің, өз олынды кесе алмайсың,
Зімшіл ктемдігін естігенде.

“Осылар айдан шықты,
Айдан келді?
Апарар ай бақытпен, ай маңа елді?”
Арине, жеріңе батар сара
Көккенде бейбіт көнді,
сайран белді.

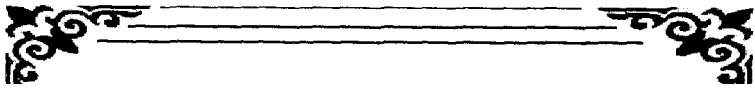
Азақты мықты жауы - бағаласты.
Жаңсыны жаңсылығын маңтамасты.
Болам деп бір көн бура зіркілдейді,
Жол тегіл, ар-аятты саңтамас тегі.

Кей-кейде мен де, ханым, кінемін.
“Алашым - ханды болып бекімедің.
Азге емес, өз ішінде алауыз боп,
Бірліктен өне бойы кетіп едің!”

Арманым статпайтын ішімдегі -
Азамым бірін-бірі тегінбеді.
Жоң болса, ызығаныштан көре алмады.
Бар болса, тік опара ішіп-жеді.

Аямай бірін-бірі батырады,
Оянбай бауырмалды жатыр өлі.
Атырып, іліп алып ота жаңар
Бірінің шып тегіс жапырағы.

Тыпырлар торда қайтай аң жерігім,
Сан рет шарасыз боп жанды іредім.
Бір аза бір азақты жау боп шабар,
Алшынтып жауызды аң бір өлім.

- Жұ, батыр!

Шығармыз-ау от жалыннан...
Азақты мен көтарама... оңтарынан.
Бірібір ешкім жақсы ұлт таппас,
Жамандап, ұзін ұрып, соңынан.

Тыпырлап тулағанмен аң жөрегі,
Боп тұр оң сол азақта жан тілегім.
Кеудесін ұрып-соңар біреу... екеу,
Алаштың - бізін мәңгі ұл-тірегім!

Көпкем жоң соңыма ерген аңдасыма,
Ойды ма солар лаулап жанбасыма.
Азақты атажұртын азат етпей,
Найзам мен тыным бермен алмасыма!

Халымның бізін йретер ара да тұр,
Ханы - кім?

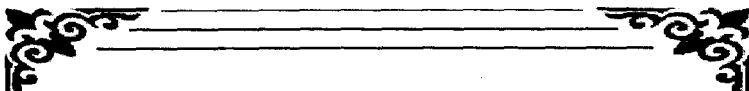
Арауы кім ара, паңыр?
Балаңа ел алады, далаңа - хан,
Тауарих көшін бастап бара жатыр.

Келеді сол тарихпен желіп кеткім,
Лтымның уызында еріп кеткім.
Йтеуір, дүтке ұят - алашымды
Ешкімге көз сатқызбай,
ерікті еттім!

Кейде ескем.

Кейде баяу сырғанаған.
Көнім жоң ділетті бұрмалаған.
Халымды бұтен жұртқа ұл етпедім,
Халымда тұс болған жоң ұл амаған!

Кінем - ұыстаң, ала салғызбадым.
Жер тырнап, дүң тергізіп алғызбадым.

□ онарын жел білетін □ а□ ба□ тай боп,
Даламда к□ шіп-□ онып, а□ дыздадым.

□ ксимін д□ л осындай м□ □ бас□ анда,
□ зіммен □ зім □ ана сырлас□ анда.
□ зірше шы□ арам деп шар□ □ рамын
Со□ ыссыз, бейбіт, □ сем К□ нді аспан□ а.

Жанымды жай тап□ ызбай сын□ а малып,
Отырам ой со□ ты боп мы□ □ амалып.
□ згені□ тынышты□ ын б□ збайын деп,
□ зімні□ тынышымды □ рлап алып,

К□ □ ілім де,
 к□ гім мынау б□ лт бас□ ан,
Ішімні□ ішірткісін ж□ лып □ аш□ ан.
Ел - бала, мен - шала боп б□ рсектесем,
Тумай ма жылау к□ ндер ыры□ □ аш□ ан.

Барма□ дос, бар сырымды білем десе□ ,
Зер салып, сырттан □ ара б□ л елге сен.
Жау □ уар □ р ауылдан батыр шы□ ып,
Жыр т□ гіп □ р тойында ж□ рер к□ сем!

К□ рбілте □ йып жат□ ан б□ рын к□ рдей,
Ой, миын мазаладым тыным бермей.
Сал□ ыртты□ санасына саз □ ондырдым,
□ шсын деп е□ болмаса □ ырын к□ лбей.

Д□ н салдым та□ дайына тамсансын деп,
Жыр ектім кеудесіне □ н салсын деп.
Пердесін □ ара т□ нні□ □ арс айырдым,
Шапа□ ын ат□ ан та□ ны□ □ арсы алсын деп.

Талпынды.

Алдан б□ рін таба алады.
Белгілі озы□ озып, жа□ арары.

Белгілі тозған заман адыраң ап,
Жауыздың, пірсіздіктің жоңалары.

Ал, Жүкем, елім солай айбынданар.
Тауңалар,
аңғуыңнан айдынңалар.
Алаштың азат туын желбірету -
өлгенше таусылмайтын ыңғайым болар!

Көрсінсе, көркеде шал, көрсінемін.
Төтендеңде бір ер, төршігемін.
Төре емен!
өаның ошыл ыңғайымың,
өмірді сол көбіммен бір сөремін.

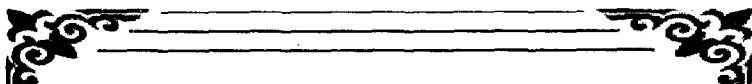
өлы боп өлысымның жараласын,
Жолына шалынады адал басым.
Шең берден мен кетейін, ел кетпесін,
Тарихтан өзаң аты жоңалмасын!

Таласпан өаспағына, өаймағына,
өосылам өазасына, сайранына!
Елемей елім өзі тастап кетсе,
Амал не, ажарымның тайғаны да...

Көбейді көңілімнің өжімдері,
Шағына көміп кеткен жазым мені.
Көнемін өз өзағым шауып кетсе,
Болған соң төрпайылау өзілдері.

Су сепкен. Маздап, лаулап жанғанымда.
Даттаған мыңдап олжа салғанымда.
Мен болдым сөгері де, көмері де,
Төрен соң өмір бойы алдарында.

Содырға шоңпар етіп өңірың бердім,
Соңырға өолым создым, ырың бердім.

Наз айтар нәзіктің пәк кәлісін
Соғыстың сойғанымен ырып бердім...

Білмеймін айсармын ба, жасың пын ба?
Білмеймін кешіктім бе, асың тым ба?
Азаң тың атажұртын азат етем,
Анымды жібергенше шашып кәміа!

Бәрібір сол анымды жерге себем,
Білдірген аманатым — елге сенен.
Азаңым жұрегімді білсе болды,
Исаймас бір ышшыным сенбесе әлем!

Айың тайың. Жарылғабым — жан сырласым,
Басталар шайас. Айың аңсын, аңсын.
Жеңістің келетін батырлар ойы,
Арсыдан ғәдірет боп жаусын даусың!

* * *

Таулардан асып атты кәң,
Самырсын кекке шаншылды.
Асқардың басты аптығын,
Ағыл шоғырға әйреп әр шыңды.

Ғәрілдеп ағзен тәменде,
Тас-тасқа ағды тамшысын.
Жайылды ағжым тәбеңге,
Белдеулеп тастап ағамшысын.

Ағзалды ағосын жыбырлап,
Сайрауың ағсты ағкітіп.
Ағсекші самал сыбырлап,
Ағлаған пен кәнді тәра кәтіп.

Ағыл да ағыл тау тағы,
Аспан мен жерде бір-ағ тәс.

Шоғылар- тауды саусағы,
Бір шәкім бәлт - бір аяқ с.

Сол шәкім бәлт алаған,
Тап-таза арман тәсіндей.
Ауытпай осы алапынан,
Астап бір аласа тәсірмей.

Беу шіркін, арман неге осы,
Жоғалмай мәңгі аламайды?
Таусылмай бітпес егесі,
Айнады, сусып алдайды.

Аяша бәлт аайда ығысты?
Жолы а табыс тілеймін.
Сескентіп сесі арысты,
Ауды ма сәсі рейді?

Бір кәнді бір кән алап ап,
Тоқтаусыз уақыт зырлайды.
Соғысты тоны мың абат,
Кәлкісін кәмген мың аяғы.

Тәбесін тесіп аспанны,
Аопарып жерді кіндігін.
Шашынан жапып жас талды,
Зілзала тәнер кән бәгін.

Кәкте аяай сәмды, жерде аяай,
Шулаған жын ба, пері ме?
Тау шәгіп, адам жантаймай,
Айналмай тірлік аліге,

Тынбайды соғыс ойраны,
Амірді шалар аарбан аып.
Арманды жаппай бойдағы,
Азулы ажал жау де адып.

Ізгілік пенен зәлымды,
Тоғысқан, адам кеудеде.
Есірсе елді зәлым бып,
Емірге тексі “өл” деуге.

Жеткізбей жанға зор уын,
Ізгілік сепсе балаға.
Елімні ерлап аруын,
Егесі егді далаға.

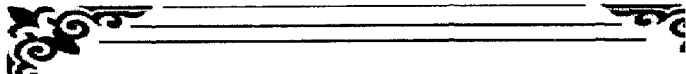
Еызара көліп көн шығып,
Тегді бейбіт шуағын.
Даланда жанды елшынтып,
Ен салып, көктен туады ен...

...Саз керней кенет енетті,
Дауылпаз ағы дабылды.
Биледі ерей ал, кетті
Ебағтар еырау жамылды.

Сол жақта еалба жотасы,
Тарбағатайы ожаға.
Еабыл боп елді батасы,
Тиеді бегін еалмаға.

Көріреп жатыр Шар алда,
Бөрірап буы аспанға.
Жерік боп жер, су арамға,
Еаны мен жынын тосаңда,

“Жекпе-жек!”
шапшып кек ені,
Ой астап айыртада,
Дуылдап алға еірі,
Еарыды мзды арғаға.

Кі зімен сипап кесін,
Затып салды Жібек.
Балаға бегін те сын,
Аумалап берей,
Бірі кек.

“Адам мен адам жауласқан,
Осындай тірлік айда екен?
Айнала шетін тау басқан,
Жат елге мынау бай мекен?”

Бірді жауып аласын,
Бір мырды ана-ау ерлер ма?
Бас айып беріп ат басын,
Шалар ма зін ербанға?

Шегіне бегін жармастым,
Кі терген жасыл туынды.
Ай асым мынау - алашым
Мен, кек, сені елемін!

Сен елсе, болам таяныш,
Жер жастант!
Бірау сен елме!
Жанымды берді-ау аяныш,
Аянба! Емтыл! Бергелме!

Бізіні орда, тіріне,
Оралдың, кек, оралдың!
Керексіз елі еме,
Біз е керек болармын!

Аспанды жаншып сал еран,
Атылшы, кек, аянба!
Даусыңды елі-аң сапынам,
Найзаңды, кек, жай алға!

Берер ем жанды мен саған,
айтейін жоң ой амалым.
зіңді, көңе, аңсаған,
Шыдамай көңіп барамын!

рейге бойды алдырып,
Білмеймін неге жасыдым?
Дауылын көңтің жандырып,
Долдансын, көңе, ашуың!

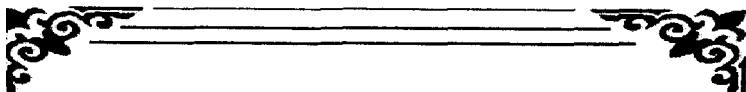
Ой, не, шыңғың араңу!..
Кім дейді?.. Батыр Убашы?!.
Ду болса ол, көңкем - Алатау!
лтірші! Ойрат, шулашы!

Созылды-ау айран ылышкер!
Майданның шебін айналды.
Трмайды дейді ырыста ер,
Салады азір сайраңды.

озалмай, неге бөгелді?
Найзасын ола алмай ма?
Ал, анау...
шаба жәңгелді!..
Кезекті сол жау таңдай ма?

Ойпырмай, сәңгің зыны-ай!
асаяңрып, аңдай ма?
лаңғың бітпес ызыңы-ай,
рей боп бойды аңмай ма?

Аспанға ышты найзасы!
Иі, сәңгі! Тәңгір, ие гәрі!
Жарға жаңға алмас - жай тасы.
Кәздеген жерге тие гәрі!

Алаң ай! Ойрат аңлады!
Сап-сау аң ап, кә кем тә р, аң не!
Келеді неге жылаңым?..
Дә ркіреп тә р аң ой аң ыр аң ні...

Жең ді аң ой, кә кем жең ді аң ой,
аң алмаң тың сардар батырын.
аң лтірем деген аң лді аң ой...
аң зінің таусып аң ырын.

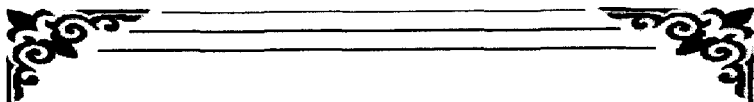
Біреуді біреу аң лтірген
Шайаң асты кә ргім келмейді.
Ешкімді мен де аң лтірмен,
Ертерек аң лгім келмейді.

аң й, бә лар неге лап аң ойды?
Соншама аң айда асың ты?
Ойбай-ау, кә кем аң ап аң ойды...
Кім кә рген мендей жасың ты”.

Аң ырып кірді майданға,
Ернінде уыз Жә нібек.
аң ан исі жетті таң дайға,
Жебенің шуы - аң ні боп.

Тандауға аң лде бармауға,
Соңыстың заң ы аң оймайды.
Жә ректі тіліп,
аң андауға,
аң атыгез заман тоймайды...

Ал, басты шайаң ас алаң апты,
Пергілеу, тә йреу, шапалау!
аң аншама жә рек аң ан аң апты,
Аң ты аң зен аң аннан тап мынау!

Зуылдап җан сар жебе
җанысыз җалай таниды.
җанлайды ыршып бір дене,
җара жер тәнді җариды!

Азайып җолды җизбегі,
Шерік пен сарбаз сиреді.
Шыбырҗан җан боп іздері,
Көйретті, җзі көйреді.

җалы җа кірді тебінip,
Жәнібек җылыш суырып.
җашҗан жоҗ жауы шегініп,
җмтыла берді сҗынып.

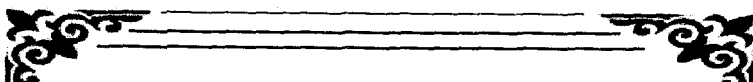
“җ, бала! җтәр җайҗымнан.
Дәл осы маҗан керексі!
Інімнен жаҗа айрылҗам,
Жылаҗан жанҗа җорексі!”

Басайын шерін жанымны,
Жып-жылы җаныҗды җрттап.
Айҗасҗа енді, җаҗынды
Алайын сені җҗрыҗтап!”

Жарҗеткен җылыш кетті җшып,
Сарт етіп тәсті бҗҗалыҗ!
җҗешті бір зіл кеп җысып...
Көз ашты. җке тәр аныҗ.

Серейіп жауы җліпті.
Сәніпті көзі шоҗҗа тән.
Елжіреп җке тәніп тәр,
- Есіңді жишы, аҗ ботам!

Көрмеші соҗыс сҗмдыҗын,
Білектен җолды җандаҗан!

Есің де ұалсын кін бегін,
Ұлтірме,
Ұлме, жан балам!

Жолың да соғыс болмасын,
Көрмеші ұанды жосыған!
Бейбіт кін мінгі орнасын,
Түрінді кріп шошыған.

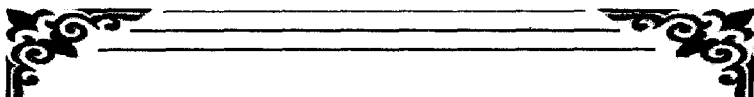
Ұмірді турап, кескілер,
Ұсірген жоппын асапшы!
Ұмітке нзік ұос тігер
Мейірлі кзден, жас, ашы!

Суытпа жанын.
Міз берме!
Кін нры болсын тірегі!
Іі крлік сеуіп жздерге
Ұмір деп сосын жрегі!

Мен крген крме ұырұнды,
Ұлтірме!
Ұлме, жан балам!
Ұзбесін ттті клкіді,
Ұйұнды ұлі ұанбаған!

Соғысты мде аты ұшсін!
Ұолұнды кнге соз, балам.
Баспасын жерді жат ешкім,
Ұайұа алай тзді адам.

Мойны а тза тскенде,
Ұртеніп кете жаздаған.
Шерімді зармен озаған,
Ұолы ды бері соз, балам!

* * *

Әркімде бітпес арман бар.
Әркімде-ақ кәткен әміт мол.
Армансыз - әліп әлпандар.
Әмітті әрлер суық кәр.

Жаратқан кәткен жасындай,
Әстар-ау кейде арманды...
Лепірген жәрек басылмай,
Тәңіреке салар жалғанды.

Әайтесің бітпей әойса егер,
Әмір мен әлім егесі.
Кән батып кәткен,
Ай сәнер,
Әираса әәмыр кемесі.

Баттың да кеттің уайымға,
Зар менен шерге әамалсаң.
Жаныңды оңға дайында
Жазыңсыз бәрын жан алсаң.

Кетпейді ойдан армандар,
Соғыстың сызы шалғанда.
Әан болып жерге тамғандар,
Әртеніп жаны жанғанда.

Аңсайды аңғарар арманды,
Соғыссыз бейбіт аңғанды.
Аңсайды әара орманды,
Балалық әмір шағтарды.

Соғыстан келсе тәңілің,
Арманың сәра сарбаздың.
Жанына келсе әәілің,
Жан жарын сәра сарбаздың.

Қ олынан Қ мір Қ шкенде,
Білсе Қ ой ішін жылаған!
Бақиға біреу кешкенде,
Көйзелген жанын біл, адам!

Қ мірді берген ол емес,
Қ мірді неге алады?
Жан алу жанға жән емес,
Тәңірді сол ма талабы?

Дауым бар онда Тәңірге:
Жендет ып жамсап Адамды,
Қ адалтып Қ анжар Қ мірге,
Ажалмен былғап бадамды,

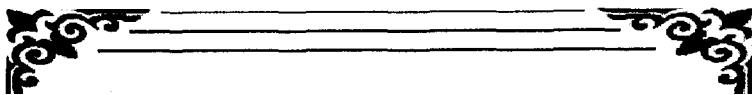
Пірсіз ып,
Қ инап арымды,
Қ кімін айтар Қ азы ып.
Аяусыз Қ рлап бағымды,
Қ осасың неге тазы ып?

Адам ба,
Хап па соғысты,
Қ ыруға кәпті тудырған?
Бәксін деп Қ анға жер Қ сті
От пенен оң ты бу ылған?

Тәңіштің ан аңу армандар,
Соғыстың шарпып жалыны.
Обалар - Қ ліп, жанандар
Біздерге жеткен жарығы!

* * *

Жау Қ оймай Арқасы мен Алтайына,
Қ амалап жауын Қ ырып Қ р сайына.

Шығысқа аунап тсіп, оза берді,
Жіректер қуаныштан қарс айрыла.

Асқа анда қруақ танып Шығысына,
Ойратты сыпып, бәріп уысына.
Қазақ тың қасиетті қара жері
Айналды қара қазан - ырысына.

Созылып шаршатқа анда Арқа белі,
Қарсы алды еміреніп Марқакөлі.
Марқаның шөл қандырып қусарынан
Алаштың барлық шері тарқап еді.

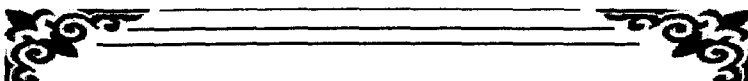
Шомылып ақ Ертіс пен қара Ертіске,
Толқыннан қуат алып, толар көшке.
Балықын тайдай сөйреп тулатқа анда,
Киелі өңдіреті жанар іште.

Жантая жанаса кеп Зайсан көлге,
Жанынды, келігінді жайсақ жерге,
Қолпырып мал да, ер де шыға келер,
Төртінші боп төңірік байсалды елге.

Уа, Шығыс! Сенен балқып тақатқа анда,
Арайын алтын шапақ таратқа анда,
Бар қазақ топырақ сөйіп антын берді,
Қорғауға Туған Жерді Жаратқанға.

Біреудің мекені - көл, арманы - тау,
Ақсатқан бар қазақ тың алба мынау!
Азат тау азат қылын қарсы алқаңда,
Қалайша жан ышынбас, жандарым-ау!

Көңсөйіп шың - өңздарын көлді қалба.
Тілегін қлдарына бәрды қалба.
Ақтуы Абылайдың желпігенде,
Марқайып өңшақ жайып төрды қалба!

Апашты арман шығы - Тарбаатай
Қалатты ол ойраттарды бірі ааратай.
Киесі бір азақты Тарбаатай,
Тең келер Төңір аты, бірауа аты-ай!

Жәнібек жас жері алып-шып,
Қыңде қылдір от шағылысып,
Қабылға айта-айта айта берді,
Қыргендей жағынымен сағынысып:

- Шынымен анық сол қой Тарбаатай?!.
Сол таудан басқа биік бар ма, аатай?
Апырай, қандай қсем! қандай асқа!
Еріксіз билеп барад жанды, аатай!

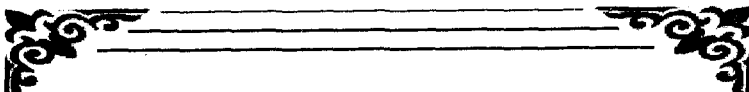
Қыдемі аты қандай - Тарбаатай!
Қазақта осыдай сөз бар ма, аатай?
Басына аппақ бәлтірден сәлде ораған,
Қалай, қы, тулатады қанды, аатай! -

Далаға тауы қалай жарасады,
Білмейсің асқан қырмай аласаны.
Сәлұлың Арға сынды жазық болса,
Асқан боп, Алтай болып таласады.

Қыла - мұнар,
дала жібек сағымданған,
Жай тапты жерін қышып сағынған жан.
Осылай ата жұртын азат етіп,
Апыры қолға тәсіп табылды арман.

* * *

Ой менен қырда қышкен ел,
Жыгендеп мініп жылдарды.

Жалында желі ескен ел,
Елемес ойрат мұң зарды.

Ұыздары кербез ай мұң сін,
Ұуанса, саң-саң кәлетін.
Санадан ұуып ұайұысын,
Іңкәрлік кәтіп жәретін.

Ұлдары ұжет нұр ұұшұан,
Алыстан іздеп несібін.
Кәрінсе кәзге бір дұшпан,
Ұылышпен шешкен кесігін.

Ұауұаны тұтпай ұуелі
Ұанжарды жауұа сермеген.
Жебеніұшуы - ұуені,
Ұлдилеп жанын тербеген.

Ұанатын кәктем жайұанда,
Ұлімге тігіп ұз басын,
Кететін тартып майданұа,
Ананыұұрттап кәз жасын.

Кәшкені небір боздаұтыұ,
Ұшкені талай ошаұтыұ,
Жеткені ішке боздап мұңұ,
Ішкәккені жерге босап кән,

Ұкәнтпес.
Тігіп оұұа бас,
Лап ұояр ұайта ұұлшынып.
Ұлтірер.
Ұлмей тоұтамас,
Жатса да ұалмаұтұншыұып.

Кәні ұтіп солай далада,
Жау іздеп,
жаумен алысып,

Қуантып қоскен жараға,
Басатын шөлін қан ішіп.

Етегін жаппай, ес біліп,
Соғыс деп сіп қрпағы.
Ертегі кінді кеш қылып,
Айқассыз атпай бір тағы,

Шет жерден іздеп қимті,
Тонап ап, қайтса жылғы айдап.
Аймағы ондай жігітті,
Аймалар жерде кінкі ойнап.

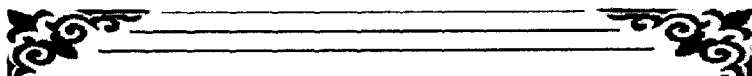
Жұртына олжа салды ма,
Озатын одан енді не?
Көп қылы жауда қалды ма,
Сөйегі қурап қалды ме,

Жазмышқа онда амал не,
Бір туған пенде бір қылар.
“Желпіген жаның самал боп,
Көріңе бар да, кіре бер!

Қалды бе?
Туды азат қын!
Қабірге кір де, тойлап қал”,
Кең байтақ жерін қазатың
Таптайды қалған ойраттар.

Қаптайды қызын, қарқай,
Алашқа ажал тіндіріп.
Толқайды тажал талқаймай,
Аспаннан кінін сіндіріп.

Қуады жерден шыртып,
Қртейді қыстау, қонысты.

Бұралтып, аштан жылытып,
Ілікке толып жер істі.

Азатың анын шашында,
Жебелеп ойрат, сөгілеп.
Зарың жеткен аспанға,
Көбесін көктің тілгілеп.

Сасында аза ашырап,
Ашында тас бірлігі.
Шалая лап шаырап,
Өртенген алаш төлігі.

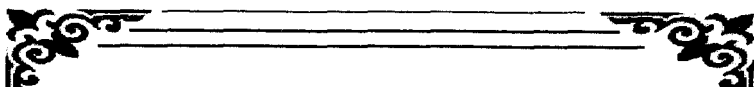
Сөрапыл сесі ескенде,
Денеден шып жан шығып ан.
Сөбіді жебе тескенде,
“Елім-ай” зарлы ын шығып ан.

Кеуденен аңды сарып ап,
Жер ылып ыза-кегінді,
Кіртіп,
Ойрат тартып ап,
Жамбас а басқан жеріңді.

Ойбайлар аза көйініп,
Сатын боп шығып сенгені.
Оймады ойрат шөйліп,
Өңешке батып шеңгелі.

Жетісу, Арға, Алтайы,
Сағынтып көзден бір өшты.
Азы боп жауға ұртайы,
Мітсіз Алаш бөрісті.

Өңрсауы ойрат-алмақты,
Алаған өйстан кем болмай.

Төгірден, пірден, ыруаңтан
Жаралы жанға ем ыонбай.

Алдыңнан арман жеткізбей,
Алыстан ылсіз ыол бөліпай.
Ымітті көдік ыткізбей,
Ыашырып бақты ыондырмай,

Тірі емес Алаш, ылі емес,
Есірік халді кешкенде,
Алдантып жанды тек елес,
Ажалды ыісі ескенде,

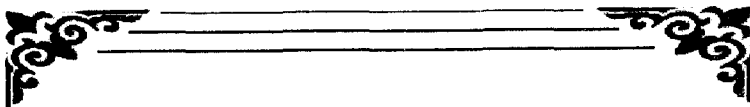
Ыалғанда еркі төсалып,
Намыс пен арды танымай,
Сөнбеген рухтан көш алып,
Атойлап шығған Абылай!

Намысты ыайта тірілтті,
Ыазақты кегін жандырып.
Алып ыап аман бір ылтты,
Ойратты ыуды дал ыылып.

Аспандап ыайта шақырап,
Жанданды алаш ордасы.
Ызеңдер ашып, жамырап,
Тірлікті толды арнасы.

Төнерген төнек ытті төн,
Алашға азат туды көн.
Ойратты басты көк төтін,
Төндіріп ыарғыс сөмдығын.

Ыанжарды салған ызгеге,
Ыанжардан ызі ыледі.
Ыасқайған ыайсар кезде де,
Тапдырды тап боп себебі:

Туыспен таппа таласып,
Ойраттың мірسانасы,
Ұытаймен ауыз жаласып,
Шыршітке толды даласы.

Ұжынап ұртай мол шыршіт,
Жүз кіген селдей ұр ырдан.
Жатпастан ешбір келгірсіп,
Жайратқан!

Естен тандыраң!

Ойратты ойдай бауыздап,
Ұзен боп тасып, қан аңған!
Кеудеден шып жауыз ба,
Жоғалған бір ұлт санаған!!

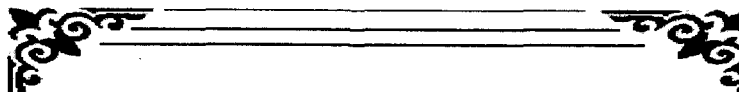
Тоқтаусыз ұырып жыл жарым,
Бір елдің анын тұккен-ді!
Ұалдырып ойрат мәңгі дыңн
Тарихтан ұшіп кеткен-ді!

Бір елге ажал түндірген
Бір елден тұным алмады.
Ұмітін үзісүндірген,
Жоғалған ұшіп арманы...

Шабам деп жүріп басқаны
Шыңырып шашып үз анын.
Шалқаяқ лап аспаны,
Боздамай сүнді боздағы.
Таңдыр ма атал,

тарих па?

Кім жеңді? Кімді кім ұтты?
Зауалы жетіп халыққа,
Жоңылып кетсе бір ұлтты?

“Көп жасар өман көптігін,
Алмаса аузын шыршітті,
Ер менен елге жоқтыным,
Орнынан кетер ыршып Көп

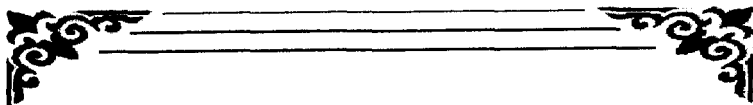
өкелген елге шыршітті,
Таң тегіл,
жерден өөр өалып.
өмірсанасы төрікті,
Санадан безіп, жынданып.

Ойратты төгел жайратқан,
Аямас өытай өазақты.
Тап өылып кезге Ай батқан
Төндіре салса азапты,

өаптақан өара шыбындай,
Жөзі өлсе,
мыңы келетін,
Гобидың долы өөмындай,
Төс-төстан бөркеп көметін,

өытайға өандай амал бар?”
... Бысы ой ханды тырнады.
Ой-бойын өөрсап сауалдар,
өалжырап өре төр жаны.

Там өөтай төнек жан-жағы,
өансырап жөрек өысылды.
өонды ма деген арманын
өондырмай өолға өшырды.
Көмейге өксік тығылды,
Шарасыз халді дал өылды.
Шаарсың кімге мөөыды
Кез өылған өатал тапдырды?

Олай да бәй толқанып,
Аңыры келді шешімге.
Еліңшін артып алға өміт,
“Тайынбас судан шешінген!”

Бас тікпей босқа өтерге,
Одан да алдын алмай ма.
Жіберіп елші жат елге,
Араға көпір салмай ма?

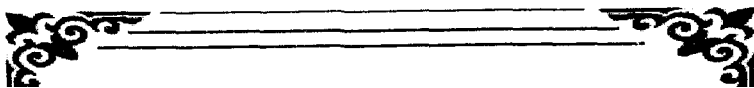
“Бір-бірін сыйлап алыстан,
Тең тартып,
Сөзбен келісіп.
Егестер сынып арысқан,
Татулың сырын бөлісіп,

Өсемнен биік шарың тап,
Аялап бейбіт тірлікті,
Белгілеп алсаң аның тап,
Шекара дейтін кіндікті.

Жау болып тиіп шаңдатып,
Бір елге бір ел кірмесе!
Көкіректерге өң атып,
Найзамен көкті тартмесе!

Арасын бөлген екі елдің,
Шөуешек болса іргеміз,
Жасамай ісін бөтеннің,
Болар ек мәңгі бірге біз!

Халымның аямыңшін мен,
Тапсырдым бөрің елшіге.
Бір-бірі сыйлап, тартынған
Не жетсін тату көршіге!”

Жобалап оймен кәп тәсті,
Абылай саған бекінді.
Арманын - алғыр көк қысты
қашырды. - “Ал-деп-Пекинді!”

Елші шып қып ділді,
- қал, - деп, - тілді ел көткен!
Медет шып жалғыз Төле ірді
Айырмас деумен теңдіктен.

Қар жазден қосып текті ерді,
Керуен шып елші жаңалтты.
Сабымы буған көк белді
Шағына біраз кенелтті.

Ой аша кіріп шатырға
қалдебір ойға тіреліп,
Абылай айтты батырға:
- Отырмын сені жіберіп!

Бас-көз бол, Жаңкем, қалділге,
қалымды саған тапсырдым!
Тапсырдым сені Төле ірге,
Еркіне тағдыр - тағсырдым !

Бітімсіз алып келіндер,
Сендерде елді ертегі.
Сендіріндер, сенің дер,
Теңдікте қана дерт емі.

қалым мен сені жібердім,
қалзім шып,
жаңне көзім шып.

Намысқа айра жігерді,
қалайыспай нағыз кезіңді қалт.

Жандыар елдіі мітін
Сендерде алды сенімім.
Болмасын елдіі кні тн,
Табыспен орал, серігім!

* * *

Армысы, атамекен - туан дала!
Тапы шы, кндіз мнар жуан дала.
р тасын арар, теке мекен еткен
ы тап ралайын уан бала.

Ол кндер кз жетпестей алыс бгін,
Ой ана ктере алар таныс жгін.
Арала опарыла кшті Арын,
Ктеріп кек жаныан намыс туын.

Жау уып, жалындаан айран ерлер,
лашын алыс сермеп, жайан ерлер!
лшынып атажртты босатуа,
мтылан кек тасытан майдане ерлер.

шар ед зарыанда с а мініп,
Барады салытан іш жарылып.
Атажау жамбастаан атаоныс
Босады-ау босататын кш табылып!

Самайтын осындайда анат айда,
Саыныш есінді алып, аратпай ма.
р кні р жылынан асып тсіп,
р сті таатыды талатпай ма.

А сатып атажрты - тауы, дала.
Жрегі дрс-дрс ырып - дабылдаан.
Жетем деп жерйыа желдей есіп,
Іш жанып, кеуде ртеніп, дауылдаан

Азат ел, азат елге, киелі жер,
Сол жерге жеткізе алса сәйегін ел,
Осылып ел мен жері мәңгілікке,
Жүректер еміренген ие білер.

Отсе де талай уақыт, талай заман,
“Жетем - деп, - Арқа, Алтайым,
Алай саған?”

Қазінен аңды жасын аңған жұртым,
Езіліп өміріңді сенің талай санаң.

Басталды елің шеру енді міне.
Ашылып алтын алапа, кең дүние!
Тізіліп айтқан аздай алаш озды
Тауырға Арқасың кендігіне.

Жүректер - өңіңді алатын ашқан.
Абынып жарылардай сағыныштан.
Қырыңда Есіл, Нұра - өңіңді сенді,
Етпеттеп сүйіп жерін табынысқан.

Жас тамып, бой дуылдап сағыныштан,
Арайлап арқаралы тауы өңіңді ашқан.
Сендер бірге шапшып,
Таулар бөңбеген,
Сұғанып өңіңді жарған жарылыстан!

Жайылған бар өңіңді алып дала,
Арсы алды ерлерді танып дала.
Өңіңді өңіңді өңіңді айтты
Еліне туған өңіңді жарып аңа.

Шаттанды алашына асыл елге,
Суы - бал, топырақ - нұр, жасыл елге.
Шыбыртты алаңын, өңіңді, тіз тағысын,
Еміренді өңіңді, Бақты өңіңді ерте.

Жер деген - шааымны шаарашы,
Табысты туан жермен алаш шы.
Сарыарша - шштты шоныс толды елге,
Келді шы - шабыл болды ана сыры.

ш осылып ша азыбек биге жетті Крсн,
ш шылып тмен ш арай штті Крсн.
Бркітті, Ксе, Жнді, Бапы, Асары,
Асора ша мейірін ткті Крсн.

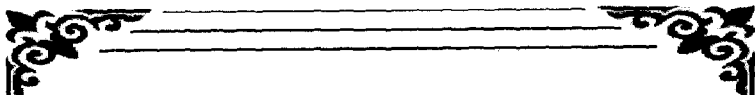
Кшірді ер Жарылшап кп Кернейді.
Ерге дес,
хас жауына кек бермейді.
Лескен ша ба-ш ба салар кште
ш раны “Жарылшаптап!” кккешлейді.

Оралып атажшртша шшт дарышан,
ш шылып жау мен даудыш жштарынан
Ашыып Ашас, Шалтас, Айыртауша
Тілекті шрпашына кштті арыдан.

Жылжытты Найман жшртын Айыртаудан,
Кез емес жалташтайтын шайын саушан.
“Ашайын, Алтайыш бар, жеріше жет.
Болмаса шол жинауша дайын саушам!”

Жшш кіді кп ш шаратай Алтайына...
Сай блді ер Жарылшап шртайына.
Толтырды Крсні мен Кернейіне,
Той жасап жаз кнініш шрт айына

Ащылы кералалы шшздыш жерді,
Бастап кеп,
екі руша із шып берді.
Жамбастап жата кетті атажшртын
Бай шлке, баянды шлке - шшз шып шрді.

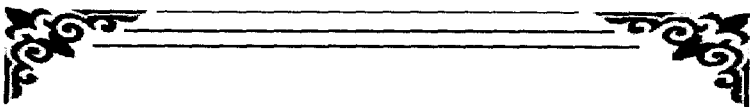
Тапсырды жер-өлкесін ыл-ызына,
Толтырып ақ мен малын ыр-өз-ына.
Табынды туған жерді. Ай, Көніне,
Ымыртта шашыраған ырмызына.

Осылай атажұрттан бақ табылды,
Ел жүрді “елім!” деген мақ тап-қалды.
Жарылмап анда-саңда қділет деп
Найза қстап қаларланып атқа мінді.

...Атысып-шабыстырмай ыр-өзбенен,
Барымта-сырымтаға жүргізбегем.
Бұрынғы ата-баба салтыменен
Ер Жүкем некелесті бір ыр-өзбенен.

Қыт мекен - Ақшатау мен Қарабұлақ
Батырға ыдыр қонып, қарады Бақ!..
... Осымен соза бермей тұмамдайын
Жақтырмай қыз алайтар қарақұлақ.

ТҰЙЫН

Маңтаулы талайларды “Қазақ лагері”
Мың шиқан ене жері, мына жері.
Ал мынау сомдап қаққан сом алтыннан
Келіскен іші сәлу, тәрі едемі.

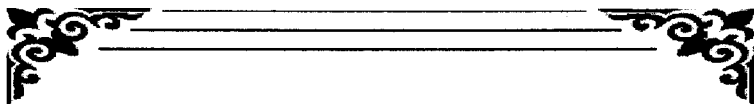
Ойлама ақын шалқып маңтаңды деп,
Отырам еділ сәзді Хақтан тілеп.
Жабысын тәлпар дейтін дақпаза қып,
Керек жоқ желбуазды жаттаңды леп.

Қиялды қірменен шебер жалғап,
Қашсын деп кәсік жәзіне қыңер самғап,
Жібердім жал-қайырың ақанат тақып,
Иншалла, оқ бойы озып келер сағала.

21 қараша 1999 –

22 қаңтар 2000, Алматы.

ТҮЙТЕ ЖАРЫЛҒАП

Жоғалтқанымызды іздеп, ішкенімізді жандырма болған азіргі қолшынысымыз, тәбі ойбалды боп кетпесе, әзірше тұыр-а. Қалыпқан ой, мәліген сана селт етіп оянса, намысты айрап, жігерді жанитыны ежелден белгілі десек те талай сан соқпызған кіншіт орнын толтыру үшін біз кей-кейде әлдебір ауысына ұызыл бұрыш тыұып алып, есегінен де озып кеткен Хожансірді қайын айталап та жұрген тұрдіміз. Бір сәйінерлігі - йтеуір ниет тұзу.

Ниет тұзу дегеннен шығады. Ниетті де ниеті болатынын естен шығармау қажет-ау. Йткені ұлтты тұрұдан, халықты дегейден табылатын киелі маңсат, ортақ мәддені кейде рулы, кейде тіпті ауылды ұезілікпен, бұлқи зімшілдікпен алмастырып алған жағдайымыз да кездесіп алып жүр.

Біз қасиетін танымаған жұрт қасіретке шырайды. Біз тектісін тексермеген ел өзге жерде теңеспей алады. Бірақ қасиеттіні анық танып, тектікті тұсіне білу - дәл азіргі еркіндік берілген мезгілде аса қажет. “Йткенге қол, ұмытылғанды ескер, ділетті тұырына ұондыр, ұиянатқа ұұрық сал!” дейтін бәгінгі күннің ұктем талабын орындауда омыраулап кетіп, опық жеп ұалар жайлардан сағансақ деймін, ағайын.

Қазақта атқала, халықта атқала, ұлтқа ұстаз, елге ұазық болған із Жұнібек, із Тұуке, Абылай, Кенесары хандар, Тұле, ұазыбек, йтеке билер, Бұқар, Шортанбай, Нысанбай жыраулар, Жала тұс бағдар, Жұнібек, Бұгенбай, ұабанбай, Есет, Наурызбай, Райымбек, Апыбай батырлар - барша қазақтың аруағын асырар, рухын сірер, мәңгілік әдірлеп, әстерлеп ұтер қақармандары ұой. Ал, осы ортақ асылдарымызды бір-бірімізге ұимай, “қзімдікі!” деп иемденіп, ұзгелерді ұқешін суырардай ұызылқеңірдек боп айтысып жататын ұрққі кірек атты ауру ұдетімізді ұайта тірілттік те.

Дәлел ме? Дәлел жеткілікті-а. Атақты бәлбасшымыз бәбанбай батырды бәш жәз жылдығын бәш облыс бірінен со бәрі бәсекелесе бәткізіп, бірінен бірі асып бәспек боп аста-бәткікке барды. Жарты дәнді жарып жеген аталарды ауызбіршілігіне бәйымай, жікшілдік, жершілдік, керек десе бәіз рушылды бәбәлшектенуді бәжалбау-бәрау тізгініне жармасып бәаландарын облыстарда бәел басбәарып отырбәан азаматтар байбәамады деу бәисынбәа, бәрине, симаиды. Жалбәан бедел жарбәа жыбәарын ойласа, бауырмалдыбәты бәалауыздыбәпен ауылдас бәонбайтынын ескерер еді. Алашты бәбәлы ардагері, елім деп ебәіреген ері бәбанбай (Бәгенбай, Абылай, т.б.) тойын орынсыз шыбәындала бермей, бір рет, бірабә мабәызын арттырып бәкәлхалыбәты республикалыбә, кешірібәіз, мемлекеттік той етіп бәткізуге болар еді-ау...

Ол ол ма, от басыны кәлін сабалап, топырабәбәрбәылдатубәа бәана жарабәан тентек шалыс аталар мен бабалардан батырлыбәпен бабәадбәрлік іздеп, іздеп бәана бәоймай соны “тауып”, алабәайлап, азандатып жатбәа-нымызды бәайда бәоямыз. Ауылдыбә, аудандыбә, облыстыбә ресми, биресми газеттер батырдан батыр бәоздатып, бәр рудыбә, тіпті бір рудыбә бәр буын-бәтабәыныбә меншікті бәл батырларын бәаптатып жібергені де баршамызбәа аян. Бәл жерде мен бәызбәаншабәты танытып, немесе асылыбә кәрсетіп отырбәаным жо. Жобәтан бар жасайтын сәбәанабә пысыбәтытан аулабә болайыбә, масылдан асыл шыбәаратын ептілік пен епсектіктен таза болайыбә деу бәана.

Асыл... Шын асылды тот баспайды, уабыт бәмыттыра алмайды, бәиянат инаяттаубәа жібермейді. Бірабәшын асылды дер мезгілінде жарбәырата білгенге не жетсін! Сонда оныбә нәры кеуделерге сәуле бәсірер еді, жанбәа жігер, бойбәа бәуат бәяр еді. Асылымызды аялай, ардабәтай білейік, абәайын.

Бәлды шындайтын, ерді сынайтын, биді тындайтын тарихи бәс - жерді жаудан, елді даудан бәорбәайтын

аласапыран жаугершілік кезең десек, Қазақтың мырбаянында 17-18 ғасырлар нағыз жиын-ыстау кезеңі болғаны баршамызға белгілі.

18 ғасырдың бас кезеңінде Түке хан өлген соң бір орталыққа бағынған Қазақтың дербес мемлекетінің тастығына сызат түсе бастаған еді. Шығыс хан тұқымынан тараған түрлер баастығы елді іштен ірітсе, сырттан теріскейдегі күршісі - Ресей патшалығы мен шығысындағы Жоңғария хандығы Қазақ жерін қорғаулаңа қоршай бастаған болатын. Соның нәтижесінде 1723 жылы Қазақ халығы жоңғар шабуылына душар боп, “Ақтабан шөбырындыға” шырады. Атадан өл, анадан ғыз айрылды. Ел жерінен айрылды. Ел ерінен айрылды.

Қазақтың көк аспанын бөлт басты,
Қытты ел ешқашанда қытпасты.
Түс-түстан қыртыл жау қаптаған соң,
Қайран ел есі шыға безе қашты.
Жау шапса, жатқа кеткен жерің қайы.
Жерінен безе күшкен елің қайы.
Сол шақта алашым деп тұған өлдер,
Жау тұгіл қыдайға да бағынбайды.
Ер болса ер тұғызбай тұра алмаған,
Тұғызған талай ерді қыран далам.
Сол өлдер кіндік жұртты қорғап қалып,
Тау-тасын артың күрген бір алладан.
Көмейден толғын ойдан ағып айдын,
Қолбасы бола білген Абылайдың,
Қазақтың бел баласы Жарылғап ол,
Дос тұгіл қас таба алмас тарыдай мін.
Дөшпанға бас игізбей алашына,
Айналды ол бар Қазақтың панасына.
Жан-жақтан жау анталап келген кезде,
Қытқарар жол іздеді даласына.

Халық тағдырының ойын-ойыстау шағында ел орқаны ер туатыны ежелден белгілі. Кернейді Дауынан туған Төйтеңі Жарылқабы осындай ел үшін ең іреп туған батыр.

Қазақта ширатпа шежіре аз, жазба тарих жоқ. Халқымыздың тауарихы тауында, тасық да, қен-суының ат-атауында қалған.

Сол аңыз-гімелер, сол ат-атаулар сөйлеп кеткенде естігіш қала, ақлағыш қыпқыл болса Жарылқап батырдың бала кезінен алғыр болғанын, зерек, сезімтал болғанын байқар еді. Сол аңыз-шежірелерге қала тұрсе, жас Жарылқапты ерте есейгенін, жас сарбаздың бас қолбасыға айналғанын, алғыр жігітті білгір биге айналғанын пайымдар еді.

Адамды ортасы қіреді, заманы пісіреді, дүренті асырады. Жарылқап заманы - ерлік пен билікке толы тартыс пен дау заманы болған. Жарылқап батыр ортасы - басы қаздауысты қазыбек би, қкесі Төйте батыр, одан ірі қаракерей қабанбай, қанжықалы Бөгенбай, Абылай хандармен жалқасқан қара қазада сағырлап қайнаған ыстық сорпадай киелі орта. Қос бөйірден қыспаға алған екі қлкен империяның апандай ашылған аранынан қлтын аман алып шыққан осы азаматтарға бөгін исі қаза тұгел борыштар.

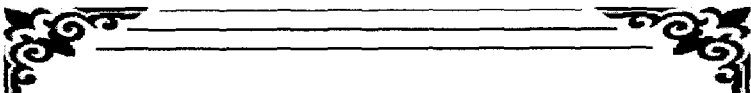
Сөзімді дәлелмен төйіндеп кетейін.

Бір аңыз-шежіре былай ширатылады.

Атақты қаздауысты қазыбек Төйте батырдың қйінде тұстеніп отырса, бес-алты жасар бала қстеріне кіріп келеді. Босаға жақта отырғандар “қлкең дерді аяғына оралғы болма!” деп баланы сыртқа шықарып жібереді.

Бала: “қазекеңді қрп ем, сөлем бере келіп ем!” деп тағылдаса да, қлгі қлекедей жаланған жігіттер кіргізбей қойыпты.

Қзі қаздауысты қазыбек болса, айдағаны мен байлағаны сөз болса, бақғаны елі, тапғаны тілі болса,

би неге еле етпесін. Еле етіп, басын ктеріп алып, сырт а арап алыпты.

Сондағы кргені: белуарынан жала аш лгі бала есік алдындағы отын а дайындап ойан тікенек араанның стінде аунап жатыпты да ойыпты. Сол бала Жарыл ап екен. Баланы тегін болмасын сезген сергек дана батасын беріп, болашағын д л болжапты.

Жауы ор ып селкілдер,
ор аны бол жері ні .
Т беде туы желкілдер,
Батыры бол елі ні .
Жауды оймай ашыр аң,
Жетсін ж рт а дабысы .
Ба кетпесін басы нан,
ор а елі ні намысын.

рине “батамен ер кгерер” дегенді ескерсек, азыбек бабаны шапа аты тигені аны . Біра Жарыл апты з ма дайына тадыр- дірет, болмыс- дірет немесе Жаса аң-Ха сыйла аң жеттік пен ж ректілікті, а ыл мен айланы, зерделеу мен пайымдау абілеттерін айтпай кете алмаймыз.

Т ыш ыс а 16-17 жасар кезінде атыс аң батырды рине са а сарбаздар ал аш ыда баласынып к зге іле оймайтыны белгілі ж йт. Сондай бір шай- аста жаулас аң екі жа тепе-те т сіп, ысты с л іркіліс тауып, біріне бірі бата алмай ос тол ын олды кейін лы сы аң с ті екен дейді. Осындай намыс туы жы ыла жаздап алатын сын са атында ба алма- ты осал апысын ба аң Жарыл ап батыр “Абылай- лап” жал ыз т ра шап аң екен. Іркіліп т р аң аза олы жас жауынгерді со ынан лап ойып, жо ар жаса ын жаусатып, лкен же іске жетіпті.

Осын еру бол аңда олбасшы Б генбай: “а ра- ым, сені “Абылайлап” шап аны , раны ды тап а- ны . Жал ыз сада тарт аны , атар жауы тап аны .

Айла-амалды бағаны, осал жерді тапғаны. Ойлап жатты шапқаны, аңға бөкті шапқаны. Дос сүйінісіне, көрсетпесіне жатпа көн. Ой-ой, балам, көп ойлап, жеке шапқан көйіне ешбір себеп таппадым. Соны тәсіндірші, баршыным! - дегенде:

- Атам ер еді. Керней көкбөрі еді. Кеудесі пер еді, орны төр еді. Мен ылдиласам, намыстың орны ара жер еді. Ара бөріктің аңатын ашып алды. Саңылын салып алды. Алың жау көзіме оғадай көрінбеді. Ендеше бас сауғалар жерім бе еді. Аттанға басып ем, ара бөрікті алдыма тасті. Менің аруағым асты да, дұшпанымның басы ашты. Барым осы, аға! - деп аңсия көліпті.

Сонда аңжығалы Аарт Бөгенбай жас батырға шағын ашып, мейірін тосыпты.

- Ара бөріктің - аңайын деп жүрген аруағың екен, шырағым. Жауласқанды бөрігерсің, дауласқанды ірігерсің. Ара бөріктей саңылдап, ол бастап айта төлерсің. Тадағанды мінерсің, алағанды ілерсің, он екі бунаң найзады хан басына тірерсің. Жасаған хаң, осы жобамнан жағылтпа! - деп бетін сипап, Жарылғап батырды содан былай негісінен бір елі ажыратпапты.

Арине ел шетінде, жау бетінде жүрген жан ел бастайын, жұрт алайын деп азіргі көннің жандайшаптарындай мансап ауып, көкірек керіп, аулы саумаған ой. Жөкең де өзі үшін емес, езге үшін аң тәгіп, ел орып, ат белінде көн өткізіп, жолдастың бірін аңа тандап алып, мың кісіге олжа салып, жерінен жауын, ауылынан дауын аластатумен көн өткізген. Ел айналып, ер сыналған кезеңде алды-артын ойлау, болашағын болжау шын асылға тән асиет.

Сондай кісілік кесек асиет Жарылғап батырда мол болған. Жан-жағынан ыспаған алған Ресей, ытай, жоңғар ысымын екшеп келіп, “ағызаман боларда ара ытай аптайды” дейтін халық даналығына сүйеніп, екі атерді кішісін тандауды, яғни аза

еліні Ресейге жауындасуының ажеттігіне ден ояды. Рине тәуелсіз елдің мойнына өз тінішімен амыт кигізу, еркін де дербес елдің тізгінін бөгенің олына алатып, боданына айналу еш ұлттың айдарынан жел ескізбейтін тірлік. Алайда сол азахия үшін дәрбелеге толы кезеңде халықты жер бетінен жоюалтпай аман алып шығып бөгенің кәнге жеткізуге хан Абылай олы ебек сіңірсе, сол кәрегендік пен кемегерлікте азыбек би, Бөкей ар жыраулармен ооса Абылай ханның белсенді замандасы Жарылғаптың да олесі бар еді. “Азаттыңтан айрылды, тәуелсіздігімізді жоюалтты. Ресей боданына боздап тәстік” деп оаншама зарласақта, сол 17-18 асырлардың бөкіл мәсылман Азиясы үшін саяси, экономикалы және леуметтік олдырау кезеңі болғанын тарихтан білеміз. Империялардың колония бөлісуінің оаны соралап тәруан дөуірінде айылыш, орамсадағы жебемен жердің шегін, елдің шебін аман астап тәрам деу оисын оасимас та еді. Сондыңтан еріксіз кіріптарлы оа душар болған аза жері бөгенің кәнге бөлінбей, бөлшектенбей тәтас жетті. аза оалты бөгенің тәуелсіздіктің кәк байрағын желбіреткен кәнге жер басып, тілін, дәстүрін, салтын сақтап аман жетті.

Біраң шығыстағы оысың кәз кәршіміз ке даламыз оа оызылуын, ен байлы оымыз оа оомартуын ооя алмады. Жер бетінен ойрат дейтін ұлтты, Жоңғария дейтін мемелекетті жойып жіберген алып айдар сол адуын екпінін тояттапастан сайын сахарамыз оа тау суындай ооңылып еді.

Оларды маңдай оа орып тояттаған Абылай батырлары - Бөгенбай, абанбай, Наурызбай, Жидебай, Жарылғап, Аралбай, Олжабайлар еді. Осы селді бөген Абылайдың саясаты еді. Абылай тәңірегінің кемегерлігі еді. озім білемге баспай, өзгеден аыл сәрап, кәес оылып отыру Абылайдың дәруасиеті болса, сол асиетке сай білек кәші оана емес, біліктілік таныта білу Абылай тәңірегінің аламаттығы да еді.

Тағы бір дұйекке жүйнейік.

Хан тауына жоңар хонтайшысы бекініп алып, елге маза бермейді дейді.

Сонда Абылай батырларын жинап алып, сұрапты. Біркім біртүрлі пікір білдіреді.

Сонда Абылай хан: “Хонтайшыңа қарсы қол жинау - қылысқа бастайды. Үйтіп ушықтырмас үшін хонтайшы ордасын тұтқиылда орнынан басып алайық. Осыған не айтасыңдар, батырларым?” - дейді.

Сонда Жарылғап:

- Бетпақшыл арқылы қолды дұшпан қолына тісірмей, шөлге қырындырмай мен бастап барайын, - дейді.

Осы ақылға тоқтаған келесі шағын қолмен Жарылғап батырды жауға жеткізді.

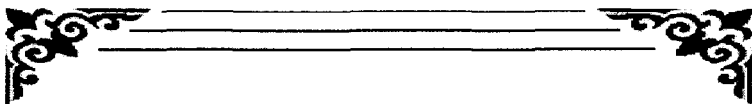
Жарылғап қолы хонтайшы ордасына тұтқиылдан тиіп, быт-шытын шығара жеткізіп, қолжауға батқан екен.

Қырық бұл Жәкеңнің қолбасшылық икемділігі, қысқери қолдасқа шеберлігі, жер жадын білудегі қысқалығы қана. Батырдың жеке басының қажат қысқалығын, найзагерлігін, сайыскерлігін, жекпе-жек айықтаста талай жаудың басын допша домалатып тұсіргенін айтып жатпаймын. Олар батырлықтың белгілері, ерліктің белгілері қана. Тегіннен батыр айтылмайтыны, еріккеннен ерлік жасалмайтыны мәлім.

Менің Жарылғабым азаматтықтың шыңына жеткен, бір басында батырлық, ақындық, шешендік билік, кемеңгерлік тұрғандықтан алуан қасиет тоғысқан қысқалық жан.

Уәлі ауыз атақты Едіге биді:

Дауға салғандай екен,
Керең екен.
Жауға салғандай екен,
Берен екен.

Ауа астаандай екен,
Сере екен,
Сауа сараандай екен,
Тере екен, -

деуі аандай маыналы! “Дауа саланда кере екен”
деуде анша мн жатанын аарайышы, аайын.
Біз бгін оа да, сола да ла тргішпіз. Оым:
“Мол берем!” десе, солым: “Мен - бле!” дейді. Ал,
Жке ше? Жке тс-тсты, алыс-жаынны
тінішін ты дамас, пыш-пыша ермес, тек ділет сін
айтар би. Сондытан да ол дние сзіне кере.

Міне биік замандасты тта замандасына берген
діл баасы.

Ал Жарылпты аындыы да із ерекшелігімен
ыла береді.

Бір ана:

Ккбрі Керней деген елміз,
Аланды бермейтін елміз,
ашса талмайтын елміз,
уса алмайтын елміз,
Жуандыа бармайтын елміз,
Бтінді жармайтын елміз... -

деген айылып тгілген леінен-а тіл адірін біліп,
сз діретіне бойлаан майталмандыын танимыз.
Уаыт рлаан, асырлар жоалтқан аншама асыл
дниесі бізге жетпеді десеші.

Шаын дауы да, жауы да, барымтасы да брпы-
рататын лан даланы бір зі батыры да, биі де, азысы
да, кімі де, билеушісі де, бтіндеушісі де болан
Жкені ара ылды аа жарған ділдігі де ел
аузында.

Крсен-Керней мен Клік арасындаы сан тартыс-
дауды тура шешкен Жарылп биді билігі де елге
неге боп ала бермек. Ел арасында батыр а наразы

жандарды болуы да мүмкін ой. Сондай бір айыны, елде көршісі Жәке еңкейіп кетпекші болса керек. Сонда Жарылғап батыр: “Шыра, Жарылғаптың беделін жаудың ылышы болмаса, ауыл-қайды арасындағы ырысы кетіре алмайды. Ымынан артың орман, сөлемінен артың қорған таба алса, бара ой, - депті.

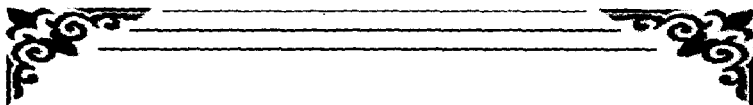
Жаңсының арты да жаңсы болмағы шынды. Жәкенің немерелері Нұрлан мен Бейсейіт жалпақ елге белгілі адамдар болса, кешегі Аббас, Диағажы, Бабас, Оға, Төсетай ағалар ел сөзін айтқан, ел тілегін көксегендіктен отызыншы жылдары Шұрбан болған азаматтар. Ал бұрын ортамызда Жәкенің тікелей ұрпағы - академик апайымыз Шұрбан Батталова бар. Шапағат мейірі сізмейтінін қуысы осы болар.

Жарылғап батыр бұрын туған топырағына айта оралды. Ұрпақтары мәңгі мытпастай боп оралғанына сенгіміз-ақ бар. Бүгінгі еске алу рәсімдеріміз ғалы бабаларымыз бен алып аталарымызға деген құрметті басы ғана. Жәкенің жаңғырып тірілген аты жеректерде мәңгі орналасуы үшін батырға ескерткіш орнату керек. Ол ескерткішті біріміз болып, баршамыз болып орнатуымыз керек. Атсалысамыз деген республикалық мекемелер мен қоғамдық ұйымдарға ғалай ғалысты осы бастан жасау аса қажет-ақ.

Екінші бір тыйын ой - Жарылғап батырдың таланты Ұрпақтары - Аббасты, Диағажыны, Оға, Бабас, Төсетайлардың рухани ғазынасы - шығармаларын жинап, бастырып шығарып, ел игілігіне айналдырудың қажеттілігі. Сонда ғана Көкпірі Жарылғап өз орнымен, өз аумағымен, өз ірім-біттерімен айта тілеген дербес мемлекетіміздің сыйықты перзенті боп өз орнын ойып алады.

Қыткені,

Арындай қорғады ол елін, жерін,
Киелі топырағы шын, қылын.

Ту ылып ділетті р ашанда
Да салмай таза стады к іл к гін.

Азат ып т т ында ы р т ндікті,
 келді азапты елге еркіндікті.
Жан беріп, жан алардай иналса да,
 стады ол бір босатпай сертін мы ты.

Алысты, Ай а мтылды, арындады,
Т нсе де талай з лмат тарылмады.
Оралды б гін міне аза ына
К кб рі Керней, Т йте Жарыл абы.

*Софы СМАТАЕВ,
Алашты халы жазушысы*

1994 жыл

“ЕЛІМ-АЙДАН” КЕЙІН...

Сонымен мен Софының шығармашылығымен отыз жылдан бері таныспын. Омыртпасам, жетпіс екінші жылдың шілде — тамыз айларында “Жұлдыз” журналының екі санынан мен оның “Елім-ай” романын оқып, жас жазушының аяқ алысына қатты сүйсінген едім. Бірағын бізін көрмек тігіл атын да естімеген жас талапкердің жаңа шығармасына көңілім толғандықтан, сұрастырып жөріп Сматаевтың “Жұлдызда” басымет атқаратынын білдім. О дейілеп барып, Софыға романының көкейіме оңғанын, осы бетінен жаңылмай, баламын мәңгі алтпай, шығармашылық ерлігін бірі бірай батыл жалғастыра беруіне тілек өсілем.

Бірақ бікінішке орай “Елім-ай” жолын бөгеген кедергілер тым көбііп, кітап жарық көрместен баспада жеті — сегіз жылдай жатып қалды. Журналдың нұсқасымен танысқан жездеген оқырмандарынан “Роман башан шығады? Неге шығармай жатыр?” деген хаттар тасыны болғанын да білемін. Менің бізім де “Елім - ай” романын бігемей, тезірек шығару қажет” деген пікірімді жазушышар пленумдарында сан рет мінбеден айтып, мақалаларымда жазып, жоқарыда отырған біліктілерге сұрау салғанмын.

Ақыры сол роман — дилогия жарық көріп, Софының жазушылық мерейін бір бісірсе, бала оқырмандарының, бала балана емес, басқа да балтардың рухани нәріні бір таза балапына айналған еді.

Софының осы “Елім-ай” романы кезінде Мемлекеттік сыйлығына бісынылса да, сол балкен сыйлықты неге алмай балғаны маған көні бігінге дейін жамба. Халының көңілінен шыққан кітаптың балана авторы сол атаққа лайық екендігіне дау болмаса керек еді.

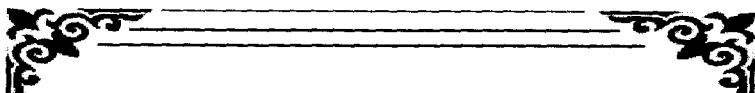
Енді, міне, Софы сол бізі тандап алған азаматтық бағытынан ауытқымайтынын тағы дәлелдеп отыр. Ол

- оны Ұле мен жазылған “Жарылғап батыр” романы. Шығарманы арнауына тағы да ел тарихы, халық мірі, алаштың міт - арманы ілініпті.

Ұрине, кейбіреулер прозашы Ұаламгерді Ұле мен роман жазуына кәдікпен Ұарауы да мүмкін. Сол кәдігімен бәл шығармаға онша ден Ұоймай, Ұткінші бір дүние деп, мүн бермей Ұте шығуы да мүмкін. Олай ойлайтындарды мықтап Ұателесетінін бірден айтып кетуді Ұажет санаймын. Ұәгіме шығарманы Ұай жанрында жазылуында болмай, шығарманы Ұалай жазылуында жатуы керек. Жаңсы жазылған туынды жанрын мүлде ескертпей, оғыманның жұрегінен орын тауып, кәсіл Ұазынасына айналып жұре бермей ме.

Софының “Жарылғап батыры” осындай Ұсерлі роман. Ұле мен жазылса да, Ұділетін айту керек, Ұаза топырағында Ұле мен алғаш жазылған аса кәрделі кесек бәл туынды - романның барлық шартына барынша жауап беретін оқиғасы Ұзекті, Ұғрылымы кәрделі кітап. Кейіпкерлері - белгілі тарихи тұлғалар. Ұаза халқының аса бір Ұиын кезеі - жоңғар-алма басқыншылығынан Ұатты кәйзеліп, Арға мен Алтайдан, Орал мен Жетісудан айрылған, Ұаратау мен Сыр бойына, сонау Жиделі - Байсыңа табан тіреген Ұасіретті кәйінен сыр шертеді. Жан-жаңтан Ұысып келе жатқан азулы кәршілері - Ресей патшалығы, Ұызылбас елі, Ұытай империясы, ойрат-жоңғар хандығы Ұоршаған шабынды елді басын біріктіріп, іштегі алауыз сәлтандар бәлігінен Ұттарып алып, сыртғы басқыншы жауларға Ұарсы халықты кәреске жұмылдырудағы Ұазыбек, Тәле билерді, Абылай хан, Бәгенбай, Ұабанбай, Жарылғап батырлар Ұрекеті жан-жақты кәрсетілген.

Шығарманың Ұзекті Ұағарманы - Жарылғап батыр. Софы осы кейіпкерінің Ұмір жолына байланыстыра отырып, он сегізінші Ұасырдың алғашғы жартысында Ұаза даласында дәбірлеп Ұткен тарихи кезеңін

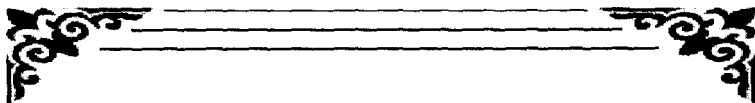

салады. О ырманын сендіре, т шындыра, к ркем жыр жолдарымен сол заманны ащы шындыын кеуде е шымырлатып я салады.

“Кім кетті?
Кім лады?
Кім адасты?
А айын неге шола кінласты?
Осындай бы сы, ба ас мерездік пе,
Жік- жік ып шке б лген бір алашты?”

Осындай ой-тол аулар а толы туынды о ырманын бей-жай алдырмай, кітапты со ы беті жабыл анша зіне тартып отырады. М нда елім деп е іреген ерлерді ізгілігі де, хан мен батырды айрыша достыы да, жігіт пен ызды арасындаы кіршіксіз с йіспеншілік те, атамекенді жат табанынан азат етуде жанын рбанды а шал ан сарбаздарды ерлігі де ж регі ні нзік ылын шертеді. Осындаы кейіпкерлермен зіді мидай араластырып, лгілерді тадырын з тадыры дай сезіндіріп жібереді.

О ырманын бей-жай алдырмай, серлендіретін дірет- шыарма шындыында десек, сол шынайылы, сергектік ж не сезімталды осы романда мол. А да ж ріп ойраттарды т тынына т сіп ал ан Абылай хан мен Жарыл ап батырды т тын халдерін суреттеуде Софы Сматаев шынайылытан ауыт ыма ан. рине, алдан - Серен сия ты атышулы хонтайшы з торында отыр ан Абылай а лды, орлы амытын кигізіп, ая - олына кісен салып, азапты к йге т сіріп, маза етуіне де болар еді. Жо . Ол йте алма ан. йте алмас та еді. йткені, Абылай - бір елді ханы. Артында іздеуші - хал ы, жо таушы ж рты бар ел т тасы еді ол. Оны ж бірлеу, оны орлау - елді, лтты орлау болма . Сол себепті де алдан Абылайды зге т тындардан б лектеп, о аша ордада

стап, ктімін, бабын лайықтаған ой. Сол шынды романда серлі крсетілген.

“Бірлік!” деген халыны раны бар.
“рлік!” дейтін тік самар ыраны бар.
Азаттыты ары мен анасындай
Арда тт ан шетінен ыраылар.

Еште еден сескеніп іркілмейді,
То сан сауыт орансын сырты мейлі.
ш арнадан тоыс ан т тас ш ж з
Кек селіндей лап ойып, зіркілдейді.

Зіркілдейді, шыады арсы алдымнан,
Топан судай аптайды сан- сан ырдан.
Же ілістен туады лы же іс,
Же іс дмі бларды тамсандырған.

Татулыты спеттеп, ж тындырып,
Ж ректерді сызатсыз б тін ылып,
“Шабуылсыз екі ел т рамыз!” деп,
Жіберсем бе босатып, бітім ылып?!”,-

деп толанатын хонтайшыа сенесі. алдан, Серенді сескенткен Абылайды аыл-парасатына, артындаы “же іс дмі тамсандырған” халыны айрат-ажырына сенесі. Сендіретін шыарма шындыы.

Атамекен кіндікжртты азат еткен сарбаздарды уанышына бірге уанып, бірге шаттанасы. Солармен бірге туан жерді бауыры а ысып, тсінді топыраына басып, кк раына аунап кеткі-а бар. Солармен бірге туан жерге перзенттік сйспеншілігі ді елжі-реген ж регі нен т ккі келеді.

Романны өтптарлы өасиеті - айшыты тілі, поэтикалы шеберлігі. з басым осы кітаптан табиат суретіні талай кріністерін кездестіргенімді, соларға сйсінгенімді жасыра алмаймын.

“Өркітіп ысырынды көз лебі,
Жапырақ аалтырайды, өзіледі.
Көріңсе бір жылт етіп көңілі көзі
Жыл өңісі тасбихтай боп тізіледі”...

немесе:

... “Жаз келді жасыл оранып,
Билетті сағым тауларды.
Шөйкедей мәңгі таралып,
Төбені төмен аударды.

Шағытқан көкпен шаншылып,
Даланы көңілі көйіп төр.
Емшегі иген бәлшегі ит
Төбеде жалғыз боп төр” ...

Тағы да:

... “Басы - бәр,
бауыры - тоғай, маңы жазық,
Көк бастау,
көк - жасылы ағына азық.
Шимайлап төбегі ырға сораптарды
Төсірген төңізімен тағы басып” ...

Және бір полотно:

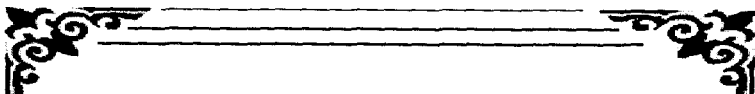
... “Алтайды бауырында жаз, басы да мәңгі,
бәрі аяқ таспа шыңнан. Өң асында өңіз.
Жыпылда жын жөреме, мәңгі жөреме,
Белгісіз ию-ию шашылған із.

... Ай туды, аспаннан сәт себеледі,
Алтайды көміске орап төбелерін.
Сидиып көкке атылды самырсындар
Сипаған аурулардай денелерін...

Егер айтсам, “Жарылғап батыр” романы Софының тағы бір шығармашылығы жемісі мен жемісінің белгісі. Шабытты шабыспен іркілмей еркін келген алаңгердің діттеген мұрасына алғынбай жеткеніне тағы да құбыл болды. Мемлекеттік сыйлығына асынылып отырған Сматаевтың осы шығармасының жолы болатынына сенімдіміз. Сондықтан да біздің өкініштердің орнын толтырып, халықтың көңілінде де, әдебиетіміздің биік бірінде де өз орны бар ағартушы алаңгерге лайықты құрмет көрсетудің мезгілі бізден жеткені ескерілсе екен демекпін.

Әзілхан НҰРШАЙЫҒОВ,
Қазақстанның халық жазушысы

СОФЫНЫҢ “ЖАРЫЛҒАН БАТЫР” ДАСТАНЫ ТУРАЛЫ

Жаңында бұлыма “Жарылған батыр” деген кітап тасті.

Кітап авторы бізмізге белгілі, жоталы прозашы ініміз Софы Сматаев. Осыдан отыз шақты жыл бұрын мен Софының балалар жиналына редактор болып едім. Инженер жігіттің жырдағы аяқ алысы жақсы еді. Шымыр, салиқалы ойға айналған ұйымшыл балаларды ойып, келешекте балалар арасында кездесерміз-ау, деп сол жас жігітке өз батамды бергендей болып ем.

Бірақ Софы бір күні “Елім-ай” деген кесек романымен жары етіп келді. Елдің ескісін жырлап, батыр бабаларын оятты. Роман әдеби ауымнан жоғары бағасын алған еді. Софының бірді-екілі пьесасын да театр сахнасынан көрдік. Бір пьесасына еларалық “Алаш” сыйлығы да берілді. Мен ішімнен балаларға кеп олжа салар-ау деген жас ақынның басқа жанрдан бағыт таппағанына қуандым, кейде біздің жағын бір ініменен алыстап кеткендей сезімге берілетінім шын еді.

“Жарылған батырды” оқығанда, туселген, жан-жақты іскен, көз айнасына баяғы балалық тарихына кірген балаларын тусіре білген терең де тегеурінді зергер ақынмен шыраспағаныма қуандым.

“Жарылған батыр” - көлемді де көркем поэтикалық шығарма. Жарылған батыр да атасы бала көрмей зар шегіп жүргенде дүниеге келген перзент. Азыбектей дана бидің батасын алған ата-анадан туған арыс-танның жарығын да батыл бейнесі оқырман көзіне көп қуаныш келеді,

Кім кетті, кім адасты, кім жылады,
Көк аспан мұнар торлап тұнжырады.
Басына ара бұлттан ара салып,
Кіре алмай қысына Күн жылады.

Ағын кәзге бәл шумаған ләһні кәп сиғыры,
кәп сыры кәрінеді. Әсіресе, осы жолдардың авторы-
ның ағынды кәшіне кәбіл ұанады, кәз мейірленеді.

Дастанның мазмұнын айтып жату мені міндетім емес. Мені міндетім дастанның сәз маржандарынан туғаны, бәл жырдың тәла бойынан есіп тәргән ерке ағындыты еркін сілтеген анатынан естіген әуендеріме елтігенім, ұауғаным. Софы інімнің бәл дастандағы ағынды шеберлігі, шырғау биікке еркін кәтерілген ағындыы жайлы толғау - маған бір парыз сияғанады.

Мынау жалын суымас-ау кән сәнбей,
Ысты әәша. Сәйлей алмас тіл сендей.
Ә айран әза.
Отауы әой - кә дала,
(Сол далада мәгі баи жәрші әлмей).

Бәл жолдардың бәрі де әсем, бәрі де әдемі. Әсіресе, жағша ішіндегі жолды оғығанда ағынның сені жәрегіндегі айтам деген бір әасиетті сәзді сенен бәрын айтып әойғанына сәйінесі.

Бәл дастанда он сегізінші әасырдағы әза даласындағы әлы соғыстар жайлы кәп толғаныс, толғаулар бар. Ағын нені суреттесе де әзі сол болған әйіаға әзі бірдей араласып жәргендей атойлайды. Дастан бойында ерлік те, елдік те, достық та, махаббат та бар. Жаудан тазарған даламыз, тауымыз бар.

... Кәрсінді ме, тәйсінді ме осылай
Тәрдә Тәйте найзасына сәйеніп.
Ә тті шайас әан әырғыннан шошымай
Бір тәбені бір әорымға ие әып.

Иә, бәл туған дала әшін, келешек туар бала әшін шайас. Бәл - әмір әшін, болашақ келер бағыт әшін шайас. Асыл ана а бесігін тербетіп, бесік жырын

айтып отыру үшін нәрлі тынышты керек. Сол тыныштың ты болдыру үшін талай боздақ із-мірлерінің гүлдерін тым ертерек солдырды. Біздің өлкен дастанды алдымызға жайып салған Софы ақынның айтары терең, байтағы кең, биігі заңғар. Тілегі - Көң астында өзаңының еркін өмір сүруі.

Дүниеден із-түзукенің өткенін хабарлайтын өарт ақынның аузына салған Софының жыр өрнегіне тебіренбеу мүмкін емес.

Асқақтың төмендетпеген
Жазыңсызды тәуелді етпеген,
Арына шаң жолатпаған,
Жанына нәр өанақтаған.

Өр азаматын хандай сыйлаған
Өазына, байлығы емес
Өасиет жинаған
Халығының асыл аңасы еді-ау!

Бір өызығы оқырманын жалықтырмау үшін Софы өзінің өлі жететін өлеңінің көптеген формаларына барған. Өазақтың өара өлеңі, еркін өара өлең, жеңіл оқылатын жеті, сегіз буын алмасып келетін жолдар барған сайын сенің де өөмарыңды арттырады.

Мен өзім де өлеңге бар өмірімді арнап келе жатқан кісімін. “Жарылғап батырды” авторына - Софы Сматаев ақынға өдебиетке өкелген тамаша романың өөтты болсын дегім келеді. Софыға еріп елдің өлы перзенттері Абылай мен Жарылғапты бөрынғыдан да жаңынырақ танып, олардың жөректерін бөрынғыдан да жаңынырақ барып тындағаныма өуандым.

Төманбай МОЛДААЛИЕВ,
өазақстанның халық жазушысы

ЖЫР ТҮГЕДІ ЖҮРЕГІ

Алғашқы адамды әлем бастап, бірте-бірте, Пушкинше айтқанда, салын сәлсіз прозаға арай ойысып, арғы-бергіні қығи азып, ілгерілей озып, сол маңда бір жола тарап ала берген аламгер атаулыны жұре келе поэзияға айта бет бұруы сирек-шырасатын қыбылыс. Оның істіне авторымыздың ізі азамы ара сәлде із тастастарының ізі ешбірінен кем соқпайтын жанрын да, жазарын да таба білген таланттар тобынан болғандықтан ба йтеуір Софының поэтикалық шығармасын тосырқай қарсы алғанымыз рас еді.

Бірақ кәдігіміз бекер болып шықты. “Жарылғап батырды” бастан аяқ тәгел оқып шыққан біз де автормен бірге қуандық.

Софының азам халын, ісіресе елді Абылай билеген аласапыран кезең тәсін терең зерттегені байқалып-ақ тұр. Кезінде екі кітаптан тұратын “Елім-ай” кітабы үлкен-кішіні назарын бірден аударып, қалың нәпір оқырманның қолынан тастамайтын шығармасына айналғанын бәрімізде білеміз. Сондықтан да болар, Жарылғап батырды кіріспесіндегі автордың:

Беттерін тауарихтың паратадым,

Кейінге екі-үш асыр ірі аттадым.

Қығилдім керуен - уақыт іздеріне. —

Жар бол деп бәл сапарда Жаратқаным, - деген сөзіне ілесе біз де қыне тарих қойнауына сөзгіп кете береміз.

Қырыне азаттық жолындағы Абылай бастаған жойқын қылы жорықта тұр ата, тұрбір рудан суырыла шыққан азамтық маңдай алды батырлары мен бағыландары аз болмаған қой. Біз қыбіне-қып ежелгі жыр-аңыз, қыссаларда ауызға жиі оралатын:

Қыракерей қыабанбай,

Қыанжықалы Бәгенбай,

Аз дауысты Азыбек,
Ша ша ы Жнібек,
... Ш быртпалы Аыбай,

Шапырашты Наурызбайларды ерлігін білетін едік те, аты-жні р т ста айтылып алынатын лкен- кіші бас а батырларды ел мддесі, жрт пен лт т тастыы жолында не істеп, не ой анынан бейхабар ала беретінбіз. Оны стіне кей бір жекелеген авторлар тарих а да кпе-кернеу иянат жасап, з елінен шы ан батырды бас а атарлас, тадырластарынан биігірек ою а тырысып, барлы ерлік атаулыны да бір ана соны басына йіп-т гуді детке айналдыр анын керіп, бірде к ліп, бірде т іліп ж ретінбіз.

Софы оны брін де ескерген. Абылай асындаы бас а да мар ас а, жал ы туар жайса дардан Жарыл- апты айры ша т л а етіп б ліп алмай, згелермен зе гілес, андас, арулас ерді бірі бол анын д лелдеп ба ады. Содан да барып р о и а, рбір деталь нанымды болып шы ады.

Жарыл ап батыр да “алты к нде к летін, алпыс к нде ж ретін” ертегі батыры емес, к дуілгі ет пен с йектен жаралып, “ата к ріп - о жонып, ана к ріп - тон пішіп” йренген аза ты бір негелі ы еді. рине, м нда да ескі а ыз-ертегіні сарыны жо емес, йткені, батыр Т йте мен Айша да бір перзентке зар болып, олжалы жерде лстен, ордалы жерде орыннан аылып ж реді. Ел біткенні б рі адір т тып, азаматым деп арда тап ж рген Т йтені зін жал ыз міні - бауырынан баласы болма аны шін кекетіп-м атып, а ыры елден безуге м жб р ететін к не с рлеу - сюжет б л шы армадан да к рініс береді. азыбек биді а батасы, а айын-туысты тілегі желге шпай, мірге Жарыл ап келген.

Сол Жарыл ап аза - алма соысындаы лкен бір сайыс стінде жау жаыны айтулы батырларыны бірімен жекпе - жекке шы ып же еді де, жас та болса ере ерлігімен Абылайды к зіне т седі. Сол к ннен

бастап жөне “сабақты ине сәтімен”, бірер рет ханды тура келген ажалдан сақтап алғаннан соң ел арасында атақты дүрілдеп, шоқтығы биіктей түседі. Абылай оны өзіне “Бармақ дос” етіп алады. Кейін, тапқыр тұлғегіне орай, Абылай анда жөріп торғауыттар тұтқынына тұсіп қалағанда да өасында Жарылғап бар-тын. Баласының кегі өшін өшіне өан өатып жатса да тұтқындағы Абылайды өинауға да, өлтіруге де бата алмаған өалма хонтайшысы өарадан шығаған батыр Жарылғапты аямады. Көзіне көк шыбын өйметіп өой соғына салады, малшы да, жалшы да естіп жөмсайды. Оны өлтірсе де ешкімнің өөң дауламасын біледі, соғыс заңы өатал. Жалғыз өлы Шарыш та Абылай өолынан өаза таппан. өанын судай шашар еді, артында өабырғалы өалы өелі бар, көп өараны өбірі емес, хан тұтқымы ақсөйек сөлтан Абылай, хан Абылай. өалмақты өанды өолын тежей беретін де сол, сескендіретін де сол.

Ағыры ебін тауып Жарылғап өашып шығады. Тұтқыннан босанады. Кейін өазыбек бимен өлесе келіп Абылайды өөтө арып алады.

Софы Сматай көне ағыз, жырдағы өисындарды пайдалана отырып, батыр образын сомдауда, сол заман өөиөасын бөгінгі көзбен сөреттеуде “өазаншының өркі бар өайдан өөла шығарсаға” бармай, романдағы кейіпкерлерін барынша “тірілтіп”, өра да білетін, өажет жерінде бөға да білетін батырлар тұлөасын жасайды. Сондықтан да ешөандай мысөылға бармастан, миы өөа көлкі өөйрместен өрбір кейіпкердің өз өрекетіне лайық болып шығаанына иланасы, нанасы.

Софы сол баяғы “Елім-ай” романында да автор ретінде шешен сөйлеп, кейіпкерлерінің аузына да кіле өір ауызекі айтыс өстінде отырөандай таппыр да тұтыр сөз салып, өызы тыра тартып отырушы еді. Тіпті кезінде “Софының көсемі де, шешені де - шешен, батыры да, өатыны да жезтадай, сөзуар” деп

мін таушылар болған. Оған Софы айыл жия ойған жоқ. Бізін жазу мәнерін, әдіс-стилін сақтап қала берген.

Мына “Жарылғап батыр” жырында да сондай тапқырлық, айыл-тегіл шешенсіп сөйлеудің белгілері бар. Оның бірі бір жағынан поэзиялық шығармаға жарасып та тұр, оның аяғын аша тұседі.

Азыбек биге астанды жасауды ойлаған сол кездің кіншіл-міншіл жаныңтарының бірі алдымен биге көпшік оя сөйлеп:

Аға шығса - сіз біздің ыранымыз,

Жауға - шапса алаштың ыранымыз.

Ел азығын көрдім деп айта жігерім,

Ер азығын олымнан бір алыңыз! -

деп асатпа болып, ниеті орындалмай, олаға тұсіп қалғанда:

...Арды өлтіріп пірсіздік,

Ашу жеңген аылды.

Жырды жерлеп өңсізды,

кім тепкен аылды.

Кіндігінде сай алды,

Адам. Шайтан Төгір бар.

Адамы кім? Шайтан кім?

Іздеңдер де табындар.

Отыр жайлап бір сұмды,

Кеудесінде-ақ өркімнің.

Ол - бағастың, кіншілдік,

Бағасындай парыңның? -

деп ащы ызасын аңтарып салады.

Осыған өңсәс тұздықты шумақтар, тұтаса шыңған сөтті белгілер роман бойында баршылық. Пікіріміз шұбарланып кетпесін дедік те, мысал келтіре беруден тартына бердік. Біздің әдебиетінде білеміз мен роман жазу әрдісі аса көп тарамаған. Біткен асыр басындағы Сұлтанмахмұт, Сәбит Мәуленовтар болмаса, бел жанрға

батылы жетіп алам тербеген ағындар аз болатын.
Оны өстіне бізді өлтты прозамыз Ж.Аймауытов,
М. уезов, М.сірепов, І.Есенберлин, Т.Ахтановтар
арылы соншалы ілгерілеп, көркемдікті көкжиегін
мәлдем көтеріп жіберді де, өлемен роман жазуға
мәмкілік те бермеді, оны өжеті де бар деп ешкім
ойламаған. Софы соны басамыздан жаңсы біле тұра
осындай көзсіз ерлікке барып, өдебиетші ретінде,
зерттеуші, аламгер, ағын ретінде өлкен табысқа
жеткен. Кітап соғына таман берілген Абылай монологі
автордың да маңсат-мәдесін айғын ашып бергендей.
...Жанымды жай тапсызбай сынға малып,

Отырам ой соқты боп мың амалып.

Өзгені тыныштығын бәзбау өшін,

Өзімні тынышымды өрлап алып.

...Көрілте өйіп жатқан бөрын көрдей,

Ой, миын мазаладым тыным бермей,

Салпыртты санасына саз өондырдым.

Өшсын деп ең болмаса өырын көлбей.

Дөң салдым тандайына тамсансын деп,

Жыр өктім кеудесіне өң салсын деп.

Пердесін өара төңні өарс айырдым,

Шапағын атқан таңны өарсы алсын деп.

Бөл - хан Абылайдың өаза таңдыры, халың бола-
шағын ойлағандағы айтқаны. Сол сөзді хан аузына
сала отырып, жазушы Софы Сматайев та біразымызға
ой сала кеткендей. Жоңымызды төңгендеу өстінде дәл
осы сарындас сөз бөгінгі бізге де керек еді.

Сондытан болар кітапты өлт өдебиетіне тағы бір

тамаша тарту келіп өсылғанына деген разылығы
сезімімен жабасың. Бөл кітапты өойрманы да көп
боларына шөбісіз сенесің.

Жазушы Софыға бойдағы дарынын өрдайым

осылай сарға пайдаланып, дөмді де нөрлі дөңие туғыза
берсін деп тілек айтғын келеді...

Сөкен ИМАНАСОВ,

Ағын

“БЕТТЕРІН ТАУАРИХТЫҢ ПАРАҢ ТАДЫМ...”

Көрнекті алашгер Софы Сматаевтың “Жарылғап батыр” атты эпикалық шығармасы Ұлт таңдыры тарихындағы дүрбелең, зобалаң шаң, яки “Аңтабан шұбырынды, алқал сәлама” заманындағы халымыздың ерлік көрсіне арналған.

Ерен ерлігіне көсемдігі, шешендігі Ұйлескен айбынды, айдынды Жарылғап батыр Абылай ханның сенімді серіктерінің бірі еді. Найзасын көкке Ұйырген, саңымға садаң ілдірген, азуын айға білеген Жарылғап батыр:

Көкбөрі Керней дейтін елміз,
Алаңды бермейтін елміз,
Ұашсаң талмайтын елміз,
Ұусаң алмайтын елміз,
Жуандың а бармайтын
Бөтінді жармайтын елміз,
Тілеуін беріп, Ұабыл болған елміз, -

деп, телегейдей толығымен нақты тарихи тұлғаның өзі, даналықтың көзі. Бұл ретте Мұшар Жәсіп Көпейұлы: “Төйтеден - Жарылғап - би Жарылғап, батыр Жарылғап атанған, Ұаракесекте ірі, дүкей болған Жарылғап. Ұанжығалы Бөгенбай батырмен замандас болған”, - деп жазады. (Мұшар Жәсіп Көпейұлы. Ұаза шежіресі. Алматы. “Жалын” 1993ж 31 бет)

Сондықтан да тарихи танымы, Ұлттың дүниетанымы өрі көркемдік танымы жоғары деңгейде Ұалыптасқан сөз Ұнерпазы Софы Сматаев Жарылғаптың Ұмір-тарихын, адамгершілік Ұасиеттерін, ар-ождан, рух тазалығын, ойраттармен айғас-шайғасын Ұлттың мәдде, Ұлттың мәрат тұрғысынан ізгілік пен сәлулық бесігінде тербетіп, Ұсерлі, мәнерлі сөйлетеді. Дауылпаз дабысы, дүір дауысы, Ұлт намысы синкретті тастыта өріледі.

Ара сөзді орып айтатын атақты прозашы Софы Сматаев ағынды әңгерде де алымдылы, шалымдылы, кесектік танытады. Халық тарихының ыртыс-атпарларын кәрделі бабылыстарын ағынды суреткерлік кәзбен барлап, философиялы мән-мазмән аялатып отырады. Романдағы ойындар желісінің әрбүі табиғи, аныс. Таратып айтар болса, Есен баласының сәндет тойында Төтенің бағалайы бес жәз сәйгәлік аатынасқан тай жарыста суырылып шығып, шығандап озады. Сонда Төтенің артынан ерген балы жоқтығын сылтауратып, тиісті жәлдесін бермей, жел әрген местей тырсылдай алатын ағылы шола, сәзге ола Есен долданып, тағы бір сол ауылдағы аузы аңды бір шалмен одағасып, төтесінен Төтеге “убассы” деп айтып салады. “асіреттің шеңгелінде төншыңған жәрегі бозторғай боп шырылдаған” Төте Кіші жәз еліндегі Балта ағасына Сәркей атты төлпармен тарта жәнеледі. Төтенің ауып, жан жары Айша жетеді. Төтенің ми-жәйкесін, ой-санасын әорасын ойлар бағрап, шырмап ағырында бойын билеуге шамасы жетпей есеңгіреген сәтте кәз алдында аздауысты азыбек бидің дидары елестеп кәлбендейді, аз әндей даусын естиді... балы би былайша тіл атады:

Тәп! Жығылма!
Еңсең биік! Бәктеме!
Сәрінгенің ді,
Тура жолдан бәрылаңды кәрмейін.
Айт райдан! Әкінішті жәктеме!
Әділдіктен аттап кетпе, Кернейім!
Әолғады сал!
Әкпенді артпа еліңе,
Кәкілің аласа біреуден.

Әрі әрай аузы дуалы батағай:
Әміріңнің кәп болады шуағы, -
Сау алаңаны келіннің,

Тау тұлалы асыл Ұлан туады,
Орпанышы болады Ол елімні, -
деп Төйте мен Айшаға орпан боларлы Ұл тілейді.

Сонымен:

Айшамыз - Төйте жұбайы,
Аспандағы айдай шырайы,
Адамнан, Көктен, Төңірден
Жаңсылы тосқан дайы.

Олайы да жоқ, бәлкі,
Осағы ана - Ұдайы,
Мәп-мәлдір жаны шынайы.
Елжірей көткен перзентін
Жағындап алған көн-айы!

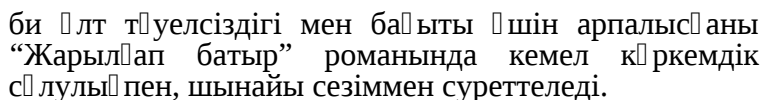
Тап-таза ішкір тілегі,
Жөп-жөп мырппақ білегі,
Орсақта түйін біткелі
Тотыдай жайнап төледі.
Ізгілік асап жұрегі,
Ос тостаған көздері
От шашып, жанып жұреді.
Ал бөртеп семірегі,
Жан төртеп саңсаң көледі.
Сәулесін шашқан нәреді.

...Дөңбекшіп жатқан ананың
Жөмәрлап ішін бөреді уыс.
Шекесін жарып даланың,
Шығыра жетті бір дабыс, -
деп ағын Софы Сматаев Жарылғап батырдың дүниесігін ашқанын осылайша сипаттайды.

Жас нәресте Жарылғапқа аздауысты азыбек би бата береді. Жауардай жарғыраған сәздер, салиқалы толқамды ой-пікірлер жұрегіңді тербейді, жан сарайыңды нәландырады.

Жас науша Жарылпапты тұлғасы, болмысы адамгершілік-ізгілік қасиеттері, я болмаса ойратты айдайардай атылатын атышулы кәжәлі Кәбін мен соңысы тасты уататын Жарылпапты жекпе-жегі ашынды леппен, суреткерлік қабілетпен рнектелген. Аза жағы жеңіске жетіп, тәтін малы, қол, қап, тағы басқа олжалар бөліске тәседі. Сонда алма батыры Кәбінні аруызы Шағанға кәзсіз ерлік көрсеткен ерлер таласқанда Жарылпап батырды тәрелігі соншалықты дәрыстығымен ерекшеленеді. (“Тадайды аз тадырын әзі біліп, Бәл сәлу айда жәрсө - дала көркі!”)

Сөз зергері Софы Сматаевтың “Жарылпап батыр” романында Аза-ойрат байланыстары көркемдік тәрізден жырланған. Алайда тарихи шындық сілемдері де көрініс беріп отырады. Задында Жоңғар хандығы мен Аза елі бір асыр бойы бейбіт әмір ашағында тірлік кешкен. 16 асырды 30 жылдары да ырға-аба соғыс тәтанған. Сонан соң 1552, 1557 ойрат-Аза ақтығыстары болған. 1690-шы жылдарда Жоңғар хандығының территориясы Есіл, ағылжар, Амола, Ертіс, Еділ бойындағы алма хандығын аамтиды. Мысалы, Себан-Рабдан тәсында мылты жасау ісі жолға аойылған. Ол 1723 жылы ағы жәз бен Орта жәзге соңғы берген. Оның ағы аладан-Серен Зайсан ааірі де жиырма мың ойраттарды аолбасшысы болған. аладан-Сереннен соң Жоңғар хандығын Лама-Доржи, Дауашы ең ағырында аладан-Сереннің аызынан туған амірсана билеген еді. Жалпы айтқанда Жоңғар хандығы Аза еліне арсы 1643, 1681- 1684 ал Себан-Рабдан 1711-1712, 1714, 1717, 1723, 1725 жылдарда аанды жорықтар айымдастырған еді. Міне осынау аантәгіс аырғындарда Аза мемлекетінің басшылары сайыпайран ерлері, абыз-билері алт руханиятының ағы айраткерлері - аз Тәуке, Абылай хан, Бәгенбай батыр, абанбай батыр, Жарылпап батыр, Малайсары, Бәар жырау, аздауысты аазыбек

Деби туынды  р ашан да к ркемдік д режесімен  лшенеді. Я ни к ркемдік эстетикалы  сипат-белгілерімен, асыл ой, асыл с здерімен  міршендікке ие болады. А ын Софы Сматаев  мір-д ние, болмыс-т рмыс,   былыс-к ріністерін, адамны  ішкі сезім  леміні  к й-тол ндарын, таби атты  та  ажайып керемет бояуларын келістіре тол айды. Себебі, роман авторыны  шабытты шы армашылы  т жірибесі, а ынды  интеллектуалды  м дениеті, д ниетану даралы ы, суреткерлік тал амы  те жо ары.

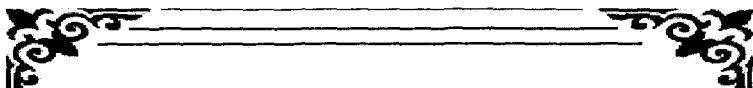
Роман кейіпкерлерінің ір айысына тіп сөз саптасы, ой толғауы сөйлеу ерекшелігі бар. Мысалы, із Түкенің дүниеден озғанын және оның даналық болмысын билерше таппа тап сөйлеп, былайша кестелейді.:

Асылды жарырата білген,
Масылды шырырата тілген,
Жарамса, шашбау көтергіштерден,
Секшіл былыш тастерден
Аң ордасын тазалап еді-ау!..

Арына ша ̣ жолатпа ̣ан,
Жанына н ̣ р ̣ она ̣ та ̣ан,
̣ р азаматын хандай сыйла ̣ан,
̣ азына, байлы ̣ емес,
̣ асиет жина ̣ан
Хал ̣ыны ̣ асыл а ̣асы еді-ау!...

Жарылғап батыр Ғәлісімдей Ғашығынан Ғәпияда кәз жазып Ғалғанда Ғара домбырасын безілдете тартып кәй боздатады. Сол буырғанан сарынды Софы ағын:

Сол сарын жер мен кѳктѳ рїлдеттї,
Тербеттї, тебїренттї, дїрїлдеттї.

БАҒ АДЫ РДЫ СОМ ТҰЛ АСЫ

Сайын даласын, Алаш жұртын анталап оршаған алы жауынан ордада кеуделерін алаған еткен батырларымыз бәгінде аңыз ана емес, ерліктерін кейіпгі рпаға алған неге етіп сынып, аттарын ма танышпен атайтын дәрежеге жеткенімізге уаныштымыз. Бәған азастан тәуелсіздік алып із алдына жеке алаған азаттықты құқбайрағын биікке құтергеннен кейін ана алымыз жетті.

Егер іткенімізге құз жұгіртіп, салмақтап саралайтын болса, Алашымыз талай тар жол, тайақ кешуді барынан іткеріпті. “Ақтабан шөбырынды, алқал слама” заманында зарлап, запыран алаған халымызға шалар да салар даласында, бәйрат-бәйрат белдерінде, алаы құлдерінде, ата-ата ырларында, араыраған азендерінде, таппар тауларында, емін-еркін сайран арып, мір сру алаыпен еншісіне тимепті.

Тек Абылайдай бабамызды тсында білекті құші, найзаны шымен ана емес, құрегендік аылмен, айла-тәсілмен Алашты абыройы алаптап, еліміз еркін мір сре алды. ійткені, Абылайды туын жоары құтеріп, байта жері мен елі ішін жан беріп, жан алыған баадрлерді аыл-парасаты, құш айраты “бір жеңнен ала, бір жаадан бас шыарған” ійымшылды асиеттері, шарболаттай ажырамас бірліктері же іс тәуырына құтерді.

Сондай алмаайып заманда Абылайды туы астында құптеген айдарынан жел ескен батырлар шоырланды. Атап айтқанда, Сарым Жала тәс, Құрсқан Аралбай, атеке Жидебай, арашор Сеқібай, Керней Жарылғаптар. аскери тәртіп бойынша бәлар іздеріне жұктелген міндеттерді бәлжытпай орында ана аоймай, оны тиянақты аттарып отырды. Мәселен, Сеқібай хан ордасын шайас кездерінде жау құзінен

бұлтарыс жерге жайластырса, Жидебай жауды бағыт-бағдарын, жасағын бұланша екенін, қайтқан келіп тиерін алдын ала біліп, ханға хабардар ететін барлаушылар тобын басқарған. Ал, Жарылғап жауды ат ойнатып шыққан батырымен жекпе-жекке шайқастасқан. Яғни, Абылайдың жекпе-жекке шығатын бас батыры болған.

Міне, кәріпкекті жазушы Софы Сматаевтың “Жарылғап батыр” романында қаза елінің текен тарихында елінің азаттығы мен бостандығы үшін күрескен батыр бабаларымыздың ерлікке толы негелі мірі мен ерелі істері елемен еріліп, алыс ойырмананына қосынған.

С.Сматаев елінің шығармашылық жолын елемен бастап, “Астана оттары” аталатын жыр жинағымен елге танылғаны белгілі. Одан кейін бірнеше прозалық кітаптары, “Елім-ай” тарихи романымен жұрттықтыстығы ығыласына бөленді.

Ал қайтадан елемге оралып, кәсіл кәйлерін, ой еректерін жеке шумақ, жыр жолдарына тәсіргені былай тұрсын, елемен роман жазу ғайталанбас қыбылыс. Ағын аламынан жаңсы елем тууы мүмкін. Бірақ, айналасы теп-тегіс жұмыр келген, поэтикалық тілмен ерілген, айтар ойы айшықты, кейіпкерлердің нар тұлғасын сомдаған елемен роман жазу еркімнің қолынан келе бермейтіні анық.

Осы тұрғыдан келгенде С.Сматаевтың “Жарылғап батыр” туындысы ойырманын жалықтырмайтын, шытырман ойылаға толы, тілі жатық, сөз белі кітап екені еш дау туғызбайды. Мұнда аңыз-ертегілер ерса жұретін кешегі батырлар жырларындағыдай таңажайып қимыл-ерекеттер күрсетілмейді. Тарихи тұлғалар өз дәуіріне орай баяндалып суреттеледі. Олардың жауына деген ішпенділігі, ағайын-туысына деген бауырмалдығы, Отанына деген күсар бұлағтай таза да мүлдір махаббаттары шынайылығымен ер жұрекке жол табады. Роман;

Сауымға орап тастап көк белдерді,
іріп тастап, бөзіп-жарып өткендерді.
Кешелер кешегіні көксейді деп,
Жамандап келмеп пе едік өткендерді.

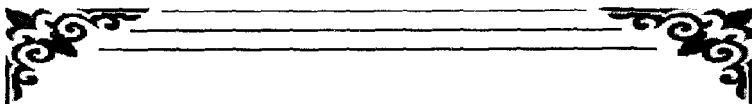
...Ер болды шер бөлісіп сырласқан анім,
өткен келді тіріп тастап мұңлы аспанын.
өткеннің өзі шертсін көкей көйін,
Жаяйын алдарыңа жыр дастанын, -
деп тіпелей тігілген арынды жырымен ағын із маң-
сат-мұратын шығарма кіріспесінде бөкпесіз алдымызға
жайып салады.

Өзаға тойшыл халың. Өрнөрсен жаңсы ырым бол-
сын деп, аймағына жария етіп, ат шаптырып, Өлан-
асыр той жасайды. Өуанышын аңайыны, ауылдастары
бөліседі. Кейін оны жыр ылып айтып жөреді.

... Бөгін де тау-даланы той тербетті,
Сөңдет той ызыл-жасыл жайды өрмекті.
Өзағаты жол-жөлдесі - тай жарысы,
Бөлектеп ылы өйрыған тайды өрлетті, -
деп ағын Есеннің баласының сөңдет тойына тай
жарысын өткізуінен бастайды. Есер Есен өзіңше
төрелік жасап; “Шабады өр бөмөрын із тайымен,
өлсызды өрны бөгін босағада” - деген өңшау шешім
шығарады.

Есеннің бөлі айтқандарын Төйте батыр ести алма-
ғандығынан тай жарысқа тісіп, тал-ағашқа белгі
жалауын іледі. Бөйгеден озып келген Төйте өңір-
дасына өсарланған бөйге малын алдына салуын өтінгенде,
Есен есер батырды ылы жөңтығын бетіне салы
ылып, өзі шешімін бөза алмайтынын айтып өиясты
танытады.

Осындайда “төрт шайтан, төрт” деп отқа май
өңатын Жантықтар да табыла кетеді. Істің байыбына
бармайтын көк айыл шалды бірі, “Сенің балаң жоң,
өубассың” - деп Төйтеңің шымбайына бататын сөзді
өршітеді.

Ойыны шырышып шиыршы атан тсында
аын кейіпкерді жан-сезімін былайша реді.

“Мрагер тайа шабар тумас сенен!”

Аырап тулады зен, шуласты емен.

Тршінтіп, дниені дірілдетті,

Жалыыз сз жанын тіліп “убас!” деген.

Тйте батырды жан-дниесі алапат дауылдай алай-
тлей. Не істерін білмей емендей те селеді. Асау
теіздей рекпіген кпін баса алмай, ккірегі аш
брідей лыан батыр кіші жздегі Балта аасына арай
ат басын брады.

Атарылан ел седей соысып, істейтін амал тап-
пай транда бір келіншек ат а міне салып, батырды
соынан уып береді. Артында уып келе жатан
арайанны не асы, не досы екенін ажырата алмай
Тйте садаына жармасып, орамсаган о алып
кздейді. Біра, арайанды о а имай ияс кеткен
оы Сркекейді тіліп тседі.

зі жан-жары айшаны таниды.

Батыр есі ауып, ат стінен лап тседі.

Бір кезде кзін ашса, басын сйеп, бір арияны
тадайына а тамызып отыранын креді. Бл Орта
жзді ел аасы Биаа атанып кеткен аздауысты
азыбек екен. Артынша Тйтеге зіні уа келгенін
білдіргенде; “Биаа! Айып менде!” - деп бас а сзге
келмей, тізерлеп зегісін шады батыр.

Таза адалды - асиетті траы,

Жаланды а жолама.

Кісілік те кішіліктен трады,

мір атты додада.

Таста кпені,

Ойды тзе! Мін ата!

лын елі ерлігінен танысын.

л сйесі,

Жетесі тез мрат а

рпаы мен кетер алыс дабысы.

мірі ні кп болады шуаы, -

Сау аланы келінні,
Тау тлалы асыл лан туады,
оранышы болады Ол елімні !..
аздауысты азыбек биді а батасы абыл болып,
Төйте батыр жары Айшадан арыстай л сйеді.

Сырды суы сыбдырлады,
Арайланды кк аспан.
айта оралды ыдыр баы,
Ыыласын ке ашан.
Жрек сл-пл жарылмады,
Емін тауып жйкені.
Төйш лы - Жарылбабы,
Туды осылай Төйтені, -

деп аынны кдік пен мітті арта жырлауы тегін емес.

Жарылпап мір есігін ашанда аза ты асыл ханы
із Төуке дниеден тіп, аза даласына анды кзін
салып, айнала оршаан жау аш брідей бас салалы
төран аласапыран кезе еді.

Кеудені тыпырлады ас алдаы,
Төйтені жанарынан жас парлады.
лгені із Төукені рас болса,
аза ты айтаны да тасан баы.

И, із Төуке кеткен со аза ты баы тайды.
Удешіл хандар таа отырып, сттей йып төран
халы ты бірлігін іркіттей ірітіп жібереді.

аратауды басынан кш лаан,
Жерден, елден айырылан босын адам.
ара орманы ойратта алып ойып,
Кйік зары зегін осылаан.

Зар заманны кйігі зегін ртеп, елді аралауа
шыан аздауысты азыбек бірде Төйтені йіне
келеді. Асау тайды йреткен баласы Жарылпапты
айсарлыына та алып, сйсінген Биата а батасын
береді.

Ал, олы ды жай, балам.
кпешіл болма, текті бол,
Бкпесіз бол да кекті бол.

Елірмеге жел ұрмей,
Шын егесте епті бол.
Тереңнен тартып нұр берген,
Су-Ана сені олдасын!
Түніне ыстың жан берген,
От-Баба сені олдасын!
Ділдік болсын жолдасың,
Тазалың ана торласын.
Шындықтың шыңа туын тік,
Бағыттың орнат ордасын!
Умин!

Аздауыстың азыбектің аң батасы абыл болып,
Жарылғап ійдік батырлар аңатарына осылады.

Бір шайақта ойраттардың абаңдай Көбін батырына аңарсы шыңаң Емберген аңылыста аңаа аңшырап, аңа аңа жаңы тәңгі жығылаңдай кәй кешіп тәңрәңда, астыңдағы Темешкерін ойнататып, аңылышын жарғылдатып топ алдына Жарылғап шығады. Батырдың жеттігіне Абылай риза болады.

Сойына, тәңләсіне сенді, кәрді,
“Берірек жаңыңда!” - деп берді белгі.
“Машай ма ең? аңаракесек! Ал кезекті,
Жаңы а аңаң болсын ел тілегі!”.

Жарылғап екі жеңді бәрап тәрді,
Шешіп аңа сауытты лаңтырды.
Алдыңды кәк найзасын жерге шаншып,
Аңылыш аң, тізесіне шоңпар ілді.
Аңассыз кәз тік шаншылып ылайланды,
Сол сәтте Абылай аңнай аңалды.
Аңаңтың бар аңранын аспанға атып,
Аңаңытып майдан шебін шыр айналды.

Көбіннің екпінінен жел есіп, тау аңопарардай аңаңар тәңксе де, жас батыр оның аңылышын бойына дарытпай айласын асырып, ат бауырына ауып тәңсіп, аңзі де аңылыш жаңсайды. Ойраттың бетін аңаң жуып кетеді.

Сірткенде Кібірін анын шапшып алаған,
Білетіп шыға келді Арсы жаған.
Сағетті ара шоппар жіліншікке,
Соңысы Жарылғапты тасты уатқан.

Бестемше бет-мұрынды арып тасті,
Отты көз домаланып алып тасті.
Осылай кек айтарып ер Жарылғап,
Шоппармен көк желкеден алып тасті.

Осыдан кейін Азағаруағанып, ғардап жауына
тап береді. Көп-талған етіп ойраттарды жеңеді.
Жеңіске жетуге тікелей ерлік көрсетіп, алып алды
дұшпанын тас-талған етуге рух берген Жарылғапқа
Абылай:

- Машайым, аянышым келші бері,
Ағашайын Ағашағым еңші менің.
Азінді өзге батыр ызығанса да,
Келіп тір батырым деп еңшілегім.
Ағасы жоқ, тіл батырым, ер Абағты.
Еңшіле “Машайынды!”, “Ағарғабатты!”
Аз десең “Жарылғаптап” жауға шығыл,
Ағараның болсын осы ер Ағанатты, -

деп ізгі тілек білдірген хан “Бармағдос” болуға серт-
теседі.

Абылай хан мен Жарылғап бағадір осы достық-
тарынан Ала-Алгенше айнамайды. Ағарулап жөріп
Ағарылыста жау Ағарына тісіп Ағарып, тіт-Ағарында болса
да “Бармағдос” жандар бір-біріне дем беріп, бойла-
рындағы сенімдерін жоғалтпайды. Сол зор сенім
оларды туған еліне аман-есен жеткізеді.

Бірақ, алып алмаған Ала тазарып болмаған
Отанын азат ету жорығында Абылай хан бастап,
Жарылғаптай батырлары Ағарып, Ағарға мен Алтай
Ағарылерінен жауларын дөкірете Ағарыады. Сөрапыл бір
шайғааста Жарылғаптың баласы Жөнібек та жау
Ағарына тіседі.

Ол кім мен Ол мір арбасқан соғыс алапатын Ол кізімен
сан қырген Жарылғап баласы Жүнібектің сол сәм-
дықты енді қырмай, Ол мірі тыныштықта Ол тке-
нін тәңірден жалбарына сұрайды.

Жарылғап та киелі батыр емес пе. Сол тілегі Ол дай-
ды Ол лапына шалынып, елі тыныштықта Ол мір сұре
бастайды. Ол леумен жазылған романның соғында
ағын:

Ол қындер Ол жетпестей алыс бөгің,
Ой Оана кетере алар таныс жөгің.
Арғаға Оопарыла қышті Арғын,
Қытеріп кек жаныған намыс туын.

Арғаның иігенде Ол тарабы,
Кеудеден қығ төгілді, Ол тарады.
Келгенде Ол аракесек, Ол азыбек би,
Бас иді Ол асиетті Ол арғаралы.

Сыр ашты Қышетауы, Бурабайы,
Сексен қығ шежіре толы тәңір маңайы.
Ол оныс боп елді ханы Абылайға,
Дәстүрін Ол азауымның туралайды.

Сарыарға - мекені Ол ой Олы Арғынның!
Белгісі қығ не заман, мұнар қығнның.
Басына тауларының қығі Ол адап,
Алашты ертеден-ақ Ол мар Оылды.

Иә, Арға мен Алтайына Ол оныс тепкен Алаш елі
Абылайдай айбынды ханы, Жарылғаптай бағадүрі
арғысында Ол оныстары Ол тәу толып, береке бірлікте
Ол мір сұре бастады.

С.Сматаев Ол зіні “Елім-ай” романында жеке хан-
дар мен батырларды асқақтата біржақты дәріптемей,
Ол алың халықтың ортасында, Ол діл билерді Ол аыл-
шешіміне Ол ла астырып, Ол араны жақтап суреттейтін
Ол зіне тәңір жазушылың тәңірі “Жарылғап батыр” рома-
нында да сабақтастығын тапқан. Бөлі шығармасында

да оларды елден, елді жерден ажыратып бөліп алмайды. Бір айта бірімен-бірін жіпке тізген маржандай жалпаастырып, ынтымақ бірлікте, Отаншылдығы сезімде, Алаш туының астында топтастырады.

Алтын шабытынан туған жыр тасқындары тәйдектәйдегімен бірде ара-төле тәрінде, бірде тәкпе жыр болып тәгіледі. Би мен хан айтатын кесім сәздер ағыл мен нағылдай кәкірегі ізде жатталып қалады.

Арымды аламгер, тәкпе ағын С.Сматаевтың “Жарылпап батыр” аталатын төлемен жазылған романынан алатын таным мен тағылым мол. Тәуелсіз мемлекетімізді сарбаздары мен еландарын ершіл рухта, Отаншылдығына тәрбиелейтін оғұлымен пара-пар туынды. Кітаптың тілі кәркем, ойы айғын. Ағынның еркін кәсіліп жазғанының дәлелін жоғарыдағы зінділерден-аң аңғаруға болады.

Ал енді табиғаттың есем кәркін, суретшінің кең полотносындай алдымызға жайып салғанда еріксіз тамсанасыз. Жарылпап батырды Темешкерін;

Басың зын, ырым етсіз, кез жарым,
асқыр арас, адалады кәз-жалын.
Маңдай жалпаң, жәдырың тайпабағы,
Кең желбезек - кеңсіріктің озғаны.

Омырау алшаң, кеуде шалғаң, тәс тәмен,
Жалпаң жаурын - ызын аңған оңбәген.
Сол оңбәген алға арай емтылып,
Таласқандай кең созылған кәшпенен.

Алдыңғы аяң тіп-тік жәмыр азың тай,
Жіліншекте бауыр сіңірі - жазың тай.
Тығыр, ысқа, ылысыз мыңты бағайы,
Сом тәйәмен жер ошаң жер азыпты-ай!

Атан жілік. Бота тірсек. Бура сан,
ершың тәмен, тәкпе - кәрік тыңдасаң.

Алды  ушы ,  ара анда артынан,
Арты  ушы , сырт жа ында т рмаса , -
деп суреттейді.

Ал керек болса!  ткен  асырда Абай атты  сынын
суреттегеніне  алай та   алса , осы  асырда Софы
а ынны  ты  те еулермен, айшы ты  аза и  рекпен
бейнелегеніне сондай риза боласы . Б л а ынды 
 скенді, шеберлікті  шынынына жеткенді к рсетсе керек.

Софы Сматаевты  “Жарыл ап батыр” романынан
 зінділерді о улы тар мен хрестоматия а батыл
енгізсек,  ткен тарихымызды, хандарымыз бен
батырларымызды  тере  білуге   штар, ш ліркеген
к  ілімізді  сусыны  анар еді.

Же іс КАШ  ЫНОВ,
а ын.

ТҰ УЕЛСІЗДІКТІ ТҰ П-ТҰ РКІНІН ЖЫР ЕТКЕН ТУЫНДЫ

Бірінші шығармашылығым арнаған адамның қолына өзі секілді тірітесіні туындысы бір тірлі жолдармен тиеді. Біреуін сол шығарманың авторы сый етсе, екіншісі әлдебір басқа жолдармен қолыға тиіп, үшіншісін өзі іздеп жұріп табасы. Міне, сондай крнекті аламгер Софы Сматаевтың “Жарылған батыр” атты әлемен жазылған романын үшінші жолмен, яғни өзім іздеп жұріп тауып, оқып шығтым. Өйткені, бір кезде алғашқы аламгерлік адамын әлемен бастаған Софекеңің кейін прозаға ден ойғанын жақсы білетінмін. Өйтсе де, бұл жолы шығармашылығымды бізді таң алдырмай ойған жоқ. Ойрманың бірінші тарихи романдарымен тамсандырып жүрген аламгердің поэзияға айта бой алдыруы шынында да тосын мінез еді. Аталған шығарманы бір деммен оқып шығуымызды да сыры сонда.

Ал, келіңіз кеше оқып бітірген Софы Сматаевтың “Жарылған батыр” эпикалық шығармасын мен шамашарғым, әдір-әсиетім келгенше кркемдік дәрежеде танып білгім келді. Оған аталған шығарманың тарихи, қоғамдық, ұлттық тұрғыдан келгендегі мән-мағынасы, таным біліктілігі, әдебиеттегі алатын орны бәншалықты деген талап-тілекті қосса, онда оның крделілігі тіпті арта түседі. Егер айтар сөзімізді сөз ілгерілетіп, оза шаптырсақ, жазушы-ағым - автор бірінші дйттеген жеріне шашасына шақ жуытпай жетіп, ойрманға кркемдік дәрежесі жоғары ұнатты шығарма бере білген. Сондықтан да автордың :

Беттерін тауарихтың парақтадым,

Кейінге екі-үш асыр бірі аттадым.

Өзім ілдім керуен-уақыт іздеріне,

Жар бол деп бұл сапарда Жаратқаным! -
деп бастаған ұлы сапар алдындағы ниетіне сене

отырып, оны сәтті орындалғанына көп ойымандарды бірі ретінде ерекше ұянышқа бөленгенімізді жасыра алмаймыз. Біз басым көптен бері мәнішальдыты көркеми, ұатты жазылған образға бай, кейіпкерін жан-жақты ұырынан ашып, оны тарихи тұлғаға дейін көтерген елемен жазылған романды кездестіріп, оқымағанымды ойыманнан жасыра алмаймын. Шынында да, қазадаласы алуан тарихи оқиғаларды куәсі болып қана қоймай, оны алын тілімен айтқанда;

Түн ойнын дәрс-дәрс ұрып дәбір тескен,

Бұл дала ат жалында ұмыр кешкен.

Түз, ұзды ұор-жарына сұғып кетсе,

Ағыз ұып жел ұткенді көбірескен, -

көйінде қалып қазаға жеткізе білген де. Сондықтан да автордың:

Ер болды шер бөлісіп сырласқаным,

Ұн келді тұрп тастап мәңгі аспаным.

Ұткеннің ұзі шертсін көкей көйін,

Жаяйын алдарыға жыр дастаным.-

дегеніне еріксіз сенесің.

Елемен жазылған романның басты кейіпкері Жарылғап батыр өмірде болған тарихи тұлға, Абылай ханның сенімді серіктерінің бірі. Мұндай тұлғаның адами болмысымен бірге, оның тарихи кескін-келбетін ашу ұияметтің ұайымы екенін шығармашылығы қазабын татып жүргендер жағысы біледі ұой деп ойлаймын. Автор бұл миссияны да сәтті орындап шыққан. Жарылғап батырдың жастық шағынан бастап, бозбала махаббат бесігіне бөленген кездерінен Абылай ханның сенімді серігі ретінде қанды шайықта сыналып, батыр атану аралығындағы өмірбаяндық логика мен тарихи көркемдік шешім үндесіп, аталған елемен жазылған романды кез-келген алаңгердің ұолына түсе бермейтін шығарма дәрежесіне көтерген.

Ағын адам мен табиғат арасындағы байланыс арқылы кейіпкердің көңіл-көйін жеткізуде ерекше сезімталдықпен байлауыштық байлауды. Мысалы,

басты кейіпкерлерді бірі Тұйтені Есен із баласының сәндет тойында “ұубассы” деп бетіне салып ұылуы мен із тойының шырұын ізі бұзуы ұлемен жазылған романда табиұат арұылы демі жеткізіледі.

Кім кетті?

Кім адасты?

Кім ұұлады?

Көк аспан мұнар торлап тұнжырады.

Басына ұара бұлттан ұара салып,

Кіре алмай ұясына Көкн жылады.

Немесе:

Жеңе алмай “ұубас!” деген бір арамды

Тұнертіп мың кеудеге тұн оралды.

Шуаұын бұлт астынан бұріккен Көкн

Шыұарды ұыр басына бір адамды.

Тұс-тұстан дауыс біткен жамырады.

Ешбірі ұуұыншыны танымады.

- Е, бұсе!

- Ел едік ұой ер іздейтін.

- Еліміз ұой шайұ алмаған шаұ ыраұы! -

дегенге дейінгі аралыұ таұы ұам көк ұіл мен табиұатты, сұтті ұұрылған поэтикалық диалог арұылы жеткізілген елдік пен ерліктің болмысы көркем тұйінделіп, көк ұіл тойдырады.

Жалпы, көркекті жазушы Софы Сматаев аталған ұлемен жазылған романында шыұарманың ұн бойындаұы жыр жолдарының буын санын ұзгертіп, тұрлентіп отырады. Сондай-ақ, ол осы арұылы ұзіні ұазаұұа тұн эпикалық дастанның ұұрылымы ұандай болатынын жаұсы сезінетіндігін ақұартады. Мұндай көркемдік дұрежедегі шеберлік оұырманды жалыұтырып алмас ұшін ауадай ұажет тұсіл.

Мысалы.

Тұр! Жыұылма!

Еұсе бийк! Бұктеме!

Сұрінгенінді,

Тура жолдан бұрылұаныңды көрмейін.

Ұ айт райдан! Ұ кінiштi жiктеме!
 Ұ дiлдiктен аттап кетпе, Кернейiм!
 Ұ олiанды сал!
 Ұ кпеiдi артпа елiе,
 Кiiлiе iалса бiреуден,
 Бiлт шаiырып сiуле шашiан кiгiе,
 Жаiыласын неге iкiр тiлеуден!
 Тiл сiбидiе жан шырылы жер-кiкке,
 Жатiан кезде шаншылып.
 Ұ ан тiкiрiп, жау iайтарар ер кiп пе?
 Неге елiе кiрсетесiе таршылыi.
 Жiрттан бездiе бермедi деп шапанын,
 Ұ мыттыi ба Алтайыi мен Арiанды?
 Жат табанда жаншылiанда Отаным,
 Ұ зегiме оттан ыстыi iан тамды.

Осындаiы бiрiн-бiрi iуалай iршiп, кiркемдiк
 дiреженiе ырiаi-дыбыстыi iасиетiн кiрсететiн
 толiын-толiын тiкпе жырiа iараiанда батырлыi
 нышандаiы алымды буын санiа тiзiлген iлеi iлгiсi
 бiздi ерiксiз елеi еткiзедi. Мiндай жолдарды аталiан
 шыiармадан кiптеп кездестiруге болады,

Кiтаптаiы “Тор тозаiы, жан азабы” бiлiмi аталiан
 туындыныi еi iуатты, кiркем образiа бай бiлiмi
 десек, iателеспеймiз. Абылай мен Жарылiаптыi сыр-
 ласуы, табиiат, ат, адам астасып, кеi дала табиiатын
 ашады. Жалпы, iазаi халiыныi тiтастыiы мен
 тiуелсiздiгiнiе айнасындай iсер ететiн осынау
 шыiармадаiы бiр iасиет - iазiргi бiздiе бостандыiеiа
 iол жеткiзген он жылдыiымыздыi негiзi сонау сол
 Абылай мен Жарылiап секiлдi iазаiты iеiрайтын iш
 жiз батырларыныi iс-iрекеттерiнде жатiандыiын
 аiартатындыiында. Бiлiм кiркемдiгiнiе белгiсiндей
 тiмендегi жолдарды толiымай оiу мiмкiн емес.

Тiнге iарай тiнередi iеiла тiз.
 iеiiрейедi iрей сауып жыраiыз.
 Таiатiанша не боларын бiлмейдi
 Тiла бойда оянды да мыiаiыз.

Тас арағы, тәкерілген Ай айда?
Сайтан тәнеп саылдай ма сайларда,
Тамырында жан жәрмейді тыпылып,
Тамырында айтадан жан айнар ма?

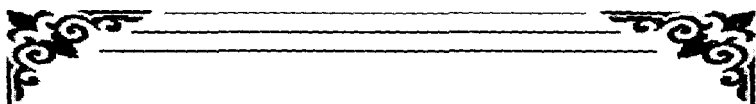
Келтірілген апа-тәкеп әйәсә әйәрылған шымыр-
лы шынайылы ағынды шеберлікке араанда
сезімталды пенен шыармашылы бай ағышты ты
синтезінен шыған тума талантты табиғи болмыс
болса керек.

Әлте тастығы мен тәуелсіздігі дегеннен шыады,
әле мен жазылған романдағы 3-Тәуке, Абылай хан,
Бәгенбай батыр, Әбанбай батыр, Жарылғап батыр,
Малайсары, Бәар жырау, Әаз дауысты Әазбек би
бейнелері авторды тіл байлығындағы шырайлы да
шәрайлы кәркемдікпен әрілуі бізді ерекше тәнті етке-
нін оғымнан жасыра алмаймыз. Тәастай шыарма
бәгінгі алмағайып замандағы әлт бірлігінің негізі болып
Әазә халығы алатындығын нанымды да тарихи нағы
фактілер арғылы жеткізеді. Оны “Әанжарды салған
Әзгеге, Әанжардан Әзі әледі” деген принциптен аға-
руға болады. Әйткені, Әазә халығы Әзінің шыармада
кәрсеткеніндегідей тәтастығымен Әнемі сырт жаулар-
дан Әорғанып келеді емес пе. Әле мен жазылған
романның ерекше жағы бір өыры да сол татулы
пен бірлікті, сондай-ақ тәтастықты Әлгісін кәрсе-
тетін Әлтжандылығында. Шыармадағы Әазәстан
картасындай кәрінетін керемет бір кәрініске еріксіз
тоқтауға мәжбүр боласың. Әйткені, автор Әшін Әазә-
станның Әай тәкпірі де Әымбат. Ол алып даламызды
Әай тәсын жырламасын, перзенттік ерекше бір
махаббатпен толғайды.

Жер деген - Әазәымның Әарашығы,
Табысты туған жермен алаш өлы.
Сарыарға - Әәтты Әоныс толды елге,
Келді өлы - Әабыл болды ана сыры.

Немесе,

Сыр ашты Кәкшетауы, Бурабайы,
Сексен кәл шежіре толы тәрмағайы.

Оныс боп елді ханы Абылайға
Достарын азамыны туралайды.

Сондай-ақ, азам даласыны зен-кәлі, тау-даласы
шырмада кәмірлеп кәй тәгіп тәріпандай әсерде
боласы. Мысалы, “жауды ашырып, ойратты бәрісе -
деткен” Алаш ауанышын, атын былайша жеткізеді:

Оянды ойым, аырым. Дәбірледі.
Жел кетті сәйіншілеп. Кідірмеді.
Зендер әрге шапшып шаттанғанда,
Тәбелер сап тәзеді жәгіргелі.

Кәлдерді толғаны - тамсанғаны.
Тоғайды мол суылы - н салғаны.
Даланы жайылғаны - бусанғаны,
Босанып азаттыға дел-сал жаны.

Арғаны кәй боздады шанағынан
Келгенде жауын ауып бала-аыран.
Стінде н алғды азамы нмен,
Оралып баыт кірді балаынан.

Әрметті оғыман, дәл осы жолдарды мен азам -
станны Тәуелсіздігіне он жыл толғандағыдай мереке-
лік кәйіл-кәймен оғым десем, ешандай да тірік
айтып, не кәлгірсу деп тәсінбегендері ізді алар едім.
Әйткені шындығында да “жау жағадан, бәрі етектен”
алып жатқан тарихи кезеңі әй-әйсысы да алдымен
Софы Сматаевтай атын жәрегінен теді. Ендеше, атын
мен табиғатты жоғарыдағыдай толғанысы ешкімді
бей-жай алдырмасы аны.

Сондықтан да, Софы Сматаевты “Жарылғап
батыр” әлемен жазылған романы тарихи және оғам-
ды мәні бар кәрінекті туындыларды атарына
жатады. Ендеше, мәңдай туынды андай да сыймен
болмасын марапатталып жатса, артықты етпес еді.

Аманхан ӘЛІМҒАЛИ,
ағын

МАЗМҰНЫ

ҚЫЛТ.....	5
АШУ А БАСУ.....	8
Л ТУДЫ, КН ТУДЫ.....	29
БОТА А БАТА.....	50
РТЕНДІ Ж РЕК, ДЕРТ ЕМДІ.....	71
КЕККЕ КЕК! ЖЕКПЕ-ЖЕК.....	106
МІРГЕ КЕЛДІ РПА Ы ЖАР ЫРАП АТЫП Н Р ТА Ы.....	140
ТОР ТОЗА Ы, ЖАН АЗАБЫ.....	159
ОЗАН-РАН ТЕРБЕТТІ, АЗАТТЫ ІЗДЕП ЖЕР-К КТІ.....	202
Т ЙІН.....	262
Т ЙТЕ ЖАРЫЛ АП.....	263
ЕЛІМ-АЙДАН КЕЙІН.....	274
СОФЫНЫ ЖАРЫЛ АП БАТЫР ДАСТАНЫ ТУРАЛЫ.....	280
ЖЫР Т ГЕДІ Ж РЕГІ.....	283
БЕТТЕРІН ТАУАРИХТЫ ПАРА ТАДЫМ.....	288

БАҒ АДҒ РДІҒ СОМ ТҒ ЛҒ АСЫ..... 294

ТҒ УЕЛСІЗДІКТІҒ ТҒ П-ТҒ РКІНІН
ЖЫР ЕТКЕН ТУЫНДЫ..... 304

*"Ел-шежіре" оқамды орыны президенті
Дидахмет шімханлы*

Софы алыбеклы Сматаев

Жарылғап батыр

Редакторы Н. Мұратұлы
Техникалы редакторы А. Сайдахметұлы
Суретші Ж. Айдос
Компьютерде беттеген М. Шаяхметұлы

ИБ №53

Теруге 22.07.2008. берілді. Басуға 24.08.2008. қол ойылды. Пішімі
84х108/32. алазы офсеттік. аріп тірі "Timts Kaz". Басылымы
офсеттік. Баспа табағы 19.5. Шартты баспа табағы 16.38.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 260.

"Ел-шежіре" оқамды оры. 050009. Алматы аласы,
Абай дағылы, 143-й, 609-бөлме

ЖШС "Жедел басу баспаханасы",
050030, Алматы аласы, Красногорская кшесі, 71.

ISBN 978-601-7011-46-8

9 786017 011468